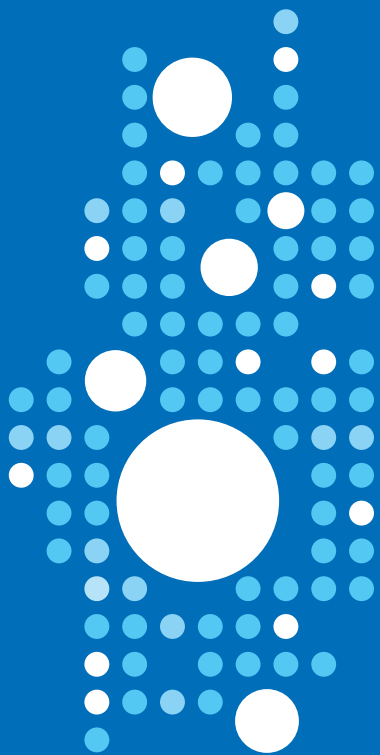

top

Economische
toplocatie van
Nederland

regio zwolle monitor 2014

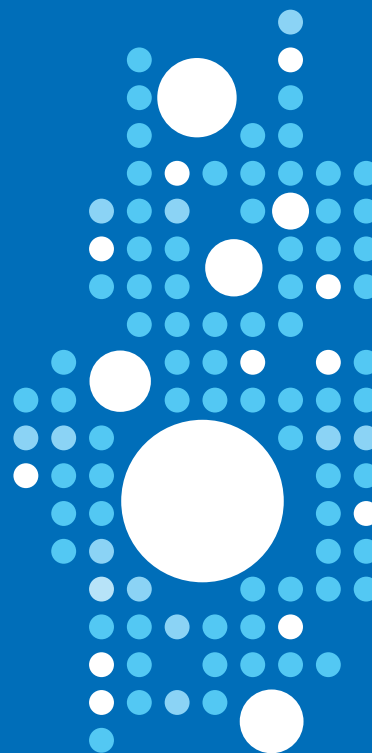
Hoe identiteit en
samenwerking een
impuls geven aan
een topregio

MONITOR 2014

REGIO
ZWOLLE

top

Economische
toplocatie van
Nederland

regio zwolle
monitor
2014

Hoe identiteit en samenwerking
een impuls geven aan een topregio

MONITOR 2014

REGIO
ZWOLLE

VOORWOORD

VOOR U LIGT ALWEER DE DERDE EDITIE VAN DE REGIO ZWOLLE MONITOR.

De Regio Zwolle Monitor 2012 gaf inzicht in de regionaal-economische dynamiek en verkende de grenzen en de economische structuur van de Regio Zwolle. Naar voren kwamen de sterke winstgevendheid en investeringsbereidheid van het bedrijfsleven. Ook bleek uit de economische samenhang en de onderlinge relaties dat het bestuurlijk afgebakende geografische gebied van de Regio Zwolle overeen komt met de economische realiteit.

De Regio Zwolle Monitor 2013 bracht de fijnmazige economische structuur van de regio nader in beeld. In de regio bevinden zich verhoudingsgewijze veel kleine en middelgrote (familie)bedrijven die gezamenlijk de basis vormen van de regionale economie. Veel bedrijven zijn innovatief en stuwden de regionale economie voorwaarts. Ook werd echter duidelijk dat de regio vanwege het uitdagende economische klimaat geen voorsprong meer had als het gaat om groei van winst en productie.

In de Regio Zwolle Monitor 2014 komt naar voren dat de regionaal-economische prestaties over het algemeen wel nog steeds het landelijk gemiddelde overstijgen. Het beeld van een solvabel en investeringsbereid bedrijfsleven wordt bevestigd. De stagnatie van de productiegroei houdt echter aan en daarnaast is sprake van een daling van de winst. Door prudent ondernemen, bereidheid om te investeren en hard te werken, zijn de voorwaarden aanwezig om de toekomst met vertrouwen tegemoet te treden.

In de identiteit van de Regio Zwolle spelen handelsgeest, individuele verantwoordelijkheid en gemeenschapszin een belangrijke rol. Deze thema's zijn rechtstreeks terug te voeren op de Hanze en de Moderne Devotie. Zij resulteren ook vandaag in ambitie en slagkracht om op kracht van inhoud uit te blinken. Dit vertaalt zich voor de samenwerking tussen Ondernemers, Overheid, Onderwijs en Onderzoek in aansluiting tussen politieke ambities, betrokken belangen en economische realiteit.

Een regionaal economische agenda die vooral gebaseerd is op het topsectorenbeleid, verdient uitbreiding. De uitdaging waarvoor partijen zich geplaatst zien is het identificeren van de regionaal (economische) vraagstukken; bottom-up vanuit de economische realiteit. Op basis van een afweging van betrokken belangen, kan vervolgens met focus daaraan invulling worden gegeven. Een slagvaardig, regionaal goed georganiseerd bedrijfsleven met inspirerende en ambitieuze kartrekkers, speelt daarbij een belangrijke rol.

De Stichting Metropool Zwolle hoopt dat de informatie en perspectieven voor u als lezer van de monitor en als gast van het congres, een bijdrage leveren aan de verdere ontwikkeling van de regio.

Het bestuur

*In het water van de IJssel
spiegelt zich het hemelzwerk
wolken jagen door de golven
beeld gestold tot meesterwerk*

- Alet Boukes -

Stadsdichter Zwolle (2009-2011)

Fragment uit: Over de IJssel

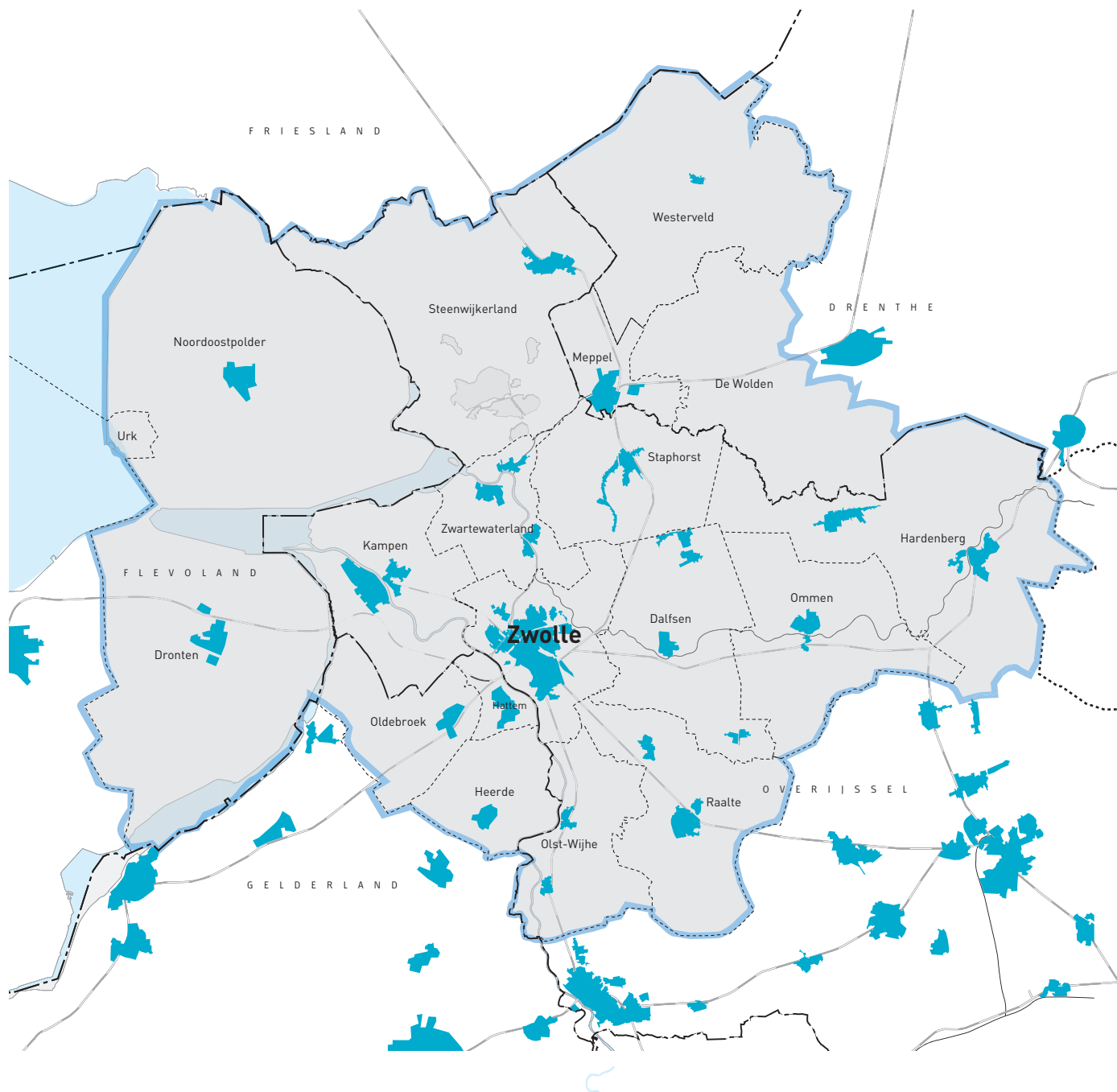
Regio Zwolle

— Regio Zwolle

— Rijksgrens

— provinciegrens

— gemeentegrens

Beleidsinformatie oktober 2014 nr. 140236

REGIO ZWOLLE RICHT DE BLIK VOORUIT

De recessie is op zijn retour en het aantal lichtpuntjes neemt langzaam toe. Maar dit betekent niet dat de Regio Zwolle op zijn lauweren kan gaan rusten. Er liggen nog steeds serieuze opgaven om de regio goed voor te bereiden op de toekomst.

Er ligt een regionaal economisch fundament dat de Regio Zwolle in staat stelt veerkrachtig in te spelen op de veranderende economische realiteit. Maar dit gaat niet zonder slag of stoot. Het is een spannende tijd. Het economisch klimaat is zich voorzichtig aan het herstellen, de gezonde financiële basis van bedrijven geeft de regio veerkracht en de internationale vervlechting van de regio is substantieel. Daar tegenover staan een geringe groei, oplopende werkloosheid en relatief weinig technologische innovatie.

De Regio Zwolle Monitor houdt het midden tussen een statistisch jaarbericht en een economisch specifiek onderzoek. Enerzijds zijn er jaarlijks terugkerende indicatoren, zoals de groeikracht, demografische en sociaal-economische ontwikkeling. Anderzijds worden ieder jaar nieuwe accenten gelegd, zodat naast een 'fotomoment' van de regio ook steeds meer inzicht verkregen wordt in het bijzondere en kenmerkende van de Regio Zwolle.

De Regio Zwolle Monitor 2014 rust op drie pijlers: (1) de 'staat van het bedrijfsleven', (2) 'regionale kerngegevens' en (3) 'internationalisering'. Elke pijler bevat een aantal indicatoren. Een indicator is een maatstaf die inzicht geeft in de ontwikkeling van een facet van de regionale economie. Zoals elk jaar wordt extra stilgestaan bij een specifiek thema. Deze keer is dat internationalisering. Internationalisering is belangrijk voor de Regio Zwolle. De binnenlandse vraag is de afgelopen jaren behoorlijk gekrompen. Groei zal vooral uit het buitenland moeten komen. De vraag is hoe de Regio Zwolle omgaat met die ontwikkeling.

Het bedrijfsleven volhardt

- Het bedrijfsleven heeft gezonde financiële huishouding
- De productiegroei stagneert
- Het investeringsniveau is herstellende
- Ondernemers zijn positiever gestemd over het economisch klimaat

Het Centraal Planbureau (CPB) heeft voor 2013 een nationale economische krimp berekend van 0,7%. Maar de verwachting is dat de

krimp omslaat in groei. Voor 2014 is geraamd dat het volume van de economie groeit met 0,75% en in 2015 wordt zelfs een groei van 1,25% voorspeld.

In lijn met de landelijke economische ontwikkelingen waren de economische prestaties van de Regio Zwolle in 2013 bescheiden. De omvang van de regionale economie nam toe tot € 18,7 miljard bruto toegevoegde waarde, slechts 0,3% meer dan in 2012. De stagnatie van de regionale productie ging gepaard met een forse daling van de winst van het bedrijfsleven. De gerealiseerde winst bleef voor de gehele regio steken op € 190 miljoen, € 30 miljoen minder dan in 2012. Lichtpunt is dat het investeringspeil licht herstel vertoont. In 2012 was de krimp in vergelijking met het voorgaande jaar 1,4%, terwijl de daling in 2013 nog maar 1% bedroeg. Die daling is iets minder hard dan landelijk (1,6%). Bemoedigend is dat ondanks de fors lagere winsten, het investeringsniveau maar heel beperkt gedaald is. Bedrijven blijven investeren. Deze investeringsbereid in een economisch onzekere tijd toont een gezond geloof in de toekomst. Dit is in lijn met het beeld van de regio in eerdere edities van de Regio Zwolle Monitor: hardwerkend, financieel gezond en investeringsbereid. Dit wordt bevestigd door de staat van de financiële huishouding van het bedrijfsleven in de Regio Zwolle. De financiële situatie van veel bedrijven is gezond. Met een solvabiliteit van 39,9% ligt de Regio Zwolle aanzienlijk boven het Nederlandse gemiddelde van 32%. Er is ruim voldoende financiële buffer aanwezig als basis voor economische groei. Wat meehelpt is dat de liquiditeit van 111% ruim boven de doorgaans aangehouden norm van 100% ligt. Het bedrijfsleven in de Regio Zwolle is bovengemiddeld goed in staat om aan haar direct opeisbare verplichtingen te voldoen. Daarbij heeft het bedrijfsleven over 2013 een alleszins redelijk rendement op het eigen vermogen (REV) van 11,3% behaald.

Een ander lichtpunt is de voorzichtig ombuigende stemming onder ondernemers. De verwachtingen over het economisch klimaat zijn minder negatief en voorzichtig denken ondernemers weer aan uitbreiding van het personeelsbestand. De economie klimt voorzichtig uit het dal. Ondernemers geven aan minder belemmeringen te ervaren, zoals onvoldoende vraag en financiële beperkingen, dan een jaar terug. Dit beeld wordt genuanceerd door de ontwikkeling van het saldo van bedrijfsoprichtingen en -opheffingen. De in 2013 ingezette groei van oprichtingen is in de twee meest recente kwartalen van 2014 aan het afbrokkelen. Tegelijkertijd nam het aantal opheffingen net iets sterker toe. Het vestigingssaldo daalt hierdoor licht, hoewel het nog steeds positief blijft.

Een veelzijdige economische structuur met nationaal uitblinkende sectoren, maar een wankelende arbeidsmarkt

- De Regio Zwolle is een groeiregio
- Industriële sector is stuwende kracht van de regio
- De Regio Zwolle heeft een prominent aandeel in Agro & Food
- High Tech Systems en Materialen (HTSM) is de meest kennisintensieve topsector
- In tien jaar is de werkgelegenheid met 14% gegroeid, 9 procentpunt meer dan landelijk
- Werkloosheidspercentage is in een jaar gestegen van 6,9% naar 8,1%; landelijk steeg de werkloosheid naar 10%

Het afgelopen decennium heeft de Regio Zwolle een grotere bevolkingsgroei gehad dan het Nederlands gemiddelde. De afgelopen tien jaar nam de bevolking gemiddeld genomen jaarlijks met 0,45% toe. Voor Nederland was dat 0,35%. De groei komt voornamelijk voort uit natuurlijke bevolkingsaanwas. Afgaand op de prognoses zal de bevolking in de Regio Zwolle de komende jaren gestaag door blijven groeien, ook iets sneller dan het Nederlands gemiddelde.

Als gekeken wordt naar de verdeling van de werkgelegenheid dan zijn de meeste banen in dienstverlenende bedrijfstakken te vinden. Het blijkt dat de Regio Zwolle een hoge mate van specialisatie kent in traditionele sectoren als landbouw en visserij, bouw en industrie; ofwel dat er sprake is van een sterke concurrentiepositie op deze terreinen. Dit in tegenstelling tot de dienstverlenende sectoren, die afgezet tegen de landelijke sectorstructuur ondervertegenwoordigd zijn in de regio. Van de sectoren die bovengemiddeld vertegenwoordigd zijn in de regio springt de industrie eruit. De hoge specialisatiegraad die gepaard gaat met een bovengemiddeld aandeel in de werkgelegenheid, maakt dat deze sector een stuwende kracht is in de economie van de Regio Zwolle.

In termen van topsectoren vervult de Regio Zwolle een prominente rol op het gebied van Agro & Food. Het is één van de negen topsectoren die zowel op nationaal als regionaal vlak speerpunt van economisch beleid is. Topsectoren zijn bovengemiddeld stevig vertegenwoordigd in de Regio Zwolle. In 2014 vielen ruim 112.000 banen in de Regio Zwolle binnen één van de negen topsectoren, wat overeenkomt met 36% van de totale regionale werkgelegenheid. Landelijk gezien is met een aandeel van 21% de bijdrage van topsectoren aan de werkgelegenheid een stuk lager. Ten aanzien van de werkgelegenheid in de Regio Zwolle is Agro & Food de grootste werkgever met 54.000 arbeidsplaatsen. Naast de voedselproducerende agrarische bedrijven zijn het vooral de voedingsmiddelenindustrie en aanverwante voedselverwerkende branches die zorgen voor banen in deze topsector. High Tech Systems en Materialen (HTSM) volgt daarna met ruim 16.000 arbeidsplaatsen. HTSM is wel de meest kennisintensieve

topsector in de regio, afgemeten aan de omvang van verkregen R&D-subsidies. Een andere belangrijke topsector in de regio is de Creatieve Industrie. Naar aantal bedrijfsvestigingen, ruim 3.500, is het de tweede topsector in de regio. Hiermee is deze topsector in 2014 goed voor 5.000 banen, 10% meer dan in 2013. De Creatieve Industrie fungeert in belangrijke mate als ondersteuning bij de activiteiten in andere sectoren. Door de vervulling van deze cross-over functie speelt het een belangrijke rol in de bevordering van het creatieve en innovatieve milieu in de regio.

Een veelzijdige sectorsamenstelling van de regionale economie is echter geen garantie voor voldoende vraag naar arbeid. In 2013 was er een lichte krimp van de werkgelegenheid van 0,3%. Het aanbod van arbeid neemt daarentegen flink toe. Dit wordt onder andere veroorzaakt door de bovengemiddelde groei van de bevolking. Met een bruto participatiegraad van 73% ligt de arbeidsmarktdeelnemers iets boven het Nederlandse gemiddelde. Maar gegeven de conjuncturele tegenwind is het niet verrassend dat de werkloosheid fors toenam. In juni 2014 waren ongeveer 24.000 mensen werkzoekend, wat overeenkomt met een werkloosheidspercentage 8,1%. In 2013 was dit nog 6,9%. Landelijk is het werkloosheidspercentage gestegen van 8,1% naar 10%. Zorgelijk hierbij is de kwetsbare positie van de werkzoekenden in de leeftijdscategorie vijftigplus. Het aandeel van deze categorie blijft onverminderd hoog. Ruim 38% van de werkzoekenden in de Regio Zwolle is vijftig jaar of ouder; in Nederland bedraagt dit aandeel 37%. Bemoedigend is dat het aandeel van een andere leeftijdscategorie, die van tot 27 jaar, in de werkloosheidscijfers een stuk is afgenomen. In juni 2014 is 10% van alle werkzoekenden jonger dan 27 jaar, terwijl dit een jaar eerder nog bijna 16% was.

Internationale bedrijvigheid is belangrijk voor de Regio Zwolle

- Een kwart van de omzet wordt gerealiseerd op de buitenlandse markt
- Een kwart van de bedrijven in de Regio Zwolle is internationaal actief
- De internationaal actieve bedrijven zorgen voor 40% van de werkgelegenheid
- Export is hoofdzakelijk bestemd voor België en Duitsland
- Export direct aan de afnemer is meest gebruikte exportstrategie

Gemiddeld 25% van de totale omzet in de regio (de vijf COROP-gebieden die de Regio Zwolle (deels) overlappen) is gerealiseerd op de buitenlandse markt. Hiermee wordt nauwelijks afgeweken van het landelijke gemiddelde, wat overeenkomt met een exportaandeel van 27% in de totale omzet. De forse bijdrage die export levert aan de regionale economie van de Regio Zwolle wordt gerealiseerd door een kwart van de bedrijven in de regio. Deze bedrijven, die qua internationale activiteit zowel importeren als exporteren of alleen exporteren, zorgen voor ruim 127.000 arbeids-

plaatsen. Dit komt overeen met een aandeel van 40% in de totale regionale werkgelegenheid. De internationaal georiënteerde bedrijven zijn dus kleiner in aantal maar groter in omvang, ten opzichte van alleen op het binnenland georiënteerde bedrijven. Een internationaal opererend bedrijf heeft gemiddeld twaalf werknemers, terwijl de meeste andere bedrijven minder dan 10 werknemers hebben.

‘Beter een goede buur dan een verre vriend’ luidt het aloude spreekwoord dat ook opgaat voor de Regio Zwolle. Internationale bedrijven exporteren hoofdzakelijk naar de buurlanden België en Duitsland. De oriëntatie op met name nabijgelegen landen hangt samen met de exportstrategie die de meeste bedrijven hanteren, namelijk export rechtstreeks aan de afnemer; zonder inschakeling van intermediairs. Hier speelt ook mee dat internationaal georiënteerde bedrijven in de Regio Zwolle relatief groot zijn qua aantal werknemers. Zo zijn de bedrijven in staat de verkoopondersteunende activiteiten zelf uit te voeren in plaats van het aan derden over te laten.

VERANTWOORDING

De Regio Zwolle Monitor brengt de economische ontwikkeling in beeld van de Regio Zwolle. Statistieken worden zoveel als mogelijk gepresenteerd voor het gebied van negentien samenwerkende gemeenten. Er zijn beperkingen in de beschikbaarheid van data, die niet zelden alleen voor Noord-Overijssel en andere COROP-regio's, arbeidsmarktregio's en provincies beschikbaar zijn. Voor een aantal indicatoren heeft het onderzoeksteam zelf data verzameld. In de figuren staat zo goed als mogelijk vermeld op welk ruimtelijk schaalniveau de cijfers betrekking hebben. De monitor besteedt aandacht aan de overeenkomsten en waar nodig ook aan de verschillen tussen de negentien gemeenten. De indicatoren in deze monitor zijn weloverwogen geselecteerd, maar vormen noodzakelijkerwijs een selectie en een momentopname die geen antwoord geeft op alle vragen. Het geeft wel een rijk geschakeerd pallet aan inzichten, waarmee de discussie over de ontwikkeling van de Regio Zwolle met kennis wordt gevoed.

ONDERZOEK

Het onderzoeksteam bestaat voornamelijk uit onderzoekers uit de Regio Zwolle en wordt gecoördineerd door het lectoraat Area Development van de Hogeschool Windesheim. Het onderzoek staat onder supervisie van lector dr.ir. Willem Buunk – Lector Area Development. De

De kracht van het collectief benutten

De top halen is lastig, aan de top blijven is doorgaans nog moeilijker. Voor de Regio Zwolle ligt hierin ook de uitdaging. De Regio Zwolle draagt het predicaat van economische topregio met verve. Dit is terecht. Ondanks de lastige marktomstandigheden overstijgen de regionaal-economische prestaties over het algemeen het landelijk gemiddelde.

Door prudent ondernemen, bereidheid om te investeren en hard te werken zijn de voorwaarden aanwezig om de toekomst met vertrouwen tegemoet te treden. Nu de economische lichtpuntjes talrijker worden komt het aan op doorpakken en uitbouwen van de verworven positie. Hiervoor is het belangrijk dat ondernemers, overheden en kennisinstellingen zich realiseren dat ze onderdeel uitmaken van een krachtig en veelzijdig collectief, dat de Regio Zwolle inmiddels is. Daarmee kan gezamenlijk de volgende stap gezet worden en de kracht van de regio benut worden.

projectleiding is in handen van dr. Friso de Vor – onderzoeker regionale economie bij het gelijknamige lectoraat. Inhoudelijke opmerkingen en/of suggesties kunt u mailen naar f.de.vor@windesheim.nl

Aan het onderzoek werkten mee:

Lic. Laurent de Borman en drs. Aljona Wertheim-Davygora (Provincie Overijssel, team Beleidsinformatie); Arjen Dekker BBA en dr. Coen Rigtering (Hogeschool Windesheim, lectoraat Familiebedrijven); dr. Huub Ruël en Youssef Soulimani BBA (Hogeschool Windesheim, lectoraat International Business); drs. Martin Tillema (Kadaster); Willem van der Velden (AldusWillem, namens Rabobank IJsseldelta).

Begeleidingscommissie:

Prof.dr. Henri de Groot (Vrije Universiteit Amsterdam); drs. Henk ten Hove (Economic Board Regio Zwolle); mr. Harke Plas (Stichting Metropool Zwolle), Jacco Vonhof (VNO-NCW Midden); mr. Jan Westmaas (Gemeente Meppel).

Vormgeving:

FIZZ marketing & communicatie, Meppel

Interviews en fotografie:

Comma-communicatie, Zwolle

INHOUD

pagina

<i>Pijler 1 in vogelvlucht – staat van het bedrijfsleven</i>	10
1.1 Economische prestaties	11
1.2 Economische ontwikkeling	16
1.3 Bedrijfs- en consumentenrelaties	20
1.4 Bedrijfsdynamiek	22
1.5 Midden- en kleinbedrijf	25
1.6 Innovatie	27
Interview Marius woldberg, directeur Kennispoort Regio Zwolle	32
<i>Pijler 2 in vogelvlucht – regionale kerngegevens</i>	34
2.1 Demografie	35
2.2 Vastgoed	39
2.3 Economische structuur	41
Interview Eddy van hijum, gedeputeerde Provincie Overijssel	44
2.4 Arbeidsmarkt	49
2.5 Inkomen	58
Interview Jos Bisschops, Regiodirecteur Natuurmonumenten	60
<i>Pijler 3 in vogelvlucht – internationalisering</i>	62
3.1 De rol van export	63
3.2 Karakteristieken internationale bedrijvigheid	66
3.3 Bestemming van export	69
3.4 Internationaliseren: profielen en strategie	72
Stichting Metropool Zwolle	76

STAAT VAN HET BEDRIJFSLEVEN

Het bedrijfsleven in Regio Zwolle volhardt

- Het bedrijfsleven heeft gezonde financiële huishouding
- De bruto toegevoegde waarde is gestegen naar € 18,7 miljard
- De productiegroei stagneert
- Het investeringsniveau is herstellende
- De winsten zijn fors gedaald

Positieve stemming onder ondernemers biedt perspectief

- De negatieve verwachting over het economisch klimaat is aan het kantelen
- Toenemend aantal ondernemers verwacht personeelsgroei
- Bijna de helft ervaart geen productiebelemmeringen bij zijn activiteiten

Dynamiek van de bedrijvigheid maakt pas op de plaats

- In 2014 toenemend aantal bedrijfsopheffingen ten opzichte van 2013
- Maar per saldo overstijgen de bedrijfsoprichtingen de opheffingen
- Vooral sectoren bouw en industrie getroffen door faillissementen
- Risico: bouwnijverheid als sector sterk vervlochten met regionale bedrijfsleven

1.1 ECONOMISCHE PRESTATIES

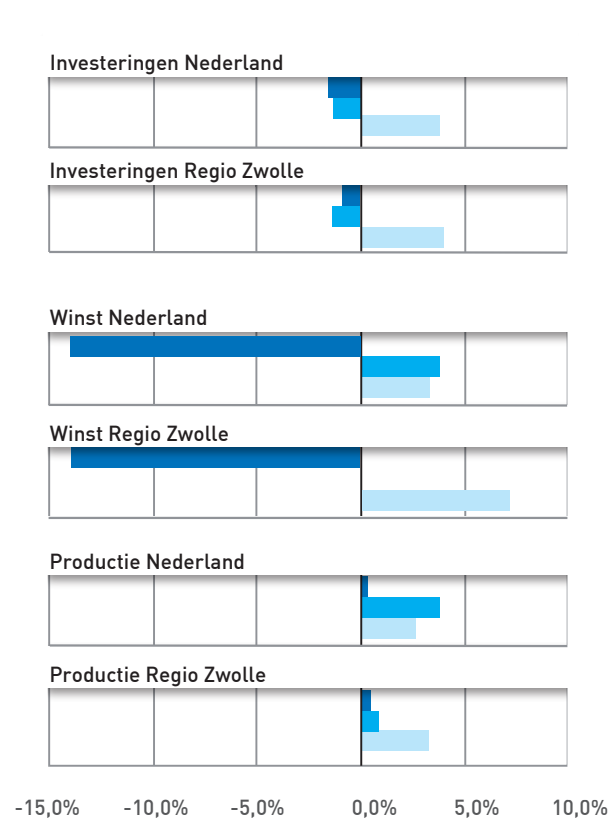
De economische ontwikkeling van de Regio Zwolle maakt een moeilijke fase door. Het einde van de crisis lijkt in zicht, maar de productie-, winst-, en investeringsontwikkelingen zijn nog niet rooskleurig. Het is een schrale troost dat het landelijk beeld niet beter is. Geruststellend is wel dat de financiële positie van het bedrijfsleven over het algemeen gezond is, het investeringsniveau herstellende is en dat het niveau van export aanzienlijk is.

Productiegroei stagneert

De – stille – hoop dat de economie stapje voor stapje uit het dal zou kruipen, wordt nog niet bevestigd door de harde economische cijfers van het bedrijfsleven. Zowel landelijk als in de Regio Zwolle is in 2013 zelfs

sprake van stagnatie van de productiegroei, waar eerder, en met name in 2011, nog wel een duidelijke plus te zien was. Gemeten in bruto toegevoegde waarde (grotfweg de verkoopwaarde minus de inkoopwaarde van de bedrijven) bedroeg de omvang van de regionale economie in 2013 € 18,7 miljard, ruim € 60 miljoen meer dan in het voorgaande jaar in de negentien gemeenten waaruit de Regio Zwolle bestaat. Deze waarde is in lopende prijzen berekend. Hierbij dient opgemerkt te worden dat ten opzichte van de 2013-editie van de Regio Zwolle Monitor de bruto waarde gegroeid is met € 1,4 miljard (van € 17,3 miljard in 2012 naar € 18,7 miljard in 2013). Dit wordt verklaard doordat toen de gemeenten De Wolden en Urk nog niet tot de Regio Zwolle behoorden. Landelijk was in 2013 sprake van een (volume)krimp van het bruto binnenlands product met 0,7%.

Figuur 1.1a

Ontwikkeling bedrijfsleven Regio Zwolle en Nederland

Groei in %; 2011-2013

Bron: Regionaal Economische Thermometer, Rabobank (bewerking: Aldus Willem).

Winstdaling

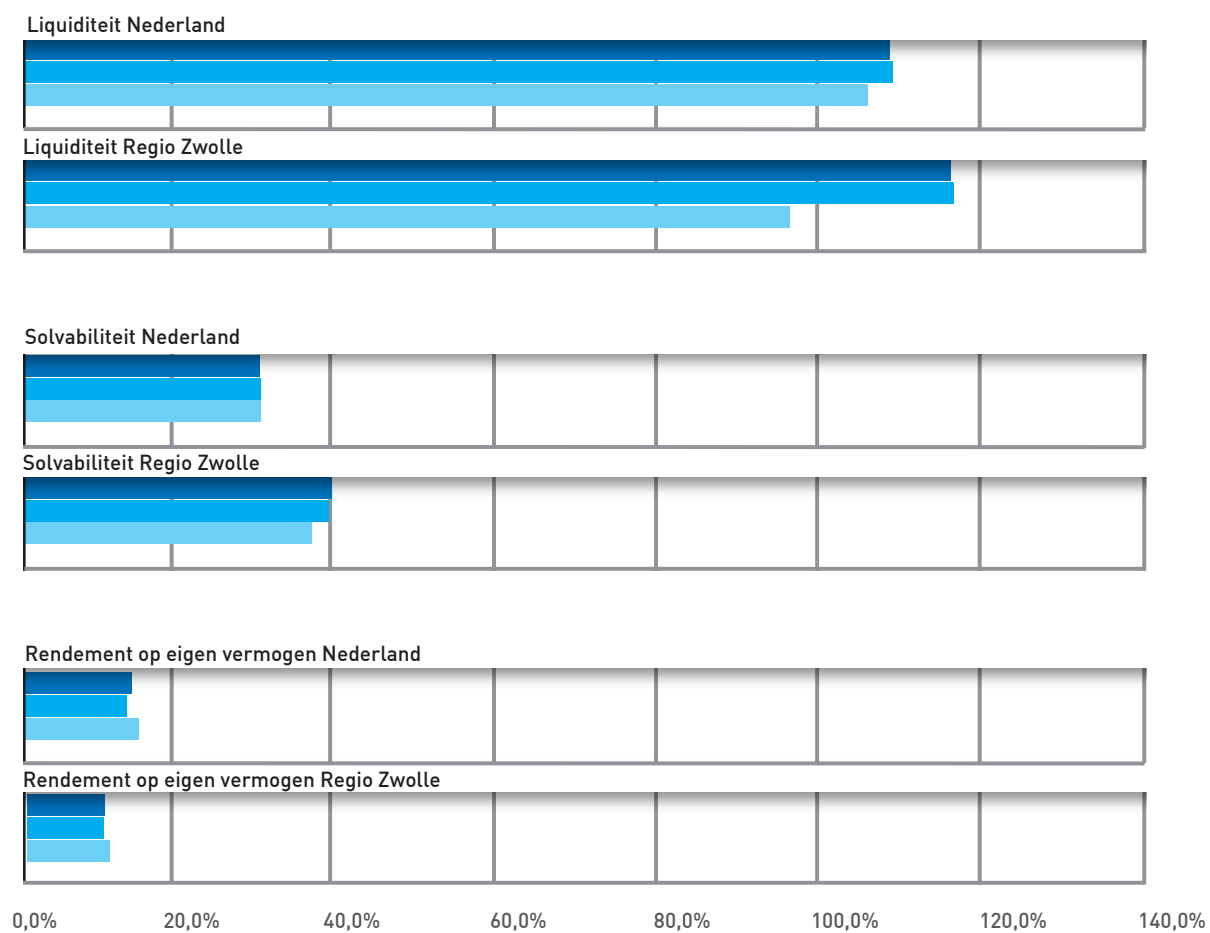
De lastige marktomstandigheden hebben veel ondernemers er waarschijnlijk van weerhouden om prijsstijgingen door te berekenen. Dat is te zien aan de winst, die in 2013 aanzienlijk lager is uitgekomen dan in het voorgaande jaar. De winst bedroeg voor de gehele regio € 190 miljoen en dat is € 30 miljoen minder dan in 2012. Bij de winstbepaling voor zowel de regio als het gehele land is rekening gehouden met een pro-forma ondernemersvergoeding voor bedrijven die geen rechtspersoon zijn en waar de ondernemer en eventueel meewerkende familieleden niet op de loonlijst staan. Om het winstbedrag in perspectief te plaatsen: de Regio Zwolle telt ruim 49.000 vestigingen en 310.000

banen. Dit impliceert een bescheiden gemiddelde winst per vestiging van bijna € 3.900 en € 615 per baan. Doordat het om geringe bedragen gaat, kan een relatief kleine verandering procentueel fors uitpakken. Hierdoor dient de grote uitslag in figuur 1.1a in enig perspectief geplaatst worden.

Relatief veel investeringen

Het regionale bedrijfsleven heeft in 2013 voor een bedrag van bijna € 3,5 miljard geïnvesteerd (circa € 71.000 per vestiging), bijna 1% minder dan in 2012. Het jaar ervoor daalde het investeringsniveau overigens met 1,4%. Dit kan duiden op het begin van herstel. Landelijk

Figuur 1.1b

Financiële positie bedrijfsleven Regio Zwolle en Nederland

Financiële kengetallen; 2011-2013

- 2013
- 2012
- 2011

Bron: Regionaal Economische
Thermometer, Rabobank (bewerking:
AldusWillem).

gezien bedroeg in 2013 de investeringskrimp 1,6%. Uit de cijfers kan worden afgeleid dat ondanks deze krimp het bedrijfsleven in de Regio Zwolle relatief veel investeert. Per euro toegevoegde waarde investeerde het regionale bedrijfsleven in 2013 18,6 cent, zichtbaar meer dan het landelijke cijfer (16,9 cent).

Financiële positie bedrijfsleven

In vergelijking met het Nederlandse gemiddelde, kan het bedrijfsleven in de Regio Zwolle gezond worden genoemd. Een belangrijke maat daarvoor zijn de solvabiliteit, de liquiditeit en het rendement op eigen vermogen (REV). Met een solvabiliteit van 39,9% ligt Zwolle aanzienlijk boven het Nederlandse gemiddelde. De solvabiliteit geeft de mate aan waarin het bedrijf met eigen middelen (eigen vermogen, voorzieningen) is gefinancierd. Dit vermogen vormt een buffer voor lastige tijden, maar ook de basis voor toekomstige investeringen en groei. Vaak wordt een minimale solvabiliteit van 30% gehanteerd.

Qua liquiditeit presteert het bedrijfsleven in de Regio Zwolle ruim boven de norm van 100%. De liquiditeit geeft aan of een bedrijf in staat is aan haar directe opeisbare verplichtingen te voldoen. Het getal wordt berekend door het totaal van de vlottende en liquide middelen af te zetten tegen de direct opeisbare schulden. Een waarde van 100% (dus tenminste evenveel vlottende en liquide middelen als kortlopende schulden)

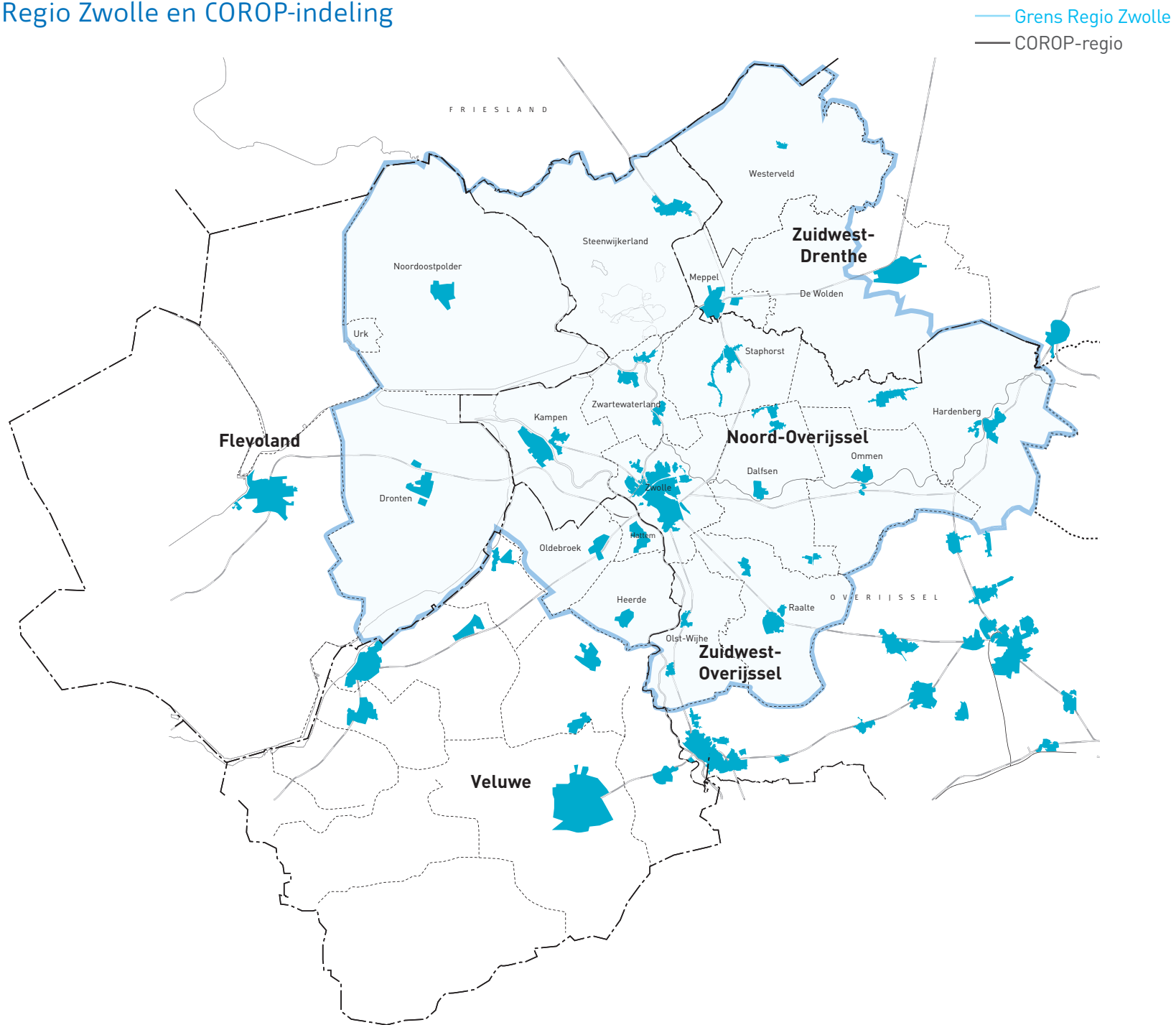
geldt doorgaans als norm. In de Regio Zwolle wordt deze drempel dus ruimschoots behaald. De gunstige ontwikkeling ten opzichte van 2011 is gecontinueerd.

Tenslotte geeft het REV aan hoeveel het in het bedrijf aanwezige vermogen heeft opgebracht. Hiervoor bestaat niet direct een norm, als referentie zouden bijvoorbeeld de (risicoloze) rendementen op staatsobligaties kunnen gelden. Een REV voor de Regio Zwolle over 2013 van 11,3% is alleszins redelijk te noemen, maar wel minder dan het landelijke percentage van 14,1%. Hier is de keerzijde van de relatief sterke solvabiliteit te zien. Bij een gegeven winstniveau betekent een hoog aandeel eigen vermogen immers een lager rendement op dat eigen vermogen, en andersom (hefboomeffect).

Export ook voor de Regio Zwolle belangrijk

Bij tegenvallende binnenlandse bestedingen is de export de belangrijkste stuwende kracht achter de ontwikkeling van de Nederlandse economie.¹ In hoeverre dit geldt voor de Regio Zwolle is in beeld gebracht aan de hand van het aandeel export in de totale omzet. Omdat de gebruikte exportinformatie niet per gemeente beschikbaar is, is gekeken naar alle COROP-gebieden die de Regio Zwolle gedeeltelijk of geheel overlappen. Dit zijn Noord-Overijssel, Zuidwest-Overijssel, Zuidwest-Drenthe, Flevoland en Veluwe (zie figuur 1.1c).

Regio Zwolle en COROP-indeling

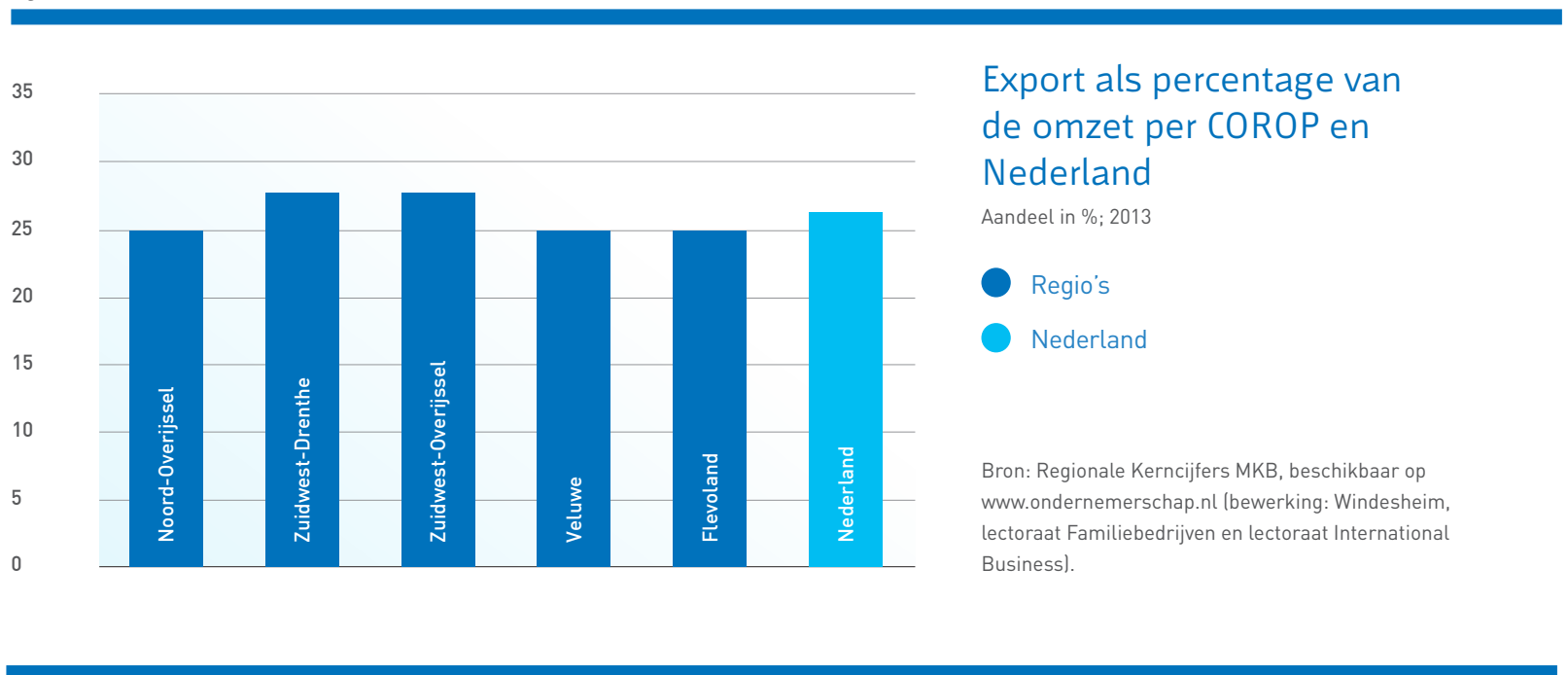
Bron: Provincie Overijssel.

In 2013 is de export als percentage van de totaal gerealiseerde omzet ongeveer 25%. Bescheiden uitschieters zijn Zuidwest-Drenthe en Zuidwest-Overijssel, met elk een exportaandeel in de totale omzet van 28%. Maar dit is steeds net iets hoger dan het landelijk gemiddelde waar 27% van de omzet afkomstig is uit de buitenlandse markt. Een verklaring voor de geconstateerde verschillen kan op basis van deze cijfers niet gegeven worden, maar vaststaat dat de Regio Zwolle nauwelijks afwijkt van het landelijke beeld. De buitenlandse vraag is een belangrijke factor in het huidige presenteren van de economie, ook voor de Regio Zwolle.

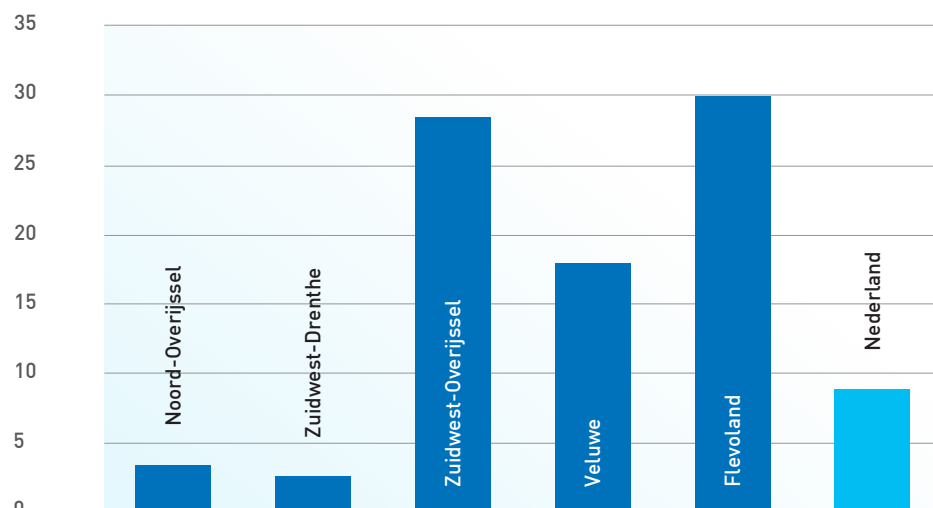
Exportgroei

Voor inzicht in de ontwikkeling van de export is onderzocht hoe de export gerelateerde omzet in de Regio Zwolle zich heeft ontwikkeld vanaf 2008 tot en met 2013. Met 2008 als beginjaar kan de groei van de exportwaarde op de middellange termijn beoordeeld worden. In het oog springen de COROP-gebieden Zuidwest-Overijssel en Flevoland, waar de export in 2013 respectievelijk 29% en 30% hoger was dan in 2008. In Noord-Overijssel, het COROP-gebied dat het grootste deel van de Regio Zwolle omvat, is de export 3% hoger dan in 2008. Deze toename in export is voornamelijk in het laatste jaar van de beschouwde periode gerealiseerd. Wel blijft deze groei nog achter bij het landelijke gemiddelde. In de periode 2008–2013 is in Nederland de omzet uit export met ruim 7% toegenomen.

Figuur 1.1d

Figuur 1.1e

Ontwikkeling export 2013 (ten opzichte van 2008) per COROP en Nederland

Groei export gerelateerde omzet in %; 2008-2013

● COROP-regio's

● Nederland

Bron: Regionale Kerncijfers MKB, beschikbaar op www.ondernemerschap.nl (bewerking: Windesheim, lectoraat Familiebedrijven en lectoraat International Business).

Pijler 3 van de Regio Zwolle Monitor heeft dit jaar als thema Internationalisering. Daar zal verder ingegaan worden op de internationale positie van de Regio Zwolle en de verschillende kenmerken van de export en de internationaal opererende bedrijven uit de regio.

1.2 ECONOMISCHE ONTWIKKELING

Het CPB voorspelt in haar Macro Economische Verkenningen dat de Nederlandse economie zich in 2014 herstelt met een groei van 0,75%, en in 2015 zelfs 1,25%.² De vraag is in hoeverre het voorzichtig ingezette herstel van de Nederlandse economie ook opgaat voor de Regio Zwolle. Het ondernemersvertrouwen is een veelgebruikte indicator om hiervan een indruk te krijgen. De stemming onder ondernemers is immers een belangrijke voorspeller voor de economische situatie. In de Conjunctuurenquête Nederland (COEN) worden ondernemers elk kwartaal gevraagd naar hun verwachtingen over verschillende onderwerpen die verband houden met de economische ontwikkeling. Aan de hand van

drie onderwerpen uit deze enquête is gemeten hoe de Regio Zwolle er voor staat in de ogen van de ondernemer.

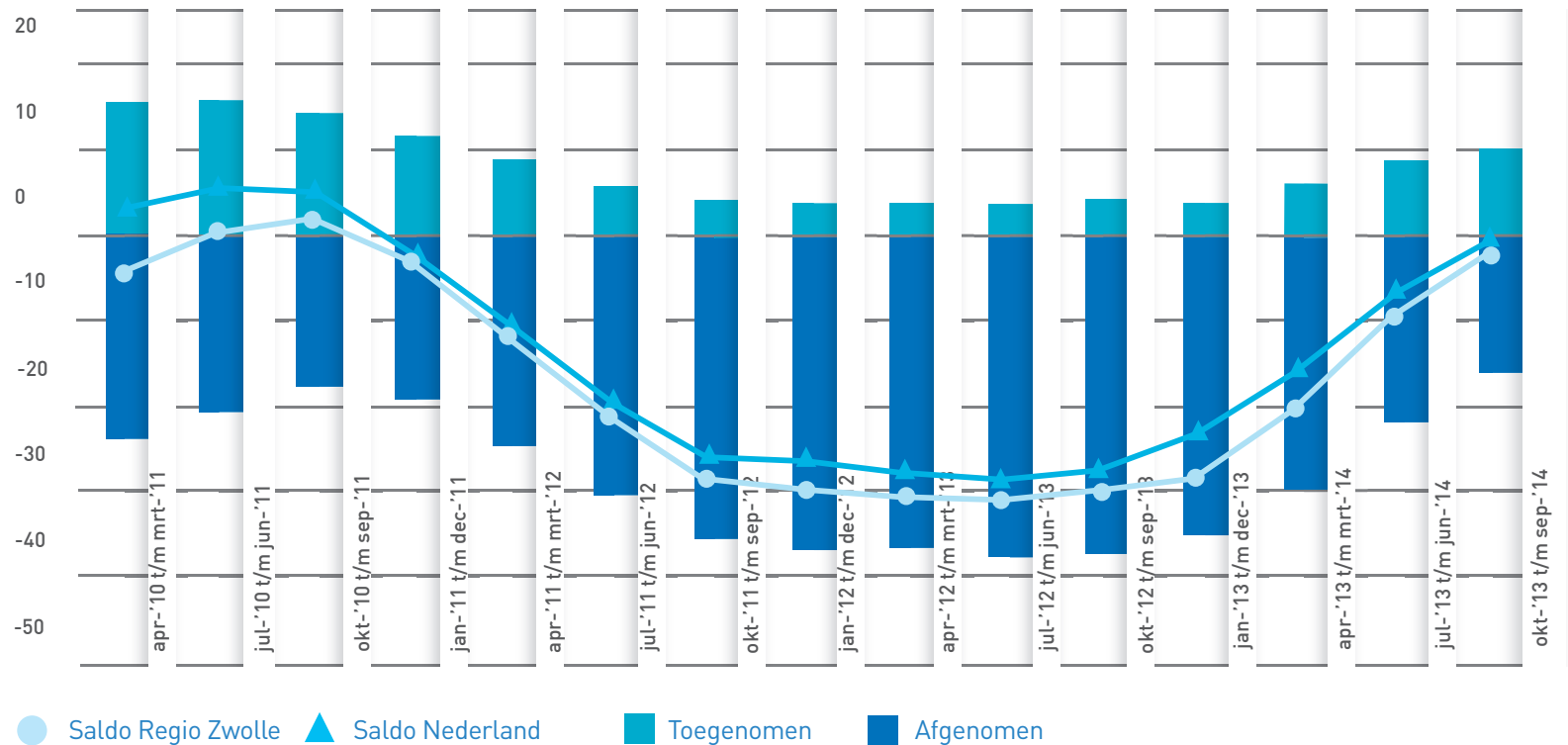
Economisch klimaat

Volgens ondernemers uit de Regio Zwolle-10 is het dieptepunt van de recessie voorbij.³ Ook al is het sentiment over het economisch klimaat nog overwegend negatief, er is een opwaartse trend waarneembaar. Uit de meest recente COEN-gegevens blijkt het percentage ondernemers dat verwacht dat de economische situatie verslechtert een stuk kleiner is dan in de perioden daarvoor.⁴ Tegelijkertijd neemt het percentage ondernemers dat meer fiducia heeft in de economische ontwikkeling stapje voor stapje toe. Opvallend is dat het saldo van de Regio Zwolle-10 sneller toeneemt dan dat van Nederland in zijn geheel. De signalering van de kentering in de negatieve ondernemersverwachtingen in de Regio Zwolle Monitor van 2013, wordt met deze opwaartse lijn bevestigd.

Figuur 1.2a

Ontwikkeling economisch klimaat Regio Zwolle (10) en Nederland

Percentage ondernemers dat vertrouwen in economie ziet toenemen of afnemen; 2010–2014

Bron: Conjunctuur Enquête Nederland (bewerking: Provincie Overijssel, Team Beleidsinformatie).

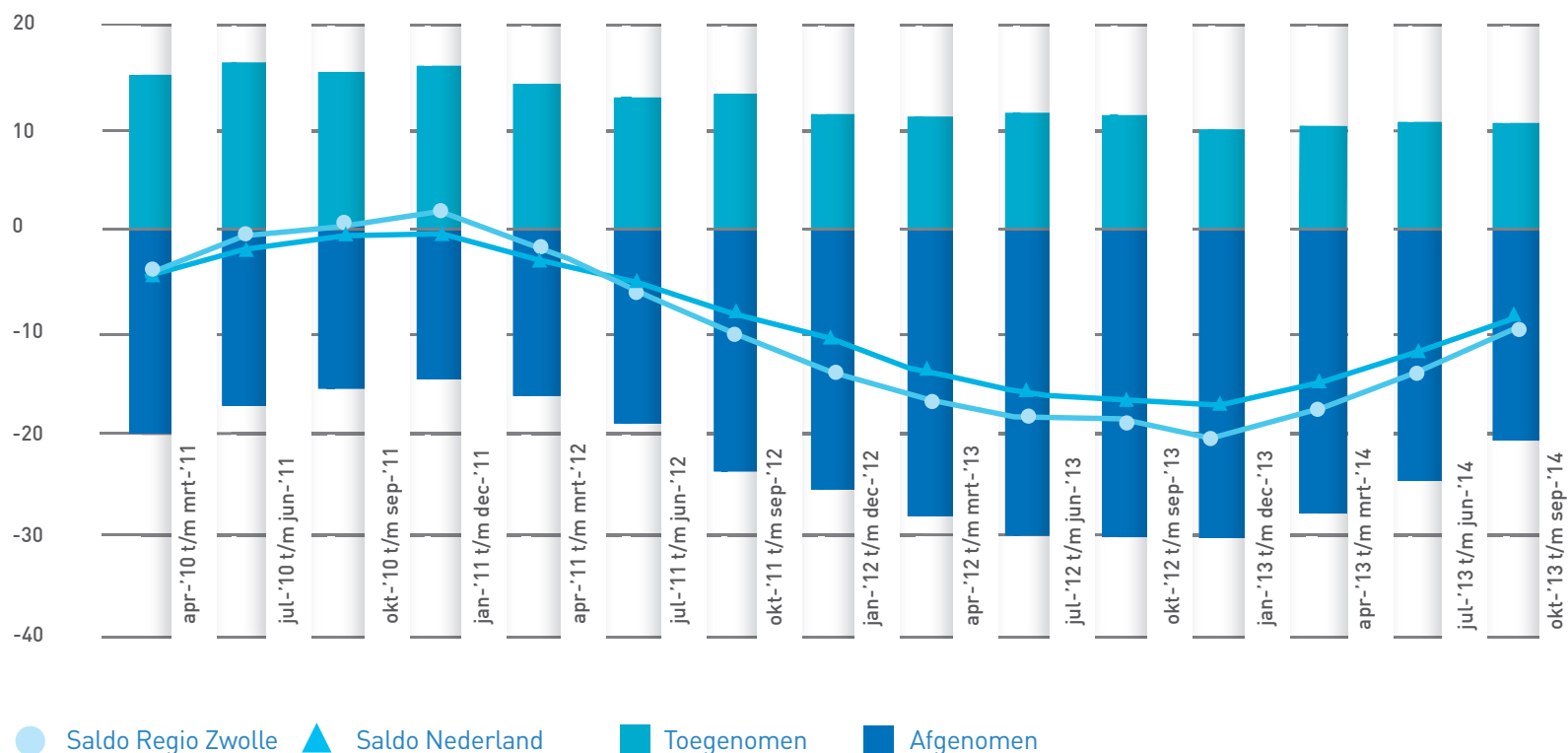
Personeelssterkte

De omslag in ontwikkeling van het economisch klimaat is ook terug te zien in de toename van de personeelssterkte, de door ondernemers verwachte ontwikkeling van de omvang van het eigen personeelsbestand. Ook hier is de verwachting van ondernemers nog overwegend negatief, maar het aantal ondernemers dat een krimp in personeelssterkte verwacht neemt steeds verder af. Daarbij neemt het aantal ondernemers

dat juist een toename verwacht licht toe. Waar eind vorig jaar per saldo 20% van de ondernemers in de Regio Zwolle-10 verwachtte dat het personeelsbestand zou krimpen, is dit nu 10%. Op landelijk niveau is dit saldo met 9% vrijwel gelijk. De stemming ten aanzien van personeelssterkte in de Regio Zwolle-10 ligt in dezelfde orde van grootte als dat van het landelijke beeld.

Ontwikkeling personeelssterkte Regio Zwolle (10) en Nederland

Percentage ondernemers dat toename of afname van personeelsbestand verwacht; 2010-2014

Bron: Conjunctuur Enquête Nederland (bewerking: Provincie Overijssel, Team Beleidsinformatie).

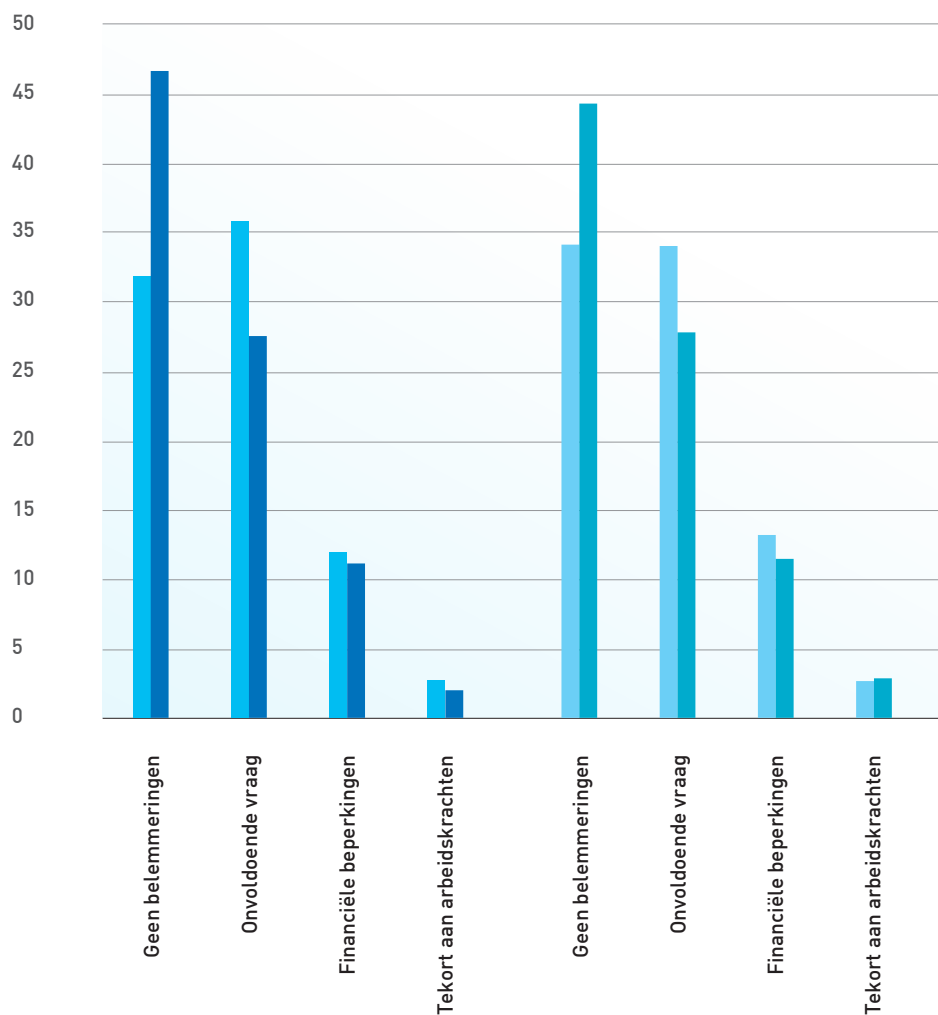
Productiebelemmeringen

Op de vraag wat ondernemers als hun grootste productiebelemmering ervaren, blijkt dat het grootste deel geen belemmeringen ervaart. Dit is opmerkelijk aangezien in 2013 nog het merendeel, zowel in de Regio Zwolle-10 als in Nederland als geheel, onvoldoende vraag in de markt als voornaamste belemmering zag. Vorig jaar lagen de percentages op ongeveer 35%, terwijl nu ongeveer 28% het ontbreken van vraag als

voornaamste reden tot zorg heeft. Het aandeel ondernemers dat bij hun bedrijfsmatige activiteiten belemmeringen ervaart ten aanzien van financiën en personeel is ten opzichte van 2013 nauwelijks veranderd. Dit geldt voor de Regio Zwolle-10 en voor Nederland als geheel.

Uit de omgeslagen stemming onder ondernemers valt af te leiden dat de economie uit het dal begint te klimmen, ook al gaat het voorzichtig.

Figuur 1.2c

Productiebelemmeringen Regio Zwolle ⁽¹⁰⁾ en Nederland

Indicatie ervaren belemmeringen ondernemers; 2013 en 2014

- Regio Zwolle 2013
- Regio Zwolle 2014
- Nederland 2013
- Nederland 2014

Bron: Conjunctuur Enquête Nederland (bewerking: Provincie Overijssel, Team Beleidsinformatie).

CONJUNCTUUR ENQUETE NEDERLAND (COEN)

De COEN brengt de verwachtingen en oordelen van Nederlandse ondernemers in kaart. In deze enquête worden ieder kwartaal ongeveer 5.000 ondernemers in Nederland bevroegd op indicatoren die relevant zijn voor de ontwikkeling van de conjunctuur.⁵ Zij krijgen bijvoorbeeld de vraag of hun omzet het afgelopen kwartaal gestegen, gedaald of gelijk gebleven is ten opzichte van het kwartaal daarvoor. Op deze manier ontstaat een regio-specifiek beeld van de verwachting van economische ontwikkeling. In verband met de regionale onderverdeling gelden de COEN-gegevens alleen voor de tien Overijsselse gemeenten van de Regio Zwolle. De gemeenten De Wolden, Dronten, Noordoostpolder, Hattem, Heerde, Oldebroek, Meppel, Urk, en Westerveld zijn dus niet in deze indicator meegenomen.

1.3 BEDRIJFS- EN CONSUMENTENRELATIES

Het belang van sectoren voor een regio bestaat uit meer dan alleen de direct gegenereerde toegevoegde waarde en de daaraan verbonden werkgelegenheid. Bedrijven binnen de ene sector zijn immers ook klant van bedrijven in andere sectoren binnen de regio. Anders gezegd: de werkelijke (directe en indirecte) bijdragen van een sector aan de economie van een regio bestaat uit de eigen toegevoegde waarde en de afzet die bij bedrijven in andere sectoren dankzij toeleveranties wordt gegenereerd.⁶ In de 2013-editie van de Regio Zwolle Monitor is dit in beeld gebracht voor de regionale industrie en logistieke sector. Om inzicht te krijgen in het relatieve belang van van de agrarische sector (inclusief de visserij) en de bouwnijverheid voor de Regio Zwolle, is gekeken naar de inkooprelaties tussen bedrijven in de agrarische sector en bouwnijverheid met bedrijven in andere sectoren in de Regio Zwolle. De gegevens voor deze analyse zijn afkomstig uit een bestand met business-to-business transacties van Rabobank Nederland (2012). Hierin kunnen op regionale schaal zakelijke betaalstromen van het bedrijfsleven in beeld worden gebracht.

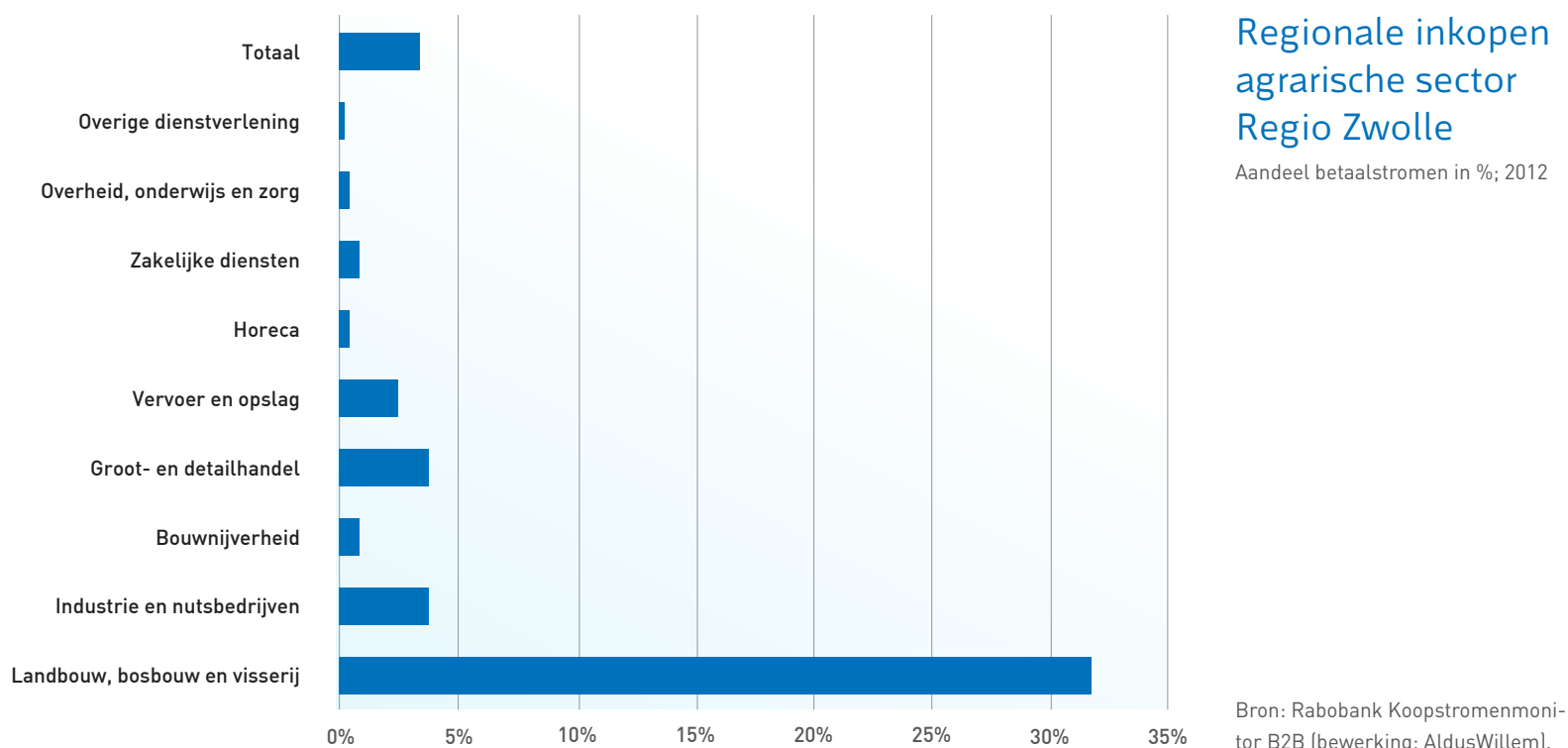
De agrarische sector en bouwnijverheid zijn voor de Regio Zwolle belangrijke sectoren, met respectievelijk een toegevoegde waarde in 2013 van € 864 miljoen en € 1,9 miljard. Als aandeel van de totale regionale economie bedraagt dit 4,6% voor de agrarische sector en 6,9% voor de bouwnijverheid (landelijk respectievelijk 1,8% en 4,4%). De agrarische sector telde in 2013 in de regio bijna 20.000 banen (waarvan ruim 3.700 in de gemeente Noordoostpolder). Dit dient overigens niet verward te worden met Agro & Food, de topsector met meer dan 50.000 arbeidsplaatsen (zie indicator 2.3). De bouwnijverheid bood met 21.000 banen zelfs iets meer werkgelegenheid dan de agrarische sector.

Het indirecte belang van de agrarische sector

Figuur 1.3a laat zien welk deel van de afzet van de verschillende sectoren van het bedrijfsleven te danken is aan de regionale agrarische sector. Bij de berekeningen is geredeneerd vanuit de toeleverende partijen: welk deel van hun afzet ging naar de agrarische sector in de regio. In algemene zin wordt dit aandeel bepaald door de aard en omvang van de bedrijven (sommige bedrijven doen meer zelf, anderen maken meer gebruik van toeleveranciers) en hun ruimtelijke oriëntatie. Omdat de focus op Regio Zwolle ligt, zijn toeleveranciers buiten deze regio buiten beschouwing gelaten. Voorts moet worden aangetekend dat naarmate een regio groter is, het meer voor de hand ligt dat een groter deel van de economische relaties binnen de regio blijft.

In totaliteit gaat 3,6% van de afzet van het bedrijfsleven in de Regio Zwolle naar de regionale agrarische sector. Het zal geen verbazing wekken dat toeleveringen binnen de agrarische sector zelf verhoudingsgewijs de belangrijkste zijn. Als de onderlinge leveringen buiten beschouwing gelaten worden (er is immers sprake van dubbelstellingen), dan is de regionale agrarische sector goed voor 2,4% van de afzet van de andere sectoren; het indirecte belang. Dit percentage kan overigens niet bij het directe belang (4,4%) worden opgeteld omdat de grondslagen van elkaar verschillen. En omdat het gaat over toegevoegde waarde enerzijds en afzet anderzijds. Vooral voor de regionale industrie en nutsbedrijven (gezamenlijk) en de groot- en detailhandel – in de praktijk waarschijnlijk vooral de groothandel – is de agrarische sector een relatief belangrijke afnemer. Vergeleken met de in de 2013-editie van de Regio Zwolle Monitor geanalyseerde industrie en logistieke sector, is de betekenis van de agrarische sector voor bedrijven in andere sectoren betrekkelijk bescheiden te noemen.

Figuur 1.3a

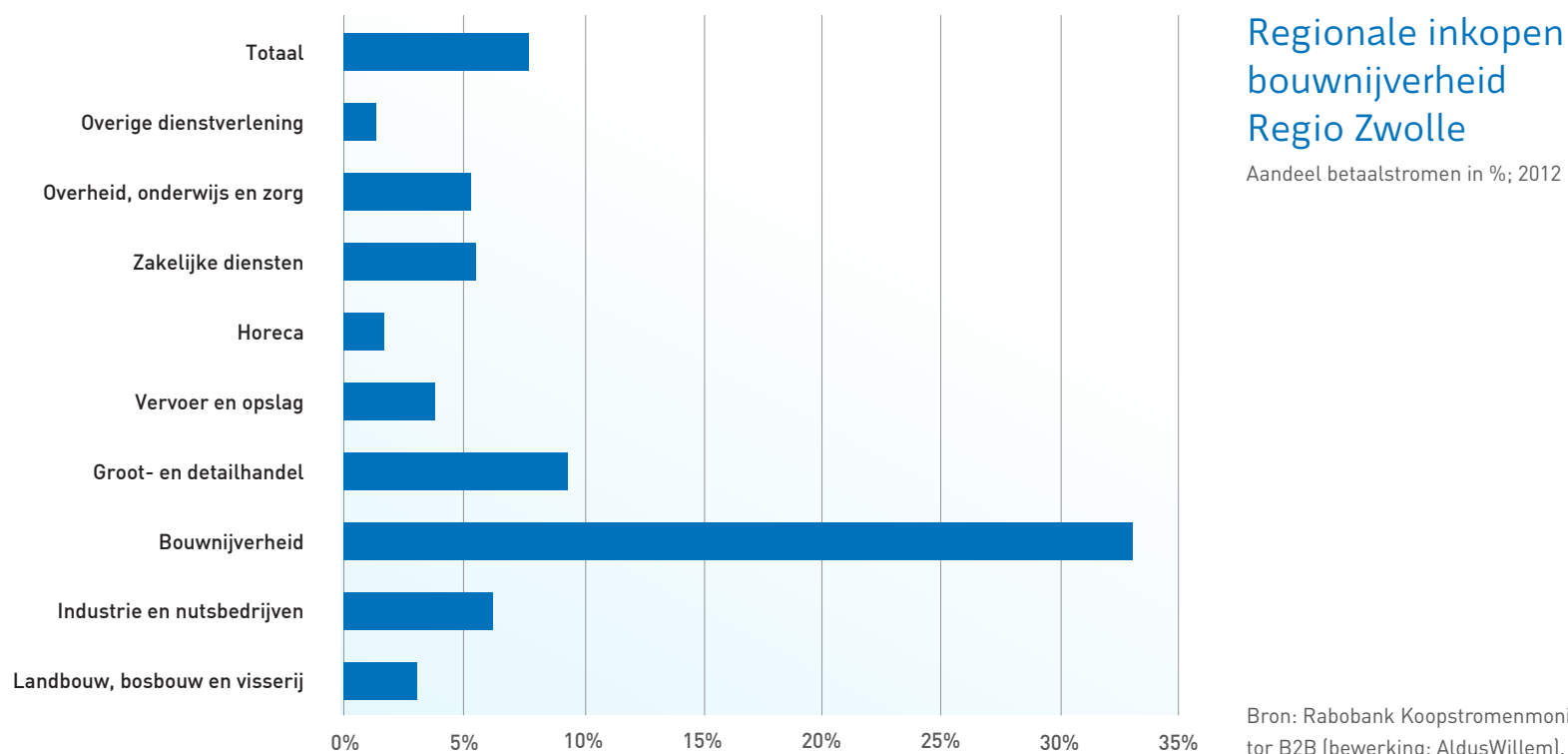

Bouwnijverheid sterk verbonden met de regio

Dezelfde analyse is gedaan om het relatieve belang van de bouwnijverheid te bepalen voor andere sectoren binnen de regio. In figuur 1.3b is een veel groter belang van de regionale toeleveringen te zien voor de bouwnijverheid dan bij de agrarische sector, met een totaal van 13,2%. Anders geformuleerd: de bouwnijverheid is in termen van toeleveringen veel meer met andere bedrijven binnen de Regio Zwolle verbonden dan de agrarische sector. De bouwnijverheid kent ook een grotere verbondenheid met andere bedrijven in de regio dan de industrie en logistieke sector (zie ook de 2013-editie van de Regio Zwolle Monitor). Het totaalcijfer van 13,2% van de regionale afzet is indirect te danken aan de regionale bouwnijverheid. Opvallend is dat dit hoge cijfer vooral te danken is aan veel onderlinge relaties binnen de bouwnijverheid. Kennelijk

opereren de bouwbedrijven in een intensief netwerk met veel onderlinge toeleveranties en uitbestedingen, tussen (waarschijnlijk) kleine en gespecialiseerde partijen in dezelfde sector. In termen van risicospreiding zou hierin een gevaar kunnen zitten. Als bepaalde bouwbedrijven uit de Regio Zwolle het moeilijk hebben, is er ook een 'besmettingsgevaar' voor andere bouwbedrijven in de regio. Als de onderlinge leveringen buiten beschouwing worden gelaten (zie de eerdere opmerkingen over dubbeltellingen) dan is het indirecte belang van de bouwnijverheid voor de Regio Zwolle nog steeds 12,5%. Niet onverwacht heeft de bouwnijverheid ook relaties met de groot- en detailhandel (en daarbinnen ongetwijfeld vooral met de groothandel) en op meer afstand de industrie en nutsbedrijven.

Figuur 1.3b

1.4 BEDRIJFSDYNAMIEK

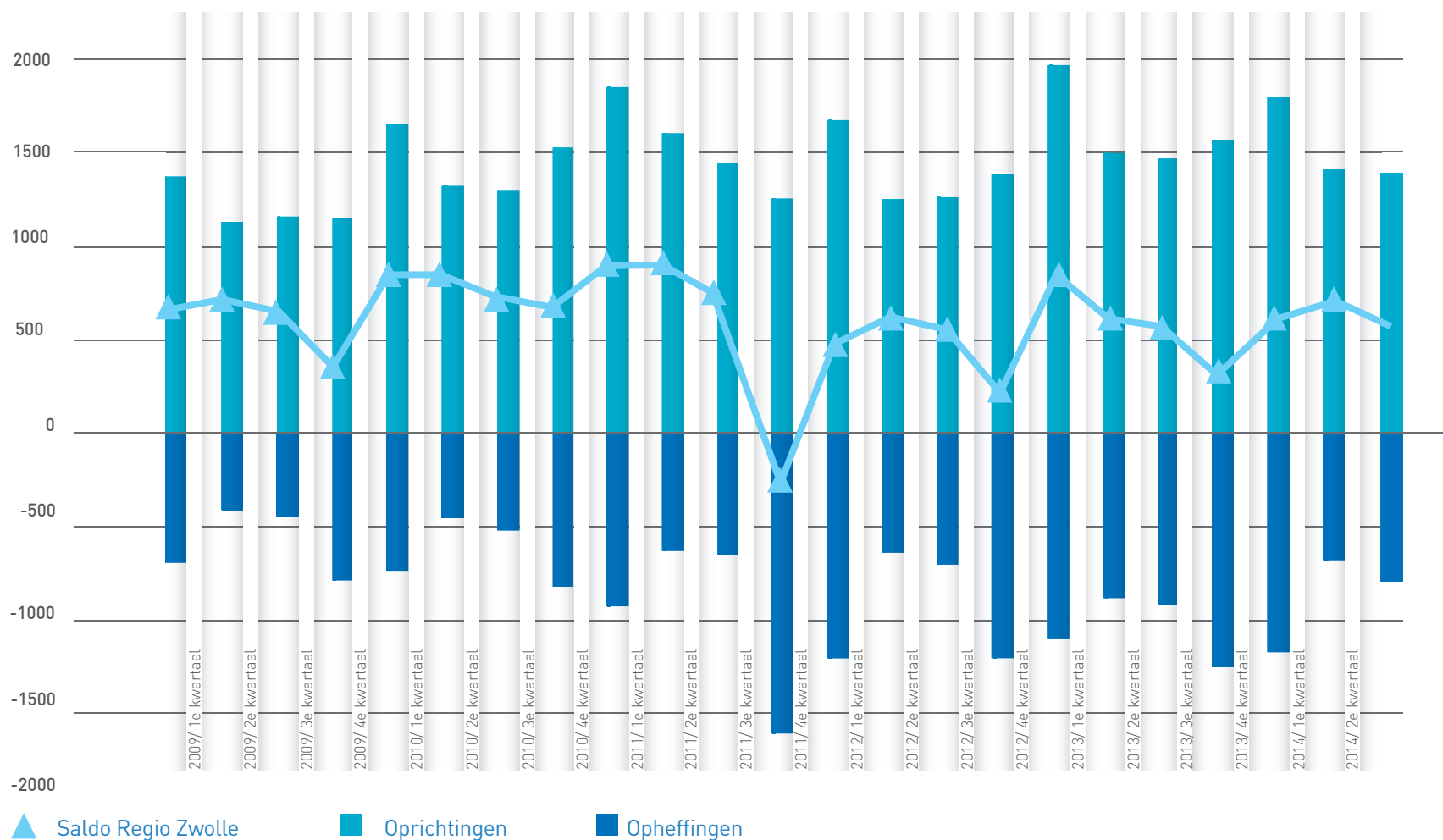
De bedrijfsdynamiek van een regio wordt voor een belangrijk deel afgemeten aan het verloop van het aantal nieuw opgerichte bedrijfsvestigingen en het aantal bedrijfsvestigingen dat opgeheven wordt. Vanaf 2009 ligt het aantal nieuw opgerichte bedrijfsvestigingen per kwartaal tegen de 1.500 aan, met af en toe een uitschieter naar boven. De in 2013 ingezette groei is echter in de twee meest recente kwartalen van 2014 aan het afbrokkelen. Zo lijkt het erop dat 2014 een minder jaar wordt voor wat betreft het aantal oprichtingen in de Regio Zwolle in vergelijking met 2013.

Waar het aantal oprichtingen vanaf 2009 licht toenam, nam het aantal opheffingen vanaf eind 2011 over de gehele linie net iets sterker toe. Het saldo daalt hierdoor licht over de jaren, hoewel het nog steeds positief blijft (met uitzondering van het vierde kwartaal van 2011). Voor het hele jaar 2013 kwam het uit op een aantal van ruim 2.400. Het is de vraag of dat in 2014 ook bereikt gaat worden. De hoeveelheid afnemende oprichtingen gekoppeld aan de afnemende opheffingen zorgt ervoor dat het bedrijfsvestigingenbestand in de Regio Zwolle aan omloopsnelheid heeft ingeboet.

Figuur 1.4a

Oprichtingen, opheffingen en saldo Regio Zwolle

In absolute getallen; 2009-2014 (per kwartaal)

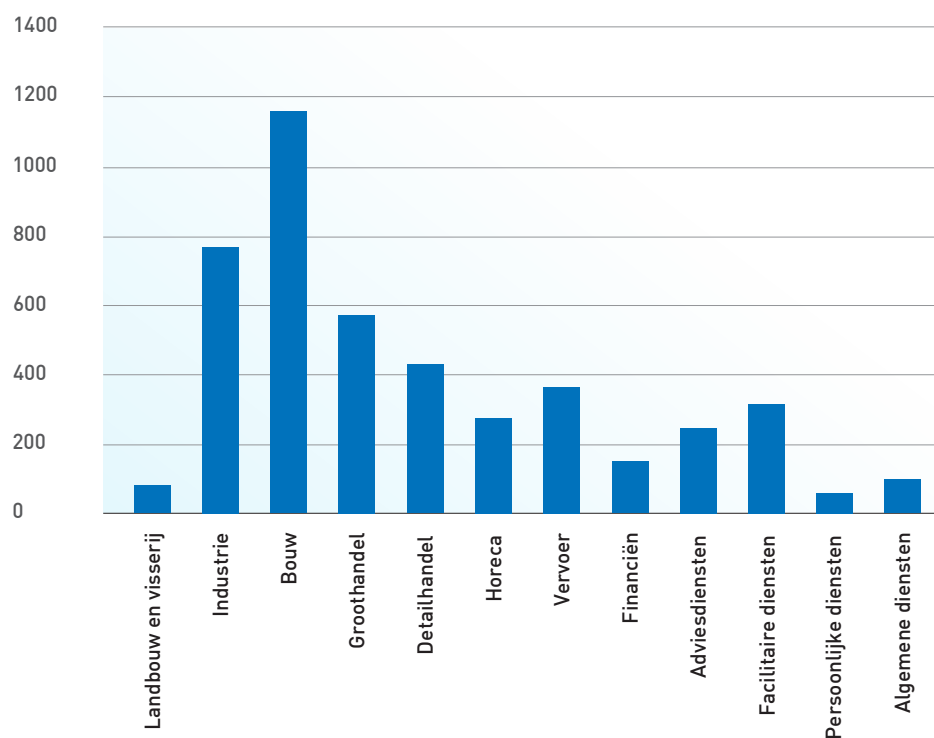
KvK Handelsregister (bewerking: Provincie Overijssel, Team Beleidsinformatie).

Faillissementen

In de eerste helft van 2014 waren er in totaal 1.833 bedrijfsopheffingen in de Regio Zwolle, waarbij het in 147 gevallen om een faillissement ging. Hoewel de meerderheid van het aantal opheffingen dus geen faillissement betreft, is de laatste jaren het aantal faillissementen sterk gestegen. Een zichtbaar gevolg van de economische crisis. In 2013 werd

zelfs een recordaantal faillissementen genoteerd in Nederland. Het aantal bedrijven dat in 2013 failliet ging, steeg met 12% ten opzicht van het voorgaande jaar tot 8.275.⁷ In de Regio Zwolle vielen in 2013 335 bedrijven om. En in de drie reeds verstreken kwartalen van 2014 zijn 228 bedrijven failliet verklaard. Met 76 bedrijven per kwartaal ligt dit aantal lager dan het gemiddelde van 84 bedrijven per kwartaal in 2013.

Figuur 1.4b

Banenverlies per sector als gevolg van faillissement in de Regio Zwolle

In absolute getallen; 2012/4e kwartaal–2014/3e kwartaal

Bron: KvK Handelsregister (bewerking: Provincie Overijssel, Team Beleidsinformatie).

Faillissementen gaan gepaard met een afname van banen. Deze afname is niet gelijkmatig verdeeld over de verschillende sectoren. In de Regio Zwolle is vooral de werkgelegenheid in de sectoren bouwnijverheid en industrie getroffen. In de laatste anderhalf jaar – de periode tussen het vierde kwartaal van 2012 en het derde kwartaal van 2014 – zijn ruim 1.150 banen verloren gegaan in de bouw ten gevolge van een faillissement. Voor de industrie is dit aantal 765. De bouw en industrie zijn sterk vertegenwoordigd in de regio, waardoor het niet verwonderlijk is dat uitgerekend deze sectoren hard getroffen zijn. Een andere sector die belangrijk is in de Regio Zwolle is landbouw. Deze sector wordt nauwelijks getroffen door faillissementen en dat is te zien aan een beperkt banenverlies van slechts 73.

1.5 MIDDEN- EN KLEINBEDRIJF

“Kabinet, zet in op het MKB”, kopt het Financieele Dagblad op 12 september 2014.⁸ Deze oproep komt overeen met het algemene beeld dat het MKB, bedrijven met minder dan 250 werknemers in sterke mate bijdraagt aan economische groei. Een beeld dat in belangrijke mate ook geldt voor de Regio Zwolle.

Bedrijven met minder dan tien werknemers oververtegenwoordigd

Als wordt gekeken naar de samenstelling van het bedrijvenbestand in de Regio Zwolle dan is te zien dat dit voor meer dan de helft (50,5%) bestaat uit bedrijven met één werkzame persoon (inclusief zelfstandigen zonder personeel (zzp)). Naast de eenmansbedrijven heeft het overgrote deel (38,3%) van de bedrijven 2 tot 9 werknemers. De categorieën 10 tot 50 en 50 tot 250 werknemers worden vertegenwoordigd door respectievelijk 9,1% en 1,8% van de bedrijven in de regio. Grote bedrijven (250 werknemers of meer) beslaan slechts 0,3% van de bedrijven. De verdeling naar bedrijfsgrootte komt overeen met de cijfers van vorig jaar.

Het kleinbedrijf blijft forse bijdrage leveren

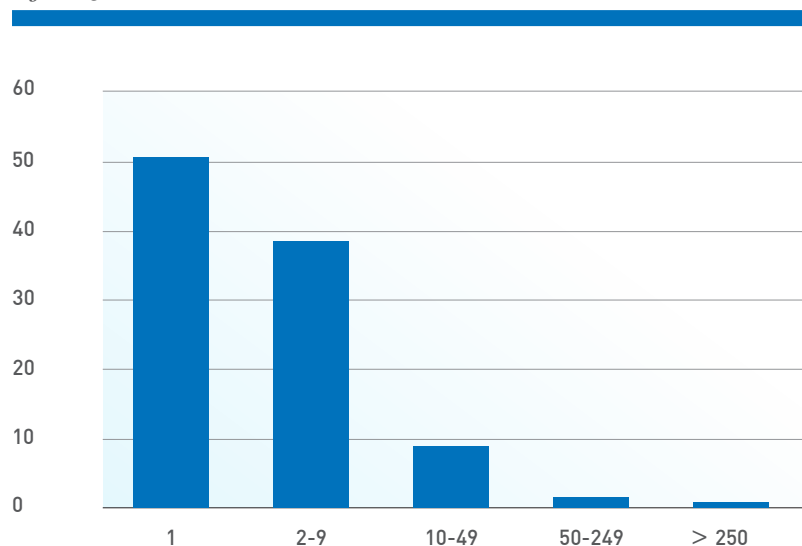
Het kleinbedrijf (ondernemingen tot 10 werknemers) speelt een belangrijke rol in de regionale economie. Gemeten in toegevoegde waarde is het kleinbedrijf in de Regio Zwolle goed voor een bijdrage van € 4,2 miljard, 22,6% van de totale regionale economie. Dit aandeel ligt duidelijk

hoger dan landelijk (18,7%). Het kleinbedrijf lijkt in 2013 iets minder last te hebben gehad van het zwakke economische klimaat dan het gehele bedrijfsleven. Zowel in de Regio Zwolle als landelijk was de groei van de productie (bruto toegevoegde waarde) van het kleinbedrijf met respectievelijk 1,0% en 1,3% enkele tienden hoger dan dat van het gehele bedrijfsleven. Ook de winstval bleef met 0,3% beperkt.

Bij de bepaling van de winstniveaus is rekening gehouden met een geschat ondernemersloon, de pro forma vergoeding voor ondernemers en eventueel meewerkende gezinsleden die niet op de loonlijst staan. Dit is het geval als het bedrijf geen rechtspersoon (BV of NV) is, wat voor veel kleine ondernemingen het geval is. Na aftrek van dit ondernemersloon heeft het gezamenlijke kleinbedrijf in Zwolle een negatief resultaat behaald van € 755 miljoen, ruim € 16.000 per bedrijf. Zonder het gewaardeerde loon zou sprake zijn geweest van een positief resultaat van € 1,4 miljard, circa € 31.000 per bedrijf.

De investeringen van het kleinbedrijf in de Regio Zwolle zijn iets sterker afgenomen dan in het gehele regionale bedrijfsleven, maar de verschillen zijn niet groot. In 2013 heeft het kleinbedrijf in de Regio Zwolle per euro toegevoegde waarde 22,8 cent geïnvesteerd, meer dan het kleinbedrijf in geheel Nederland (19,5 cent) en de gehele regionale bedrijfsleven (18,6 cent).

Figuur 1.5a

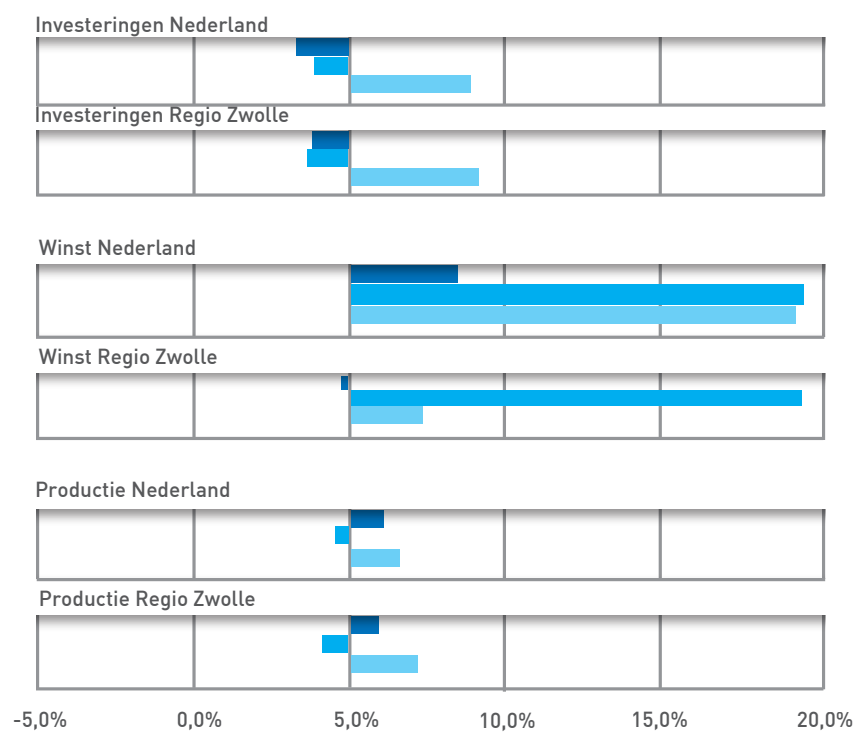

Samenstelling vestigingenbestand naar bedrijfsgrootte in aantal werknemers in de Regio Zwolle

Aandeel in %; op 1 januari 2014

Bron: LISA vestigingenregister (bewerking: Windesheim, lectoraat Familiebedrijven).

Figuur 1.5b

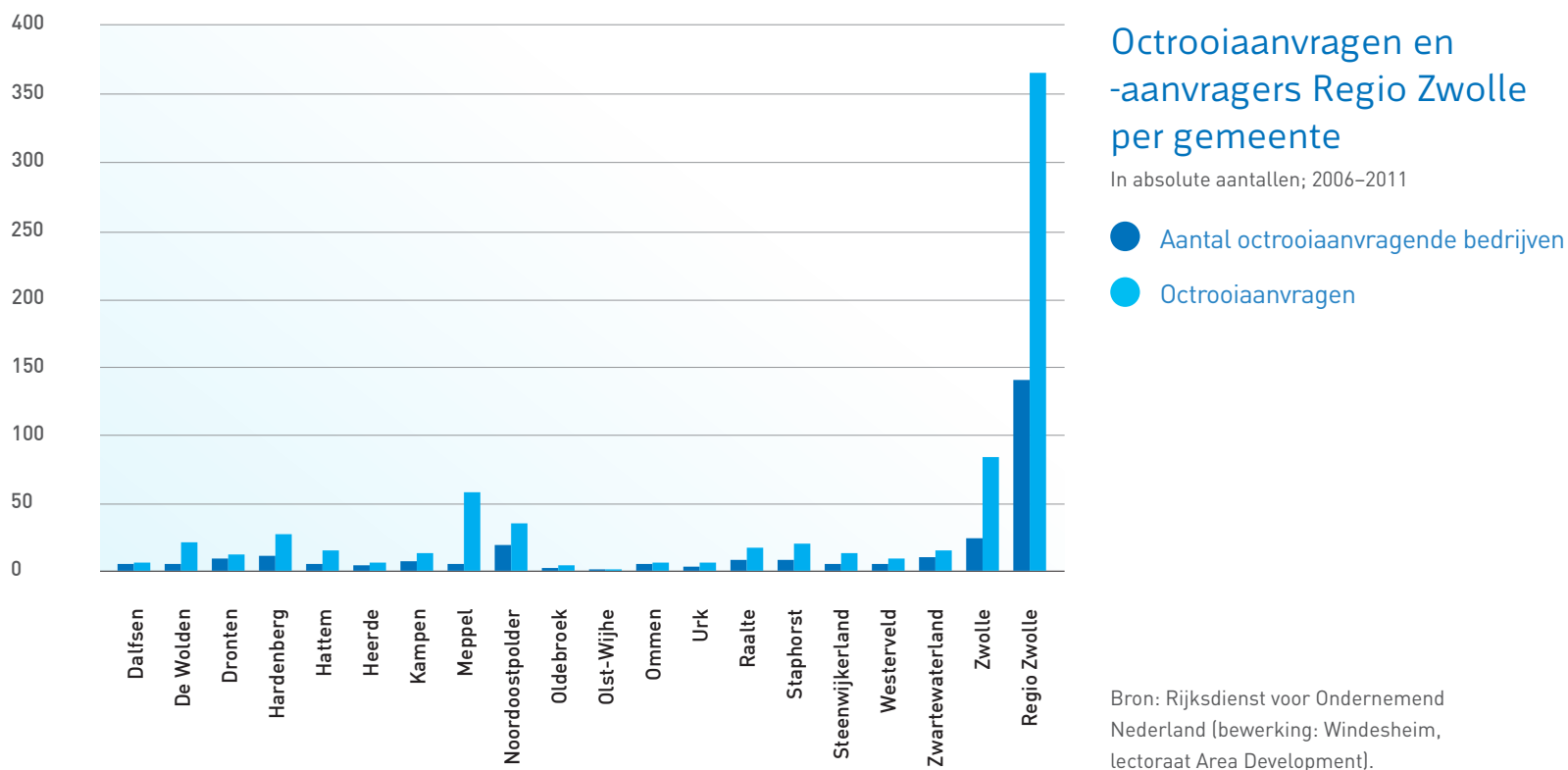
Ontwikkeling productie, winst en investeringen kleinbedrijf Regio Zwolle en Nederland

Groei in %; 2011 - 2013

- 2013
- 2012
- 2011

Bron: Regionaal Economische Thermometer, Rabobank (bewerking: AldusWillem).

Figuur 1.6a

1.6 INNOVATIE

Een belangrijk aandachtspunt voor de Regio Zwolle is het ontbreken van een traditie van zichtbare innovatie.⁹ Onder zichtbare innovatie wordt verstaan technologische innovatie die duidelijk gekwantificeerd kan worden aan de hand van octrooien en R&D-investeringen. Om een beter beeld te krijgen van deze zichtbare innovatie is het aantal octrooiaanvragen en het aantal verleende subsidies in het kader van de Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk (WBSO) (als indicator voor R&D-investeringen) in de regio geïnventariseerd. Hoewel dit veelgebruikte indicatoren zijn klevan er ook nadelen aan. Het is bijvoorbeeld niet duidelijk of de geoctrooieerde uitvindingen of investeringen ook leiden tot succesvolle nieuwe producten of diensten. Daarbij gaat het hier om een vrij nauw gedefinieerd innovatiebegrip. Er wordt met deze indicatoren alleen gekeken naar fundamenteel, technologische innovaties. De bijdrage

van andere vormen van vakmanschap, vernieuwend ondernemerschap en regionale samenwerking aan de innovatiekracht van de regio worden hiermee nog niet inzichtelijk gemaakt. Het is de uitdaging om in de volgende edities van de Regio Zwolle Monitor nader inzicht op te bouwen in meer indicatoren voor het innovatief vermogen van de regio.

Octrooiaanvragen

Octrooien worden breed gezien als een belangrijke indicator voor het meten van technologische innovatie. Het is één van de weinige manieren om innovaties vast te leggen en de uitkomst van innovaties te meten. Veel onderzoeken naar regionale innovatiekracht maken gebruik van octrooiaanvragen (zie kader). Voor de periode 2006–2011 is per gemeente in de Regio Zwolle het aantal ingediende octrooiaanvragen bij Octrooiencentrum Nederland, Europees Octrooibureau (EPO) en World

Intellectual Property Organisation (WIPO) geïnventariseerd.¹⁰ Daarnaast is het aandeel van octrooiaanvragende bedrijven en instellingen van het totaal aantal vestigingen in de betreffende gemeente bepaald.

Afgemeten aan het totaal door Nederlandse bedrijven en instellingen ingediende octrooiaanvragen speelt de Regio Zwolle een bescheiden rol. In de gemeten periode hebben 6.313 Nederlandse bedrijven en instellingen samen ruim 40.000 aanvragen gedaan. Hiervan zijn 141 bedrijven afkomstig uit de Regio Zwolle, samen goed voor 368 aanvragen. In de provincie Overijssel zijn 1.011 aanvragen gedaan door 463 bedrijven. Met 300 aanvragende bedrijven heeft vooral Twente een hoge octrooidichtheid.¹¹ In figuur 1.6a is te zien dat binnen de regio de gemeenten Zwolle en Meppel, met ieder meer dan 50 aanvragen, de absolute koplopers zijn.

Het beeld ten aanzien van de innovatiekracht van de regio verandert als ingezoomd wordt op het aantal bedrijven en instellingen dat de octrooiaanvragen indient, in plaats van het aantal octrooiaanvragen als zodanig. In Nederland zijn in de periode 2006–2011 6.313 bedrijven of instellingen geweest die één of meerdere octrooien hebben aangevraagd. In de Regio Zwolle was dit aantal 141. Worden deze aantallen afgezet tegen het totaal aantal vestigingen dan blijkt 0,51% van de Nederlandse bedrijven en instellingen tijdens de onderzochte periode één of meer octrooiaanvragen ingediend te hebben. De Regio Zwolle presteert minder in dit opzicht met een aandeel van 0,31%. Ter illustratie, de regio Twente heeft met een aandeel van 0,77%, binnen de provincie Overijssel de hoogste octrooidichtheid.

WBSO

Het aantal verleende subsidies in het kader van de Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk (WBSO) in een regio is een maatstaf voor de omvang van de R&D-investeringen in de betreffende regio. De WBSO stimuleert ondernemers te investeren in innovatie. Dit wordt gedaan door subsidiering van de inzet van eigen medewerkers die zich met Research & Development (R&D), ofwel Speur- en ontwikkelingswerk (S&O) bezighouden. Dit is technisch-wetenschappelijk onderzoek of ontwikkeling van technisch nieuwe fysieke producten of productieprocessen.¹²

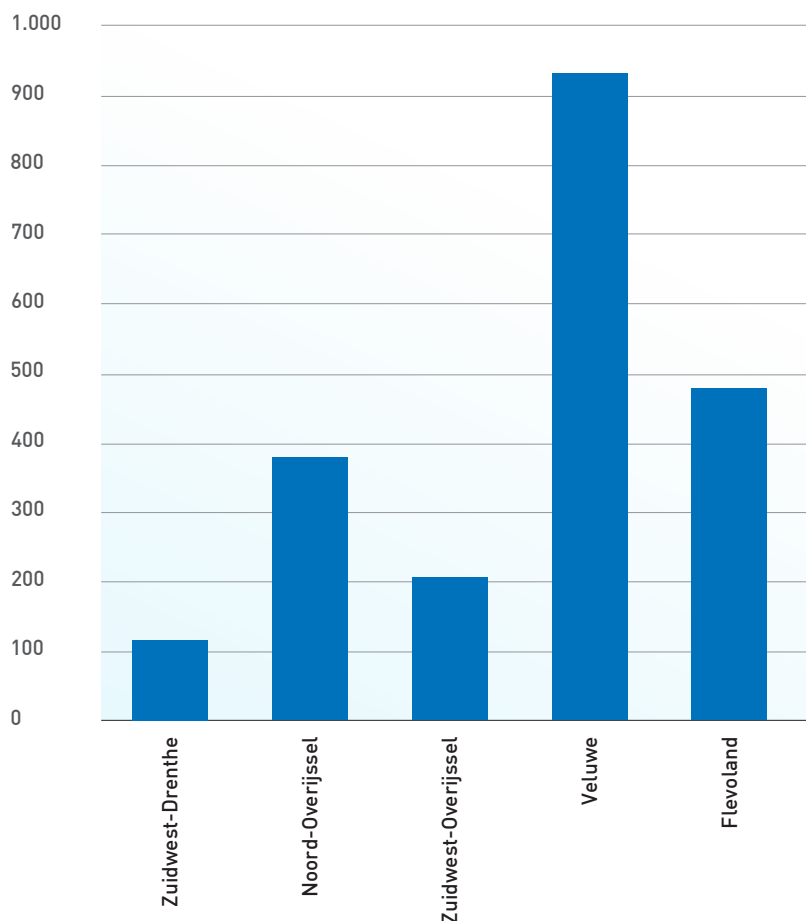
Via de WBSO krijgt een ondernemer subsidie op de loonkosten van eigen medewerkers die zich met speur- en ontwikkelingswerk bezig houden. De subsidie is in de vorm van een vermindering op de afdracht loonbelasting. De hoogte van de subsidie bedraagt 50% van de loonkosten waarvoor R&D werkzaamheden uitgevoerd worden.

Naar schatting 85% van de R&D-bedrijven in Nederland is WBSO-gebruiker. Omdat de gegevens van deze gebruikers per COROP-gebied beschikbaar zijn, kan op een redelijk verfijnd aggregatieniveau een afspiegeling gegeven worden van het innovatief vermogen van een regio in termen van R&D-inspanningen. Om uitspraken te doen over de mate van R&D-inspanningen in de Regio Zwolle zijn alle COROP-gebieden die de regio gedeeltelijk of geheel overlappen onderzocht.

Op basis van toegekende WBSO-aanvragen is in Nederland in het jaar 2012 (het meest actuele jaar qua databeschikbaarheid) door bijna 20.000 bedrijven € 3,4 miljard in R&D-loonsom geïnvesteerd. Met deze uitgaven zijn ruim 70.000 R&D-arbeidsjaren bekostigd. De vijf onderzochte COROP-gebieden tezamen herbergen met 2.120 WBSO-gebruikers bijna 11% van het totaal. Deze 2.120 bedrijven (exclusief zelfstandigen) hebben € 250 miljoen geïnvesteerd in R&D-loonsom waarmee ruim 5.570 R&D-arbeidsjaren bekostigd zijn. In het COROP-gebied dat het grootste deel van de Regio Zwolle beslaat, Noord-Overijssel, zijn 380 WBSO-aanvragen toegekend. Hiermee is voor € 34 miljoen geïnvesteerd in R&D-arbeid wat overeenkomt met 700 arbeidsjaren.

Kijkend naar de spreiding van toegekende WBSO-aanvragen binnen de Regio Zwolle valt het hoge aantal van 930 WBSO-gebruikers in de Veluwe op. De gemeenten Hattem, Heerde en Oldebroek vallen onder deze regio. Aangezien deze COROP-regio zich uitstrekt tot aan Wageningen, heeft dit beperkte zeggingskracht over het gedeelte dat valt binnen de Regio Zwolle. Verder scoort Flevoland relatief hoog met 480 gehonoreerde WBSO-aanvragen. Voor de vijf COROP-gebieden geldt dat ze vergelijkbaar zijn met het Nederlands gemiddelde als het gaat om het aantal WBSO-gebruikers afgezet tegen het totale bedrijvenbestand in de betreffende COROP, dit is namelijk circa 1,5%.

Figuur 1.6b

WBSO-gebruikers (exclusief zelfstandigen) per COROP

In absolute aantallen; 2012

Bron: CBS (bewerking: Windesheim, lectoraat Area Development).

Binnen de door de nationale overheid aangewezen topsectoren wordt het grootste deel van de totale private R&D-uitgaven in Nederland gegeneereerd. Het bedrag dat binnen de topsectorbedrijven is besteed aan R&D-loon is € 2,3 miljard, 66,5% van het landelijk totaal aan R&D-uitgaven. Het aantal arbeidsjaren is ongeveer hetzelfde over de topsectoren verdeeld als de R&D-loonsom: 67,2% van alle gemaakte R&D-arbeidsjaren valt binnen de topsectoren, terwijl 49% van alle Nederlandse WBSO-gebruikers binnen één van de topsectoren valt.¹³ Inzoomend op de vijf COROP-gebieden, blijkt het merendeel (56%) van toegekende WBSO-aanvragen niet te vallen in een zogenaamde topsector, die zijn aangewezen in het nationale Topsectorenbeleid. Dit zijn de negen topsectoren: Agro & Food, Chemie, Creatieve Industrie, Energie, High Tech Systemen en Materialen (HTSM), Life Sciences & Health, Logistiek, Tuinbouw en Uitgangsmaterialen (TenU), en Water. Deze sec-

toren zijn sterk bepalend voor de concurrentiekracht en het innovatief vermogen van een regio, hoewel een deel van inspanningen in R&D dus ook buiten een topsector plaatsvindt. Alleen voor Zuidwest-Overijssel geldt dat meer dan de helft van de gehonoreerde WBSO-aanvragen in een topsector valt.

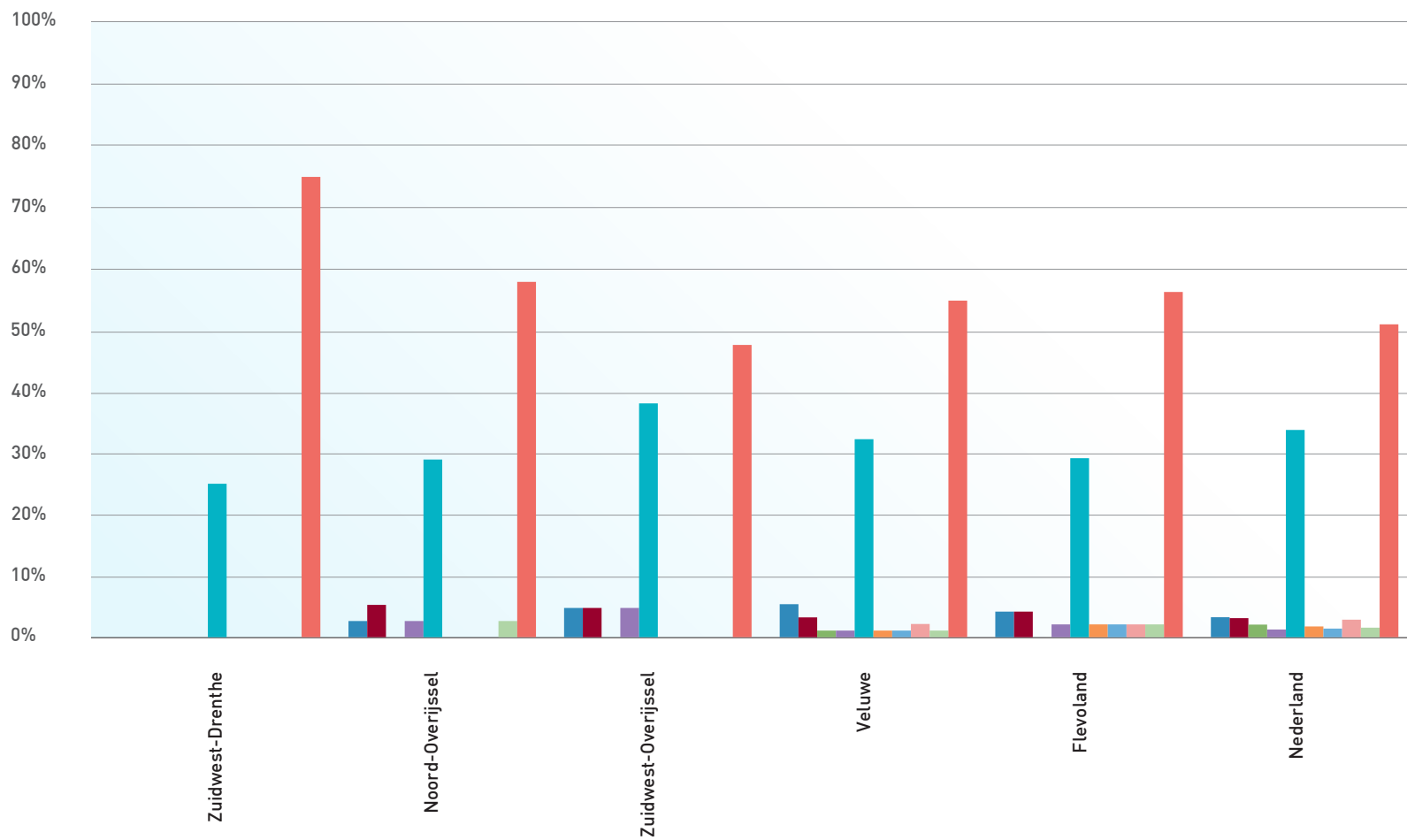
Van de topsectoren springt HTSM eruit. De sterke positie van deze sector in de regio is ook opgemerkt in de 2013-editie van de Regio Zwolle Monitor. Onder deze sector vallen onder andere de in de regio ruim vertegenwoordigde subsectoren ontwerp en advies, software, vervaardiging van machines en apparaten en metaalindustrie. Opvallend is ook dat een in de regio sterk vertegenwoordigde sector als Agro & Food nauwelijks WBSO-aanvragen genereert.

Indicator 2.3 van deze Monitor zal uitgebreider ingaan op de betekenis van topsectoren voor de Regio Zwolle.

Figuur 1.6c

WBSO-gebruikers (exclusief zelfstandigen) per topsector per COROP

Verdeling WBSO-gebruikers naar sector in %; 2012

Bron: CBS (bewerking: bewerking: Windesheim, lectoraat Area Development).

OCTROOIAANVRAGEN ALS MAATSTAF VOOR INNOVATIE¹⁴

Een octrooi kan worden aangevraagd op technologische innovaties en kan alleen worden verkregen op een uitvinding. Dit kan bijvoorbeeld een onderdeel van een nieuw product zijn, maar ook een technologische verbetering van een bestaande werkwijze of productieproces. Overigens leiden niet alle vormen van innovatie tot octrooiaanvragen. Zo is bijvoorbeeld het ontwikkelen van software, het gebruik van internet (e-business) of een nieuwe marktstrategie in het algemeen niet octrooieerbaar. De basiseisen van een octrooieerbare uitvinding zijn dat het nieuw, inventief (d.w.z. het moet niet voor de hand liggen) en industrieel toepasbaar is.

Een octrooiaanvraag kost geld. Derhalve worden alleen innovaties door middel van een octrooiaanvraag vastgelegd als de aanvrager zijn vinding waardevol genoeg vindt om deze te beschermen. Het octrooirecht kan worden verkregen voor de duur van maximaal twintig jaar. Bijna elk land heeft eigen wet- en regelgeving rondom intellectueel eigendom en daarmee verscheidene instanties waar deze aanvragen kunnen worden ingediend. In Nederland kunnen octrooiaanvragen worden ingediend bij Octrooiencentrum Nederland, onderdeel van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO). Andere instanties waarbij voor meerdere landen tegelijk een octrooi kan worden aangevraagd zijn het Europees Octrooibureau (EPO) en de World Intellectual Property Organisation (WIPO).

Omdat regels, procedures en de duur voor toekenning van octrooien per octrooieregeling kunnen verschillen en het soms vele jaren duurt voordat een octrooi wordt verleend, wordt bij onderzoeken doorgaans gekeken naar octrooiaanvragen en niet naar verleende octrooien. Een andere reden is dat ook in het geval dat een octrooi niet wordt verleend er toch innovatieve activiteiten hebben plaatsgevonden. Bovendien worden aanvragen eerder gepubliceerd dan verleende octrooien. Hierbij moet gedacht worden aan een periode van twee à drie jaar.

¹ CPB (2014) *Macro Economische Verkenningen 2015*. Den Haag; Sdu Uitgevers.

² *Idem*.

³ In verband met de regionale onderverdeling gelden de COEN-gegevens alleen voor de tien Noord-Overijsselse gemeenten. De gemeenten De Wolden, Dronten, Noordoostpolder, Hattem, Heerde, Oldebroek, Meppel, Urk, en Westerveld zijn dus niet in deze indicator meegenomen.

⁴ Om seizoeneffecten uit te filteren is het gemiddelde van vier enquêtes genomen worden, beginnende bij de periode januari '10 t/m december '10; vervolgens is steeds één kwartaal opgeschoven, eindigend bij de periode van juli 2012 t/m juni 2014.

⁵ Meer informatie over de COEN is te vinden op <http://bit.ly/190eWRX>.

⁶ Het betreft hier afzet, omdat geldstromen gewoonlijk de tegenhanger zijn van verkopen. Omdat de aard van de geleverde en goederen en diensten onbekend is, is het niet mogelijk om van toegevoegde waarde te spreken. Handelsgoederen genereren bijvoorbeeld een andere toegevoegde waarde dan diensten.

⁷ CBS, 'Record faillissementen in 2013', *Persbericht*, 23 januari 2014.

⁸ Hinrichs, J. en R. Cats, 'Kabinet, zet in op het mkb', *Het Financieele Dagblad*, 12 september 2014.

⁹ The Next Step: Coalition of the Willing. Door samenwerking, kennisdeling en alliantievorming naar innovatief ondernemerschap in de Regio Zwolle. Opgesteld door: Deltion, Kamer van Koophandel, Kennispoort, Provincie Overijssel, Regio Zwolle, UT Twente, VNO-NCW, Windesheim. Beschikbaar op: <http://tinyurl.com/q6sdmha>.

¹⁰ Recentere data zijn nog niet beschikbaar in verband met de wettelijke geheimhoudingsperiode van 18 maanden (en in het geval van aanvragen ingediend bij de WIPO soms zelfs 30 maanden) met betrekking tot publicatie van octrooigegevens.

¹¹ Smit, C.K. en J. Snoei (2013) *Intellectueel eigendom Overijssel; Octrooien, merken en modellen in Overijssel*. Zoetermeer: Panteia

¹² Voor uitgebreidere informatie over innovatieonderzoek op basis van WBSO, zie onder andere: RVO (2014) *Hotspots in Nederland; S&O in kaart*. Den Haag: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland.

¹³ RVO (2014) *Hotspots in Nederland; S&O in kaart*. Den Haag: Rijksdienst voor Ondernemend Nederland.

¹⁴ Voor uitgebreidere informatie over innovatieonderzoek op basis van octrooiaanvragen, zie onder andere: Poel, van der, R., Seip, M. en J. Snoei (2010) *Octrooien in Nederland. Analyse van de innovatiekracht in regio's, sectoren en grootteklassen*. Utrecht: Panteia en NL Octrooiencentrum.

Marius Woldberg: "We denken graag met je mee"

“WE BENUTTEN DE KRACHT VAN HET COLLECTIEF OM ZO TOT HET BESTE PRODUCT OF BEDRIJF TE KOMEN”

Ondernemers ondersteunen en begeleiden om innovatieprocessen op gang te brengen. In een notendop is dat wat Kennispoort Regio Zwolle doet, meldt directeur Marius Woldberg. “Wij zorgen voor innovatieve (kruis)verbindingen tussen ondernemingen, onderwijs, onderzoeksinstellingen en overheid. En dat blijkt te werken.”

Kennispoort Regio Zwolle bestaat sinds 2006 en is als Zwols initiatief opgezet door de provincie Overijssel, KvK, gemeente Zwolle en Hogeschool Windesheim om de kennis van de hogeschool te verspreiden onder ondernemers. Vanaf april 2013 heeft Kennispoort een meer regionale functie gekregen en zijn er extra partners bij betrokken. Woldberg: “Sindsdien begint het écht te lopen. Het fundament staat én we worden bekender. Uit onafhankelijk onderzoek blijkt dat meer dan 75% van de ondernemers waar wij zaken mee hebben gedaan, ons aanbeveelt bij anderen.”

Kennispoort Regio Zwolle heeft het afgelopen jaar zo’n 60 events gegeven. Daarbij leerden regionale ondernemers zaken over bepaalde facetten van het innoverend ondernemerschap. Of dat nu een toegevoegde waarde is van kennis, contacten of het onderzoeken van nieuwe samenwerkingsverbanden, ondernemers maken steeds meer gebruik van die innovatieve (kruis)verbindingen. Woldberg: “Zoek je een sparringpartner voor je plan, wil je kennis delen? Heb je een goed idee maar weet je niet hoe je dat in de markt moet zetten of zoek je bijpassende financiering hiervoor? Wij denken graag met je mee.”

Begeleiding ondernemers zorgt voor meer innovatie

Momenteel begeleidt de stichting zo’n 300 ondernemers. “In de Regio Zwolle zijn er zo’n 33.000 ondernemers actief, dan lijkt dat misschien

weinig”, antwoordt Woldberg bescheiden. “Toch zien wij dat onze naam steeds meer leeft bij ondernemers die informatie over innovatie willen inwinnen.” Dat zorgt uiteindelijk voor meer innovatie, verwacht de Kennispoort-directeur. “Uit onafhankelijk onderzoek dat wij hebben

Marius Woldberg, directeur Kennispoort Regio Zwolle: “Van de ondernemers waar wij zaken mee deden, beveelt 75% ons aan bij anderen.”

laten doen onder die 300 ondernemers, blijkt dat zij als belangrijkste toegevoegde waarde zien: uitbreiding van het contactennetwerk, een betere uitwerking van het idee en een beter verloop van het innovatieproject. Dat zijn al mooie resultaten.”

Wat de economische en maatschappelijke meerwaarde van Kennispoort Regio Zwolle voor de omliggende regio zal zijn, is nog lastig te zeggen. “Innovatie is een traject van jaren. Brainport in Eindhoven is één van de bekendste en vergelijkbare organisaties, gestart in 1994. Sinds enkele jaren is het succes voor de economie in die regio meetbaar. Uiteindelijk gaat het ons om één ding: de kracht van het collectief benutten om zo tot het beste product of het beste bedrijf te komen. Zodat ook de Regio Zwolle uiteindelijk innovatiever wordt en beter economisch en maatschappelijk rendement behaalt. Hoe lang dat duurt is afhankelijk van vele factoren. Maar vast staat: het gaat lukken.”

REGIONALE KERNGEGEVENS

De Regio Zwolle is een groeiregio

- Op 1 januari 2014 woonden in de Regio Zwolle 649.715 mensen
- Bevolkingsgroei overstijgt het landelijk gemiddelde
- Dit komt hoofdzakelijk voort uit natuurlijke aanwas
- Maar daar staat een groeiend vestigingstekort tegenover
- In 2013 is de gemiddelde koopsom van een woning gedaald tot € 201.000

De Regio Zwolle sterk in traditionele bedrijfstakken

- Industriële sector is stuwende kracht van de regio
- De Regio Zwolle heeft een prominent aandeel in Agro & Food
- HTSM is de meest kennisintensieve topsector in de regio

Arbeidsmarkt toont twee gezichten

- In tien jaar is de werkgelegenheid met 14% gegroeid, 9 procentpunt meer dan landelijk
- 73% van de bevolking neemt deel aan de arbeidsmarkt
- Werkloosheidspercentage is in een jaar gestegen van 6,9% naar 8,1%
- 24.000 mensen zijn werkzoekend

2.1 DEMOGRAFIE

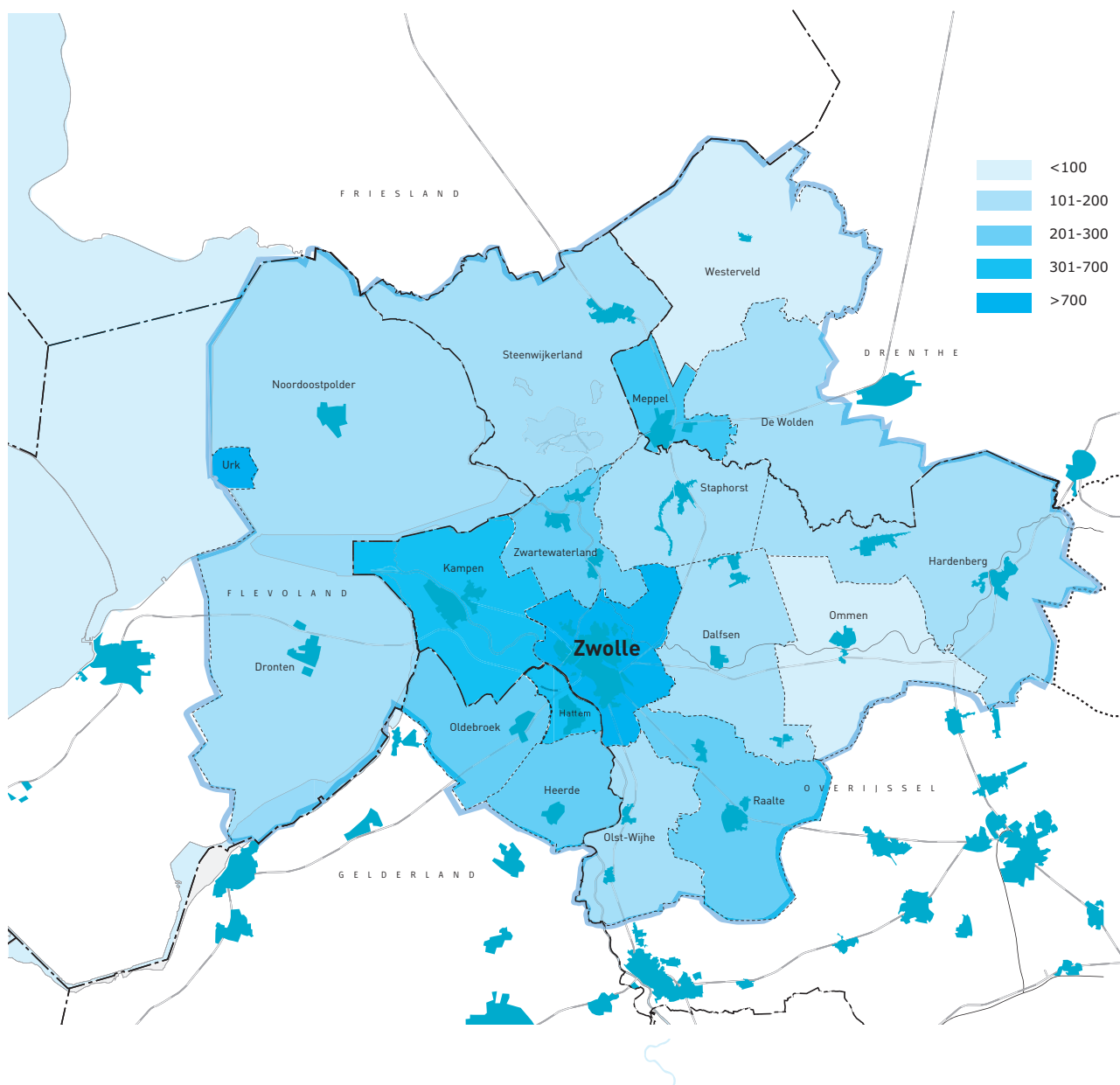
De economische ontwikkeling van de Regio Zwolle is niet alleen afhankelijk van bedrijvigheid – de vraagzijde van de arbeidsmarkt – maar ook van ontwikkelingen aan de aanbodzijde van de arbeidsmarkt. Dat aanbod wordt in belangrijke mate bepaald door demografische ontwikkelingen. De negentien gemeenten waaruit de Regio Zwolle bestaat, telden op 1 januari 2014 om precies te zijn 649.715 inwoners. Dat is 3,9% van de totale bevolking van Nederland. Binnen de regio levert na Zwolle Hardenberg met ruim 59.500 inwoners de grootste bijdrage aan het totale bevolkingsomvang.

De bevolking in de Regio Zwolle is niet gelijkmatig verspreid over de ruimte. Hoge bevolkingsdichtheden bevinden zich in het qua landoppervlak kleine Urk en in het stedelijke Zwolle. Urk heeft een geringe omvang van 11,5 vierkante kilometer wat de voornaamste reden is dat Urk een dichtheid kent van 1.688. Met gemiddeld 1.132 mensen per vierkante kilometer land heeft Zwolle eveneens een relatief hoge bevolkingsdichtheid, vergelijkbaar met steden als Leeuwarden en Enschede. Daarna volgt op ruime afstand Meppel met 576 inwoners per vierkante kilometer. De overige gemeenten kenmerken zich door een bevolkingsdichtheid die in veel gevallen fors lager is dan het nationale gemiddelde van 498 inwoners per vierkante kilometer. De gemeente met de laagste bevolkingsdichtheid is het landelijke Westerveld, met 66 inwoners per vierkante kilometer land.

Figuur 2.1a

Bevolkingsomvang- en dichtheid Regio Zwolle per gemeente

Bevolkingsomvang in absolute cijfers en bevolkingsdichtheid in aantal inwoners per km² per gemeente; op 1 januari 2014

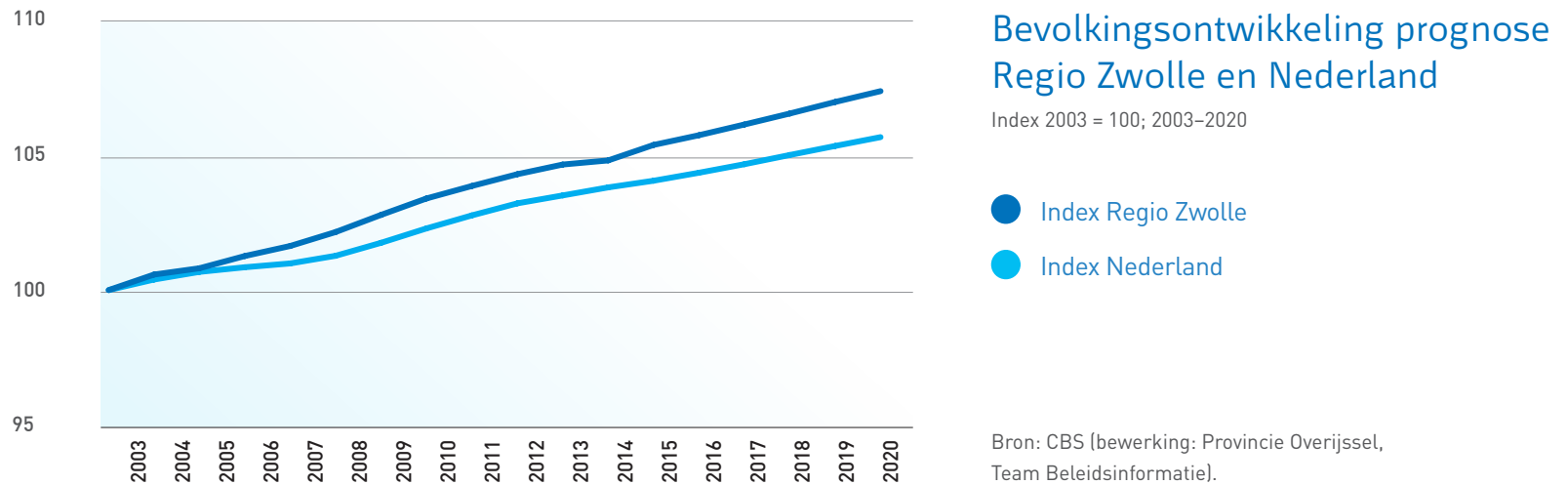
Bron: CBS (bewerking: Provincie Overijssel, Team Beleidsinformatie).

Bevolkingsgroei boven landelijk gemiddelde

Het afgelopen decennium heeft de Regio Zwolle een grotere bevolkingsgroei gehad dan Nederland als geheel. Met 2003 als basisjaar resulteerde de bevolkingsgroei in de Regio Zwolle in een indexcijfer van 104,9 in 2014,

wat overeenkomt met een jaarlijks gemiddelde groei van 0,45%. Dit is hoger dan het gemiddelde voor Nederland, want dat was 0,35%. Afgaand op de prognoses zal de bevolking in de Regio Zwolle de komende jaren gestaag door blijven groeien, ook iets sneller dan het Nederlands gemiddelde.

Figuur 2.1b

Migratie

De bevolking van de Regio Zwolle neemt vooral toe door het saldo van geboorte en sterfte (natuurlijk verloop) en niet door binnenlandse migratie. Ook in 2013 zet het dalende verloop van het migratiesaldo zich voort. Het aantal vertrekkende bewoners overstijgt in 2013 het aantal nieuwkomers. Er vestigden zich ruim 23.500 nieuwkomers in de Regio Zwolle; zo'n 25.000 verruilden een woning in de regio voor een woning daarbuiten. Dit bevestigt wat al in de 2013-editie van de Regio Zwolle Monitor werd geconstateerd: de Regio Zwolle is geen sterke vestigingsregio voor nieuwkomers.

Opvallend is dat de stad Zwolle een negatief migratiesaldo van 68 laat zien, waar het in de voorgaande jaren gemiddelde 450 meer nieuwkomers trok dan vertrekkers. Het contrasteert met het huidige beeld van steden als motors van groei. Economische activiteit vindt in toenemende mate in stedelijke regio's plaats, wat echter niet terug te zien is in de mate van bevolkingsaanwas door migratie in de stad Zwolle.

Figuur 2.1c

INTERNATIONALE MIGRATIE VAN KENNISWERKERS

De omschakeling van een industriële naar een kennissamenleving is al langere tijd gaande. Dit maakt dat kenniswerkers in toenemende mate bepalend zijn voor het economisch presteren van een stad of regio. In deze context kan de internationale migratie van hoogopgeleid personeel op veel belangstelling rekenen van beleidsmakers en bedrijfsleven. De strijd om talent laat zich niet beperken door landsgrenzen.

Onderzoek van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS)¹⁵ naar de verspreiding van buitenlandse kenniswerkers over regio's van Nederland geeft een indruk van de positie van de stad Zwolle. Hieruit blijkt dat de aantrekkingskracht van Zwolle op buitenlandse kenniswerkers relatief klein is. In 2010 waren 324 buitenlandse kenniswerkers werkzaam in de stad Zwolle, wat overeenkomt met een aandeel van 1,3% van het totaal aantal kenniswerkers. Qua aantrekkingskracht op buitenlandse kenniswerkers bevindt Zwolle zich hiermee in de onderste regionen van de ranglijst van grootstedelijke agglomeraties.

Van de buitenlandse kenniswerkers in Zwolle was veruit het grootste deel – ruim 30% – actief in de niet-commerciële dienstverlening. Dit is niet opmerkelijk gezien het grote aandeel van sectoren als onderwijs en gezondheidszorg in de Zwolse economie. Landelijk gezien schetst het CBS-onderzoek een ander beeld. Buitenlandse kenniswerkers blijken vaker te werken in bedrijven die internationaal opereren. En over de gehele linie zijn bedrijven actief in de commerciële dienstverlening de belangrijkste werkgevers van internationale kenniswerkers. Daarbij oefenen vooral ondernemingen in buitenlandse handen een sterke aantrekkingskracht uit op internationale kenniswerkers, met name op kenniswerkers uit het herkomstland van de onderneming.

2.2 VASTGOED

Ontwikkelingen op de verschillende vastgoed- en grondmarkten geven een indicatie voor de aantrekkingskracht van de regio. Deze markten zijn zwaar getroffen door de crisis. De correctie die dit met name op de koopwoningmarkt teweeg heeft gebracht heeft zijn weerslag op de economische ontwikkeling. Onder andere vanwege restschulden zijn mensen minder geneigd te verhuizen. De arbeidsmarkt ondervindt hier hinder van alsmede de consumptieve bestedingen. De teruglopende vraag wordt ook weerspiegeld door leegstand en dalende prijzen in andere vastgoeddeelmarkten. De markt voor agrarische grond lijkt daarentegen minder last te hebben van de crisis.

Koopwoningmarkt

De gemiddelde koopsom van bestaande koopwoningen in de Regio Zwolle ligt enigszins lager dan de gemiddelde koopsom in Nederland,

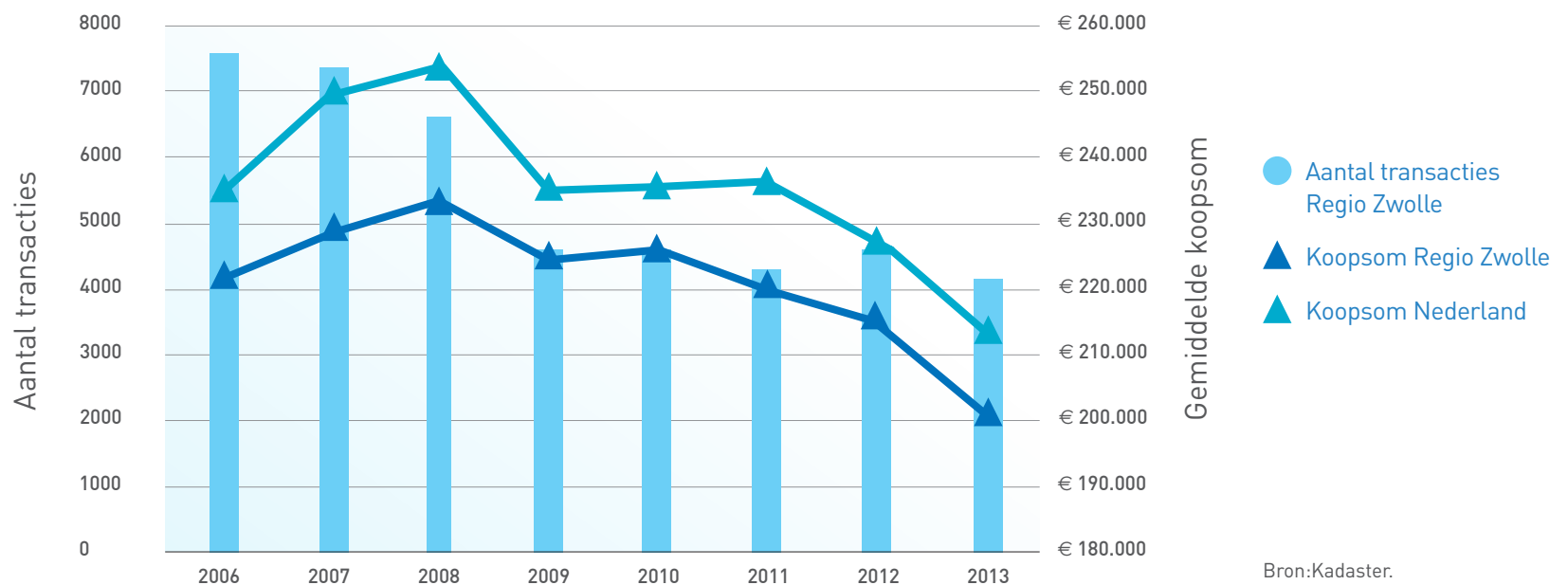
maar vertoont over de afgelopen acht jaar wel een vergelijkbare trend. In 2013 bedroeg de gemiddelde transactieprijs van een woning in de Regio Zwolle € 201.000 en in Nederland € 213.000. De verschillen tussen Nederland en de Regio Zwolle worden wel steeds kleiner. Waar het verschil in 2008 nog ruim € 20.000 bedroeg is dat in 2013 nog iets meer dan € 12.000.

Het aantal transacties neemt vanaf het begin van de crisis (derde kwartaal 2008) af van ruim 7.000 transacties per jaar naar plus minus 4.500 in 2009. Daarna blijft dit aantal tot en met 2013 nagenoeg gelijk. Dit duidt erop dat het herstel zich ook in de Regio Zwolle lijkt aan te kondigen. Landelijk vond in het laatste kwartaal van 2013 de kentering plaats, waarna de woningverkoop ieder kwartaal lichte stijging vertoonden.¹⁶

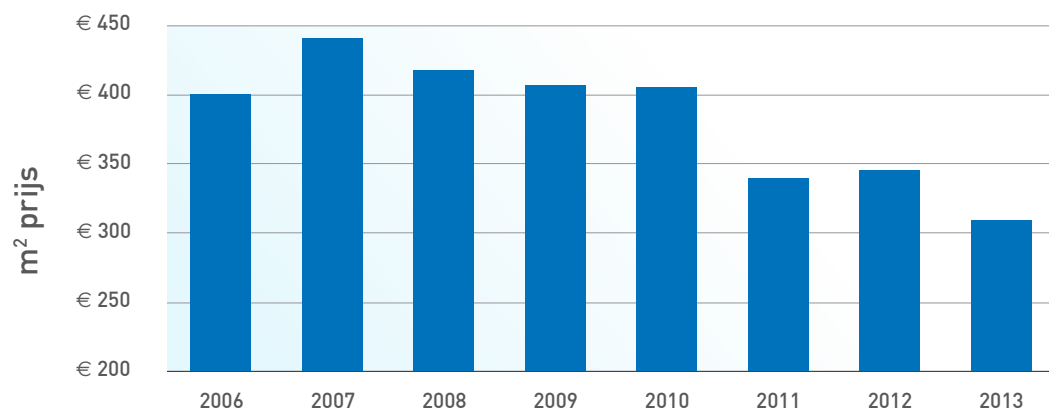
Figuur 2.2a

Ontwikkeling gemiddelde koopsom en aantal woningtransacties Regio Zwolle en Nederland

In absolute aantallen; 2006-2013

Figuur 2.2b

Ontwikkeling transactieprijs bedrijfspannen op bedrijventerreinen Regio Zwolle

In absolute getallen per m²; 2006–2013

Bron: Integraal Bedrijventerrein Informatiesysteem (IBIS)
(bewerking: Kadaster).

Bedrijfsonroerend goed

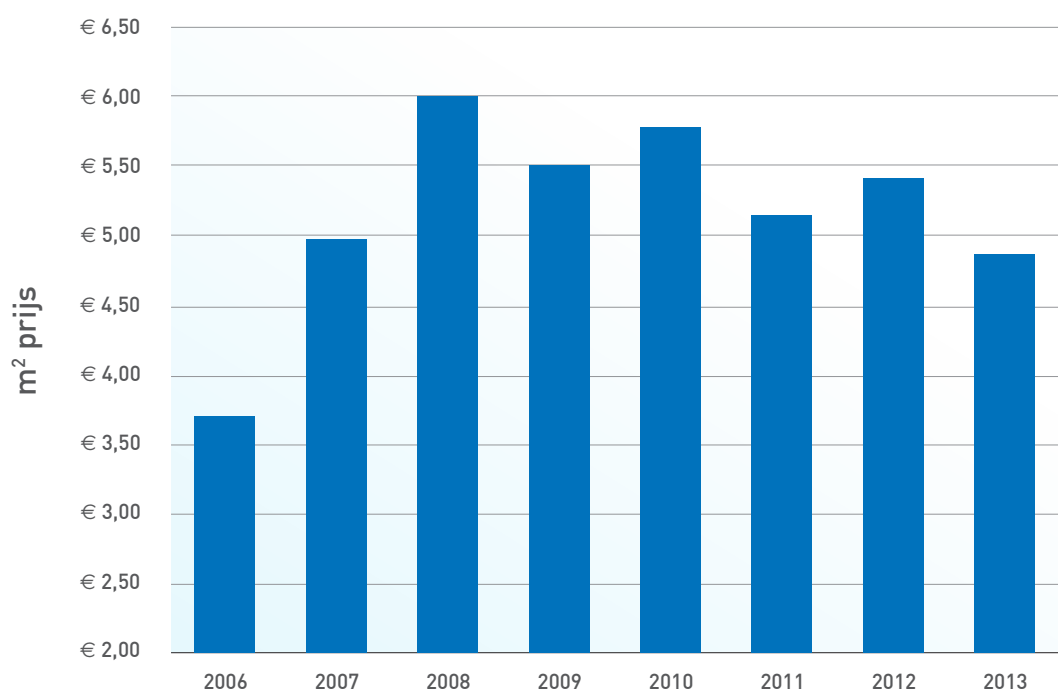
De transactieprijs van bestaande bedrijfspannen op de bedrijventerreinen in de Regio Zwolle kende in 2007 met € 441,92 per vierkante meter zijn hoogtepunt. Met name na 2010 daalde de prijs. Bedrijfspannen kenden in 2011 ten opzichte van 2010 een daling in prijs van 16,2%. Daarna stabiliseert de markt zich enigszins, waarna in 2013 weer een licht dalende trend waarneembaar is. De vierkante meterprijs in 2013 bedraagt gemiddeld € 309,18 waarmee het nog ver onder de prijs zit van voor de crisis.

Agrarische grond

Landbouw is een belangrijke sector binnen de regio. Een belangrijke productiefactor voor een deel van de activiteiten in deze sector is land. De prijsontwikkeling geeft een indruk van het presteren van deze sector. De vierkante meterprijs voor agrarische grond in de

Regio Zwolle schommelt in de periode 2009–2013 tussen de € 4,82 en € 5,72. In 2013 ligt de prijs boven het landelijke gemiddelde van ongeveer € 5,00 en is vergelijkbaar met de grondprijzen in de IJsselmeerpolders.¹⁷ Het beeld van tot aan 2009 stijgende grondprijzen die daarna een stagnerend verloop hebben valt voor een deel te verklaren door de geplande afschaffing van het melkquotum in 2015. Het toegenomen besef dat de productiebeperking in de melkveehouderij op termijn wordt opgeheven zorgt ervoor dat de marktprijs, van het recht dat de ondernemer in staat stelt om melk te produceren tegen de relatief hoge gesubsidieerde prijs, daalt. Hier op anticiperend hebben melkveehouders hun areaal grond uitgebreid wat hen in staat stelt de melkproductie op te schroeven. Een ontwikkeling die hier vrijwel parallel aan loopt, is de dalende vraag naar grond voor stedelijke ontwikkeling. Dit verklaart dat de prijzen na 2011 onder druk zijn komen te staan.¹⁸

Figuur 2.2c

Ontwikkeling gemiddelde vierkante meterprijs agrarische grond Regio Zwolle

In absolute getallen; 2006–2013

Bron: Kadaster.

2.3 ECONOMISCHE STRUCTUUR

Regio's blinken doorgaans uit in een beperkt aantal activiteiten. Dit zijn de activiteiten waarin zij comparatieve voordelen hebben. Met andere woorden, unieke lokale productiefactoren, zoals personeelskwalificaties, aanwezigheid van grondstoffen, geografische ligging, et cetera, bepalen de mate waarin een regio in staat is bepaalde goederen en diensten efficiënter te produceren dan elders. Een hoge mate van specialisatie in een bepaalde sector is een uiting van regionale productievoorwaarden en daarmee van concurrentiekracht.

Op verschillende indelingsniveaus – in vier hoofdsectoren, in veertien sectoren, in negen topsectoren – wordt de economische sectorstructuur van de Regio Zwolle uitgelicht. Op basis hiervan wordt aangegeven welke sectoren, in vergelijking met Nederland, belangrijk zijn voor de Regio Zwolle.

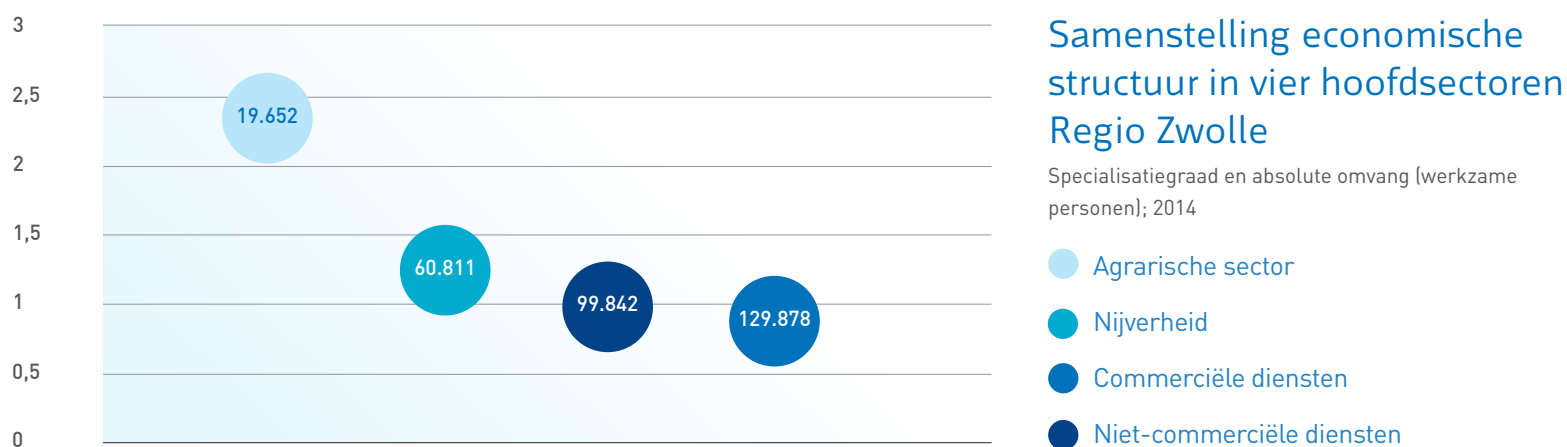
Agrarische sector: geringe omvang, hoge specialisatiegraad

De grootte van de afzonderlijke sectoren zegt nog weinig over de mate van specialisatie van de betreffende sector, en dus de concurrentiekracht ten opzichte van de rest van Nederland. Hiervoor is de specialisatiegraad per sector (locatiequotiënt) berekend. De specialisatiegraad drukt de relatieve positie uit die elke sector in de Regio Zwolle inneemt ten opzichte van de Nederlandse economie. Het is de verhouding tussen het sectorale aandeel in de regionale economie in vergelijking met het nationale aandeel. In dit geval gaat het om het aandeel arbeidsplaatsen. De specialisatiegraad geeft zodoende aan de relatieve over- of ondervertegenwoordiging van een sector in de economie in de Regio Zwolle. Een specialisatiegraad hoger dan 1 zegt dat de betreffende sector relatief oververtegenwoordigd is, ofwel dat er sprake is van een sterke concurrentiepositie op dit terrein.

Als gekeken wordt naar de sectorsamenstelling op basis van arbeidsplaatsen dan is deze vrijwel onveranderd ten opzichte van 2013. Zo is begin 2014 de commerciële dienstverlening met bijna 130.000 arbeidsplaatsen nog steeds veruit de grootste sector. Dit is 42% van de totale hoeveelheid arbeidsplaatsen in de regio, waar dit in 2013 41% was. De grootte van de bollen in figuur 2.3a weerspiegelt het aandeel per economische hoofdsector ten opzichte van de totale hoeveelheid arbeidsplaatsen. Wat ook hier opvalt is het lage aandeel van 6% agrarische banen in vergelijking met het hoge aantal van 54.000 werknemers in de topsector Agro & Food (figuur 2.3d). Dit is te verklaren doordat onder Agro & Food ook andere bedrijfstakken vallen, zoals de voedingsmiddelenindustrie, groot- en detailhandel en andere branches. Deze arbeidsplaatsen zijn voor een groot deel toebedeeld aan nijverheid en commerciële diensten en niet aan de agrarische sector.

De verticale positie van de bollen in figuur 2.3a drukt de mate van specialisatie uit. Het aandeel van de agrarische sector in de regionale economie is hoog in vergelijking met het aandeel van de agrarische sector in de nationale economie. Voor nijverheid geldt ook dat het relatief oververtegenwoordigd is in de regio, al is het in aanzienlijk mindere mate dan landbouw. De Regio Zwolle heeft op basis van de specialisatiegraad een comparatief voordeel in de agrarische sector, hoewel de economische betekenis in absolute termen gering is. De sectoren commerciële- en niet-commerciële diensten zorgen daarentegen qua absolute omvang voor de meeste arbeidsplaatsen, terwijl deze sectoren afgezet tegen de nationale sectorstructuur relatief ondervertegenwoordigd zijn. De Regio Zwolle vervult geen voortrekkersrol in de dienstensector.

Figuur 2.3a

Bron: Provincies Drenthe (DR); Flevoland (VR); Gelderland (PWE); Overijssel (BIRO) (bewerking: Provincie Overijssel, Team Beleidsinformatie).

Industrie is stuwende kracht van de regio

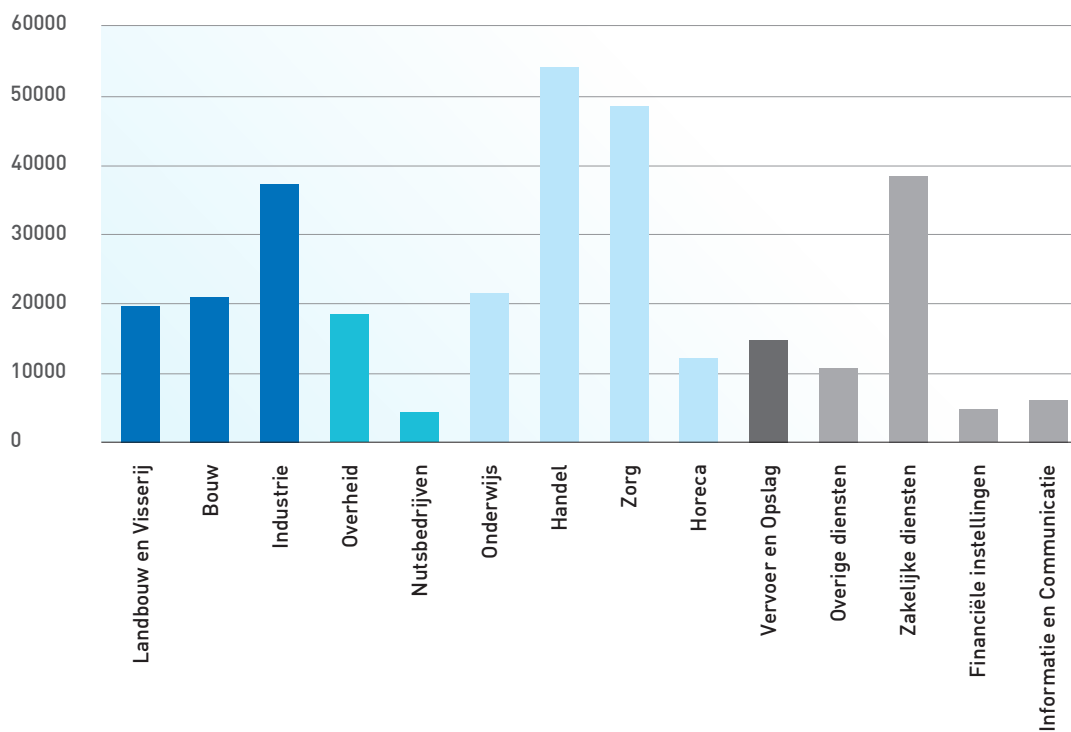
Figuur 2.3b betreft een verfijning van figuur 2.3a. Door te kijken naar veertien in plaats van vier sectoren kan een gedetailleerder economisch profiel van de regio gepresenteerd worden. Iedere staaf representeert een sector. De hoogte van de staaf geeft de omvang in arbeidsplaatsen weer en de kleur drukt de specialisatiegraad van de betreffende sector uit.

Het blijkt dat de Regio Zwolle een hoge mate van specialisatie kent in traditionele sectoren als landbouw en visserij, bouw en industrie. Dit in tegenstelling tot de dienstverlenende sectoren, die afgezet tegen de landelijke sectorstructuur ondervertegenwoordigd zijn in de regio. Dat de

Regio Zwolle niet gespecialiseerd is in een groot deel van deze sectoren wil niet zeggen dat deze geen bestaansrecht hebben. Zeker gezien het aandeel dat de sectoren onderwijs, handel, zorg en zakelijke diensten in de totale werkgelegenheid hebben, spelen zij wel degelijk een belangrijke rol in de regionale economie, maar minder sterk dan in de rest van Nederland.

Van de sectoren die oververtegenwoordigd zijn in de regio springt industrie eruit. De hoge specialisatiegraad gepaard met een bovengemiddeld aandeel in de werkgelegenheid maakt dat deze sector een stuwende kracht is in de economie van de Regio Zwolle.

Figuur 2.3b

Samenstelling economische structuur in veertien sectoren Regio Zwolle

Specialisatiegraad en absolute omvang (werkzame personen); 2014

- Hoge mate van relatieve oververtegenwoordiging
- Relatief oververtegenwoordigd
- Niet oververtegenwoordigd, niet ondervertegenwoordigd
- Relatief ondervertegenwoordigd
- Hoge mate van relatieve ondervertegenwoordiging

Bron: Provincies Drenthe (DR); Flevoland (VR); Gelderland (PWE); Overijssel (BIRO) (bewerking: Provincie Overijssel, Team Beleidsinformatie).

Eddy van Hijum: "Je moet voor je aandacht vechten"

POSITIEF BEELD VAN REGIO ZWOLLE DANKZIJ GOEDE PRESTATIES EN KRACHTIGE LOBBY

Tot een aantal jaar geleden bestond er in Den Haag nauwelijks een beeld van de Regio Zwolle. Goede economische prestaties en een krachtige lobby hebben daar verandering in gebracht.

Eddy van Hijum was elf jaar Tweede Kamerlid voor het CDA en volgde in november Theo Rietkerk op als gedeputeerde Economie, Energie en Innovatie van de provincie Overijssel. De afgelopen jaren maakte hij de kentering van de Haagse beeldvorming van nabij mee én gaf deze hier en daar een zetje. “Toen ik in 2003 kamerlid werd en nota’s besprak over onder meer Ruimtelijke Ordening, Mobiliteit of Economie, bleek de regio Zwolle een witte vlek. Een georganiseerde lobby die deze regio in Den Haag op de kaart zette, ontbrak. Samen met andere Kamerleden, ondernemers en gemeenten heb ik me daar toen voor ingezet.”

Gezamenlijkheid als teken van kracht

Een sterke lobby is van groot belang om je landelijk én Europees in de kijker te spelen, zegt Van Hijum. “Je moet voor je aandacht vechten. Dat kan alleen als je weet waar je kracht ligt en wat je nodig hebt om je verder te ontwikkelen.” Hij noemt het een sterke zet van regionale ondernemers, vertegenwoordigers van het onderwijs en overheden om in 2013 naar Den Haag af te reizen om de sterke eigenschappen van de regio onder de aandacht te brengen. “Die gezamenlijkheid was echt een teken van kracht. En het was geen eenmalige actie. De regio bleef de volksvertegenwoordigers voeden.”

Regio met enorme uitstraling

Goede economische prestaties, een hoge positie in lijstjes van logistieke hotspots en een krachtige lobby stelden de beeldvorming in Den Haag bij.

“De kracht van de regio zit hem in de toegevoegde waarde van de 1 aangesloten 19 gemeenten en 4 provincies. Het is een combinatie van uitstekende bereikbaarheid, nationaal en internationaal opererende ondernemingen, belangrijke culturele en toeristische trekpleisters,

Eddy van Hijum: “Weet waar je kracht ligt en wat je nodig hebt om je verder te ontwikkelen”

een gevarieerd onderwijsaanbod en een grote dienstensector. Vlak ook het belang van de sportieve prestaties van PEC Zwolle niet uit. Relaties die ontstaan met steden, krijgen dankzij de club de mogelijkheid om zich te verdiepen en daar kansen uit te halen.”

Ook lobby naar Brussel

Van Hijum benadrukt het belang om verder te kijken dan Den Haag. “De rechtstreekse lijn naar Brussel wordt steeds belangrijker, bijvoorbeeld om aanspraak te maken op subsidieprogramma’s. Zoek contact met Europarlementariërs en interesseer hen voor zaken die hier van belang zijn. Als regio op zich zijn we voor die lobby een te kleine speler. Het is raadzaam om daarin op te trekken met andere partijen en ons bijvoorbeeld als landsdeel Oost te presenteren. Kijk naar al bestaande netwerken en zoek slimme combinaties. Met elkaar stimuleren wij op die wijze de economie en de werkgelegenheid.”

Topsectoren

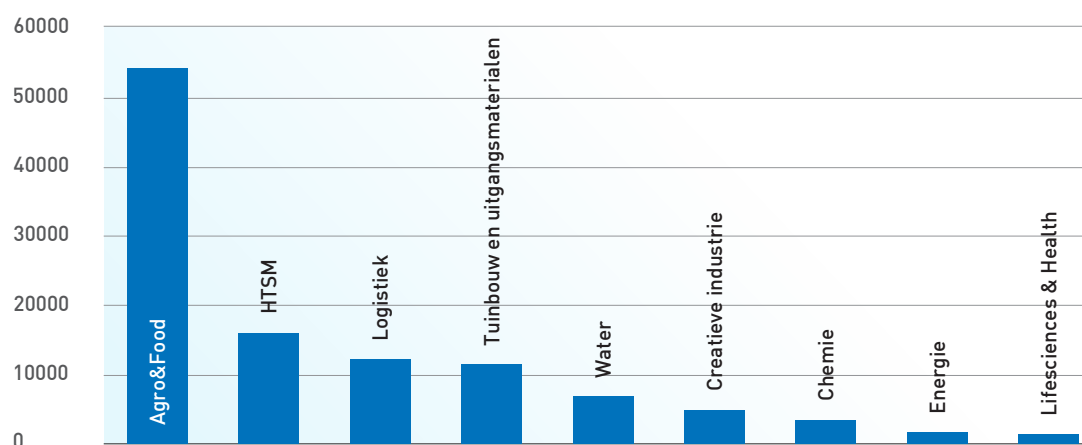
Ook in deze editie van de Regio Zwolle Monitor wordt stilgestaan bij de topsectoren: Agro & Food, Chemie, Creatieve Industrie, Energie, High Tech Systemen en Materialen (HTSM), Life Sciences & Health, Logistiek, Tuinbouw en Uitgangsmaterialen (TenU), en Water. Deze negen sectoren zijn aangewezen door de rijksoverheid en bedrijfsleven als speerpunten voor het nationale economisch beleid. Het zijn kennisintensieve sectoren waarin Nederland wereldwijd een vooraanstaande rol speelt. Met het Topsectorenbeleid beogen bedrijfsleven, kennisinstellingen en overheid, door samenwerking aan kennis en innovatie, deze positie nog sterker te maken.

Bij de lancering van het Topsectorenbeleid in 2011 waren de topsectoren nog niet afgebakend met statistische definities. Dit is later gebeurd door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS).¹⁹ Met behulp van deze afbakening is het ook mogelijk om uitspraken te doen over de regionale topsectoren. Deze uitspraken beperken zich tot de omvang van de topsectoren gemeten naar aantallen bedrijven en aantallen werknemers. Vooraf moet een belangrijke kanttekening gemaakt worden. De economische speerpunten die in de Regio Zwolle zijn aangewezen sluiten aan op de landelijke topsectoren, maar kennen elk een eigen definitie passend bij het regionale schaalniveau en de economische structuur van de regio.

Landelijke topsector Agro & Food dominant

Conform de landelijke definities van topsectoren zijn in 2014 ruim 112.000 mensen in de Regio Zwolle werkzaam in één van de negen topsectoren. Dat komt overeen met 36% van de totale regionale werkgelegenheid. Landelijk gezien is met een aandeel van 21% de bijdrage van topsectoren aan de werkgelegenheid een stuk lager.²⁰ Het Agro & Food cluster is met 54.000 arbeidsplaatsen de grootste werkgever binnen de topsectoren in de Regio Zwolle. Deze topsector omvat meer dan alleen de bedrijven in de landbouw en de visserij. Met 19.000 banen draagt landbouw uiteraard voor een belangrijk deel bij aan de omvang van Agro & Food (zie figuur 2.3a), maar het zijn vooral de bedrijven in de toeleverende industrie en (voedsel)verwerkende industrie waar veel mensen hun emplooi vinden. Een andere sterk vertegenwoordigde topsector in de Regio Zwolle is High Tech Systemen en Materialen (HTSM). Dit is niet opvallend gezien de sterke vertegenwoordiging van de sector industrie in de Regio Zwolle (zie figuur 2.3b). HTSM bestaat namelijk voor een belangrijk deel uit typisch industriële bedrijfstakken zoals metaalindustrie en vervaardiging van machines en apparaten en transportmiddelen. Daarbij is de HTSM de meest kennisintensieve topsector in de regio afgemeten aan de omvang van R&D-inspanningen uitgedrukt in WBSO-aanvragen (zie figuur 1.6c). Verder is Logistiek als topsector goed verankerd in de Regio Zwolle. Het grootste geautomatiseerde distributiecentrum ter wereld van Wehkamp dat in 2015 in Zwolle opent, is hiervan één van de meest zichtbare voorbeelden.

Figuur 2.3d

Werkzame personen landelijke topsectoren Regio Zwolle

In absolute getallen; 2014

Bron: Provincies Drenthe (DR); Flevoland (VR); Gelderland (PWE); Overijssel (BIRO) (bewerking: Provincie Overijssel, Team Beleidsinformatie).

Regionale topsectoren

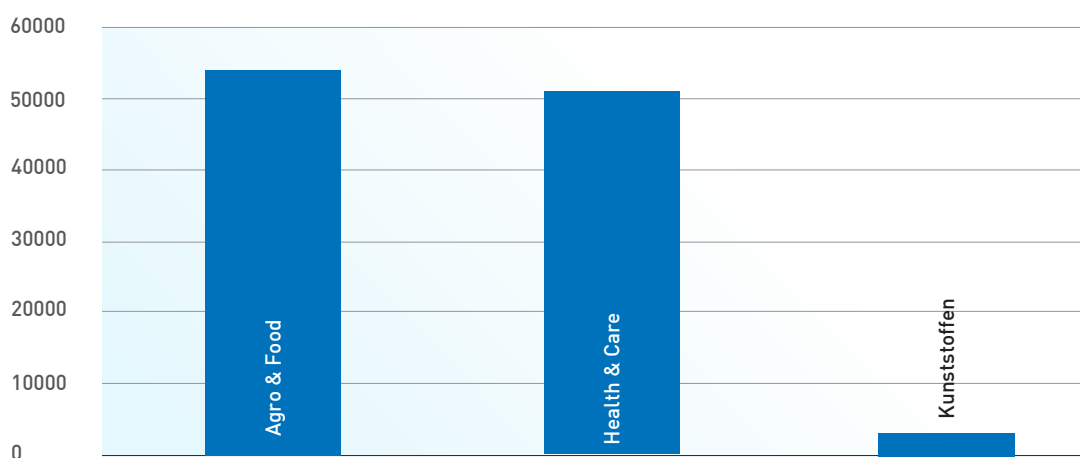
Bij het ontwikkelen van de Innovatie Agenda 2013-2015 is gezamenlijk door bedrijfsleven, overheid en kennisinstellingen een aantal regionale topsectoren voor de Regio Zwolle geïdentificeerd.²¹ Vanwege hun sterke aanwezigheid dan wel innovatieve profiel zijn de sectoren Agro & Food, Kunststoffen en Health & Care aangewezen als speerpunten van het regionale beleid. Met 54.000 arbeidsplaatsen is het belang van de sector Agro & Food voor de regio evident. De Regio Zwolle speelt op dit gebied een voortrekkersrol. Bij de andere bedrijfstakken die aangeduid zijn als regionale topsector zijn andere overwegingen van toepassing.

De landelijk topsectoren Chemie en Life sciences & Health zijn niet ruim vertegenwoordigd in de Regio Zwolle. Toch zijn de specifieke bedrijfstakken die deel uitmaken van deze topsectoren belangrijk voor de Regio Zwolle. Dit heeft te maken met het innovatieve profiel van deze bedrijfstakken. De regionale topsector Kunststoffen maakt onderdeel uit van Chemie. Van de in totaal 3.279 arbeidsplaatsen in de Regio Zwolle die geschaard worden onder deze topsector, valt de grote meerderheid van 2.505 banen binnen Kunststoffen.²² Met 1.241 werknemers is de categorie vervaardiging van platen, folie, buizen, profielen van kunststof verantwoordelijk voor ruim 50% van de banen in de regionale topsector Kunststoffen. Een in het oog springend regionaal initiatief van het bedrijfsleven, overheid en kennisinstellingen om de positie van Kunst-

stoffen in de Regio Zwolle te versterken is het Polymer Science Park (PSP). Dit is een innovatiecentrum voor toegepaste kunststoftechnologie. Vanuit het open innovatie principe verschaft het PSP een plek waar bedrijven en studenten in gezamenlijkheid uitgebreid en praktijkgericht kunnen experimenteren rond industrieel toegepast onderzoek op het gebied van kunststoffen.

Een andere regionale topsector is Health & Care. Ook hiervoor geldt dat gemeten naar de landelijke topsectorindeling het relatief weinig werkgelegenheid oplevert in de Regio Zwolle. Omdat de regio een bredere focus op Health & Care voorstaat dan de landelijke topsector Life sciences & Health, valt het aantal arbeidsplaatsen in de regionale topsector op het gebied van health hoger uit dan de landelijke. De Regio Zwolle ziet vooral het care-gedeelte als belangrijke asset. Activiteiten onder de noemer care zijn formeel echter ingedeeld in de sector zorg. Met bijna 49.000 werknemers is dit een sector van belang in de regio (zie figuur 2.3b). De Regio Zwolle richt zich niet alleen op medicijnen en ontwikkeling van apparatuur, maar ook op zorginnovaties en zorgondernemers. Een opvallend initiatief dat hieruit is voortgevloeid is het Health Innovation Park (HIP). Sinds begin 2014 fungeert het HIP als platform voor zorgaanbieders, ondernemers, kennisinstellingen en zorgverzekeraars in de Regio Zwolle, en helpt hiermee bij het realiseren van kansrijke innovatieve ideeën op het gebied van health en care.

Figuur 2.3e

Werkzame personen regionale topsectoren Regio Zwolle

In absolute getallen; 2014

Bron: Provincies Drenthe (DR); Flevoland (VR); Gelderland (PWE); Overijssel (BIRO) (bewerking: Provincie Overijssel, Team Beleidsinformatie).

Creatieve industrie belangrijke cross-over

De Creatieve Industrie is een belangrijke sector in de regio. Naar aantal bedrijfsvestigingen, ruim 3.500, is het de tweede topsector in de regio.²³ Hiermee is deze sector in 2014 goed voor 5.000 banen, een kleine 10% meer dan in 2013. Onder de Creatieve Industrie vallen de subsectoren: Cultureel Erfgoed, Media en Entertainment Industrie, Creatieve Zakelijke Dienstverlening en Kunsten. De Creatieve Industrie fungeert, net als Lo-

gistiek en Energie, in belangrijke mate als ondersteuning bij activiteiten in andere sectoren. Door de vervulling van deze cross-over functie speelt het een belangrijke rol in de bevordering van het creatieve en innovatieve milieu in de regio. Ook mede door de functie van culturele trekpleister – het trekt mensen naar de regio –, scheidt de Creatieve Industrie een gezond economisch klimaat. Voor deze topsector is daarom een belangrijke rol weggelegd bij de vormgeving van de identiteit van de Regio Zwolle.²⁴

MKB-INNOVATIESTIMULERING TOPSECTOREN (MIT)

De nationale regeling MKB-innovatiestimulering Topsectoren (MIT) is bedoeld om innovatie- en valorisatieactiviteiten van en voor het MKB in de topsectoren te ontwikkelen en te ondersteunen. Deze regeling is sinds het voorjaar van 2013 geopend. Per topsector is jaarlijks € 2 miljoen beschikbaar; met uitzondering van de topsectoren Chemie en High Tech Systemen en Materialen (HTSM) waarvoor het budget € 4 miljoen is. De Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) is verantwoordelijk voor de uitvoering van deze subsidieregeling. In 2013, het eerste jaar dat de regeling van kracht was, zijn in Nederland in totaal 374 subsidies aan innovatieve projecten toegekend. Uit geanonimiseerde data van de RVO blijkt dat de Regio Zwolle met elf toekenningen hierin een bescheiden aandeel heeft.²⁵

Bij ruim de helft van de toekenningen in de Regio Zwolle, zes subsidies om precies te zijn, gaat het om de inzet van het instrument R&D-samenwerkingprojecten. MKB-ondernemers worden hiermee gesteund bij het samen met ander ondernemers ontwikkelen van een nieuw product of techniek. Met vier toekenningen zijn deze projecten vooral te vinden in de topsector HTSM. De overige twee MIT-gefinancierde R&D-samenwerkingsprojecten vallen onder de topsector Tuinbouw en Uitgangsmaterialen (TenU). Driemaal is ten behoeve van de inzet van het instrument Haalbaarheidsstudie subsidie toegekend in de regio. In twee gevallen gaat het om de ondersteuning van ondernemingen uit de topsector Water bij het onderzoeken van de marktkansen van een bepaald product. De andere haalbaarheidssubsidie is verleend aan een onderneming actief in de sector TenU. Tot slot is twee keer subsidie toegekend voor het instrument Kennisvoucher. Met deze waardebon hebben twee ondernemers, uit de respectievelijke topsectoren Chemie en TenU, kennis ingekocht bij een kennisinstelling voor de vernieuwing van een producten, productieproces of dienst.

2.4 ARBEIDSMARKT

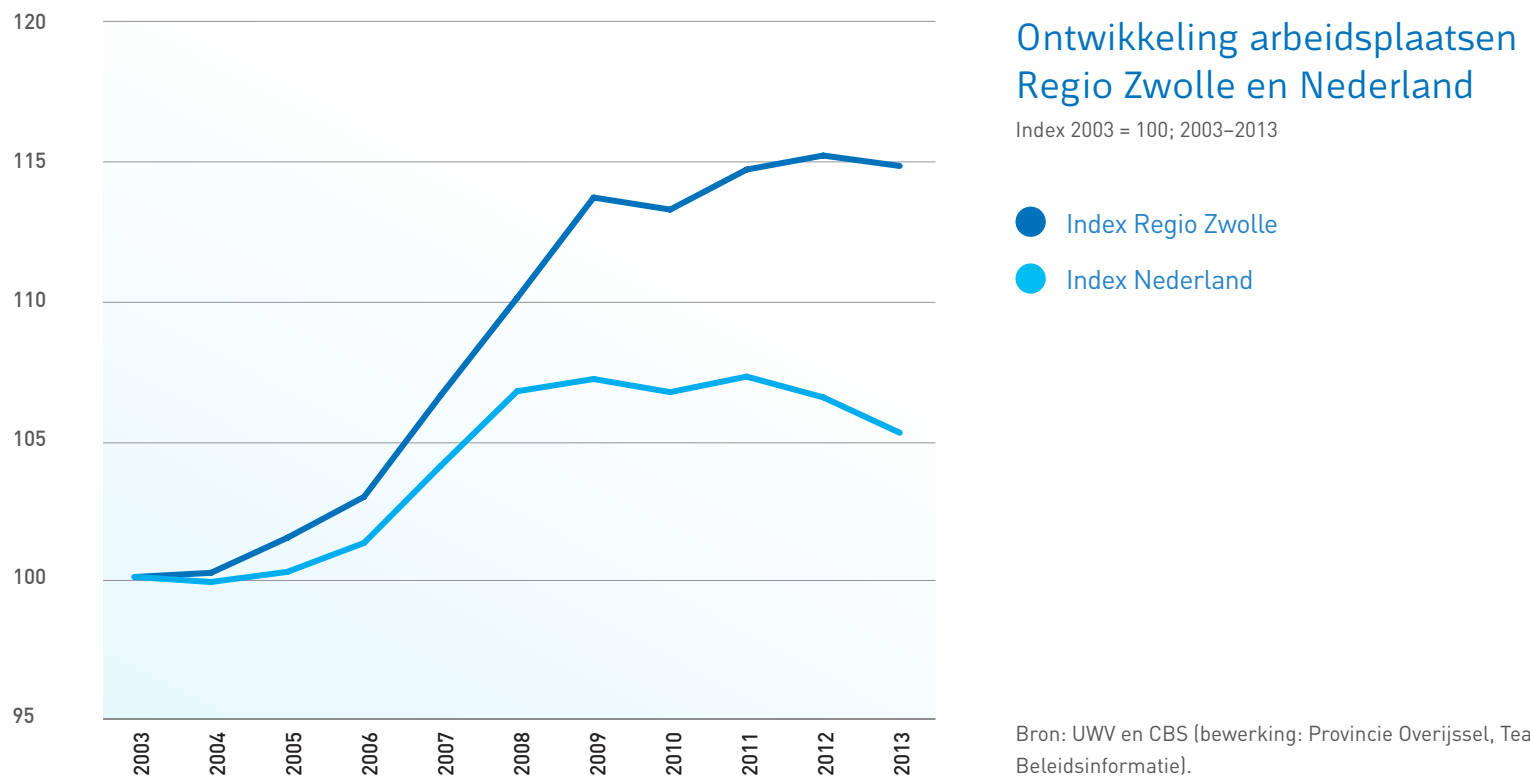
Vraag en aanbod van arbeid lopen meestal niet parallel; afhankelijk van de conjunctuur is er werkloosheid of juist een tekort aan arbeidskrachten. Naast dat stil wordt gestaan bij de arbeidsvraag zal aan de hand van arbeidsparticipatiecijfers het arbeidsaanbod uitgelicht worden. Hieraan gekoppeld wordt ingegaan op verschillende aspecten van de werkloosheid in de regio.

Werkgelegenheid

In 2013 bedroeg de omvang van de totale arbeidsvraag in de Regio Zwolle ruim 310.000 banen. Tot aan 2009 draaide de banenmotor op volle toeren. In vijf jaar tijd nam het aantal arbeidsplaatsen toe met 13%. Op dit vlak presteerde de Regio Zwolle een stuk beter dan de Nederlandse economie die in dezelfde periode een groei van 7% realiseerde. Maar na 2009 is het

duidelijk gedaan met de spectaculaire groeicijfers. Tot en met 2013 liet de Regio Zwolle nog een groei noteren van ruim 1 procentpunt, terwijl het Nederlandse gemiddelde over dezelfde periode met 2 procentpunt daalde. Het is nu de vraag of de Regio Zwolle, ten aanzien van de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen, haar voorsprong op Nederland kan behouden. Gekeken naar de geografische spreiding is bijna 30% van het totaal aantal banen in de Regio Zwolle te vinden in de gemeente Zwolle. Dit is niet opvallend, gezien het feit dat het de grootste stad is in de regio. Ook het relatief hoge aantal banen in Hardenberg en Noordoostpolder en lage aantal banen in Hattem wekt geen verbazing. Vanwege agglomeratievoordelen zijn de meeste bedrijven over het algemeen gevestigd in grotere (stedelijke) plaatsen die daardoor een belangrijke werkfunctie hebben. Met agglomeratievoordelen wordt bedoeld dat stedelijke gebieden bedrijven voordelen bieden die uit nabijheid voortvloeien, zoals een nabije

Figuur 2.4a

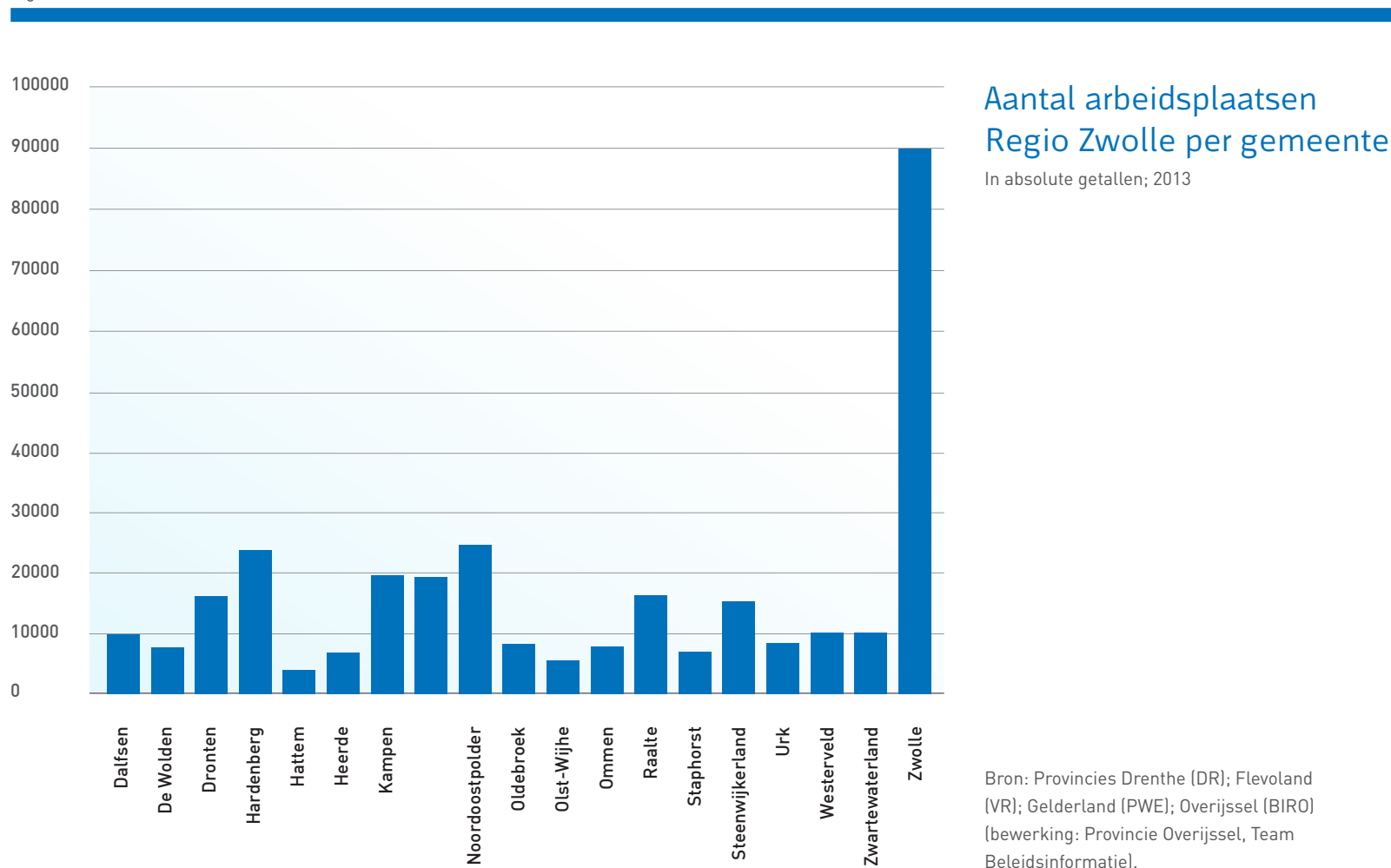
afzetmarkt, een grotere arbeidsmarkt en een gevarieerd aanbod van toeleveranciers. Als vestigingsplaats zijn kleinere gemeenten daarentegen hoofdzakelijk gericht op de functie wonen. Indicator 2.3 uit deze Monitor gaat uitgebreid in op de verdeling van het aantal banen naar sector.

Middelgrote en grote bedrijven belangrijk voor werkgelegenheid

Eerder in deze monitor bleek al dat bedrijven met meer dan vijftig werknemers slechts 2,1% vormen van het totale vestigingenbestand in de regio (zie figuur 1.5a). Daar staat tegenover dat zij met een totaal van 310.000 banen (47% van de totale werkgelegenheid) een structurele bijdrage leveren aan de economie in de Regio Zwolle.

Binnen de regio heeft de stad Zwolle de meeste bedrijven uit de categorieën middelgroot (tussen de vijftig en 249 werknemers) en groot (meer dan 250 werknemers). Gezien het arbeidspotentieel is dit een aantrekkelijke locatie voor de grotere bedrijven. De 269 middelgrote en grote bedrijven creëren 68% van de banen in de stad Zwolle. Andere gemeenten waar bedrijven met meer dan vijftig werknemers het merendeel van de werkgelegenheid voor hun rekening nemen zijn het Drentse Meppel en Westerveld, met een aandeel van respectievelijk 52% en 49%. De Wolden is de gemeente waarin bedrijven met meer dan vijftig werknemers een bescheiden rol spelen. De dertien middelgrote- en grote bedrijven zijn gezamenlijk verantwoordelijk voor 16% van de werkgelegenheid.

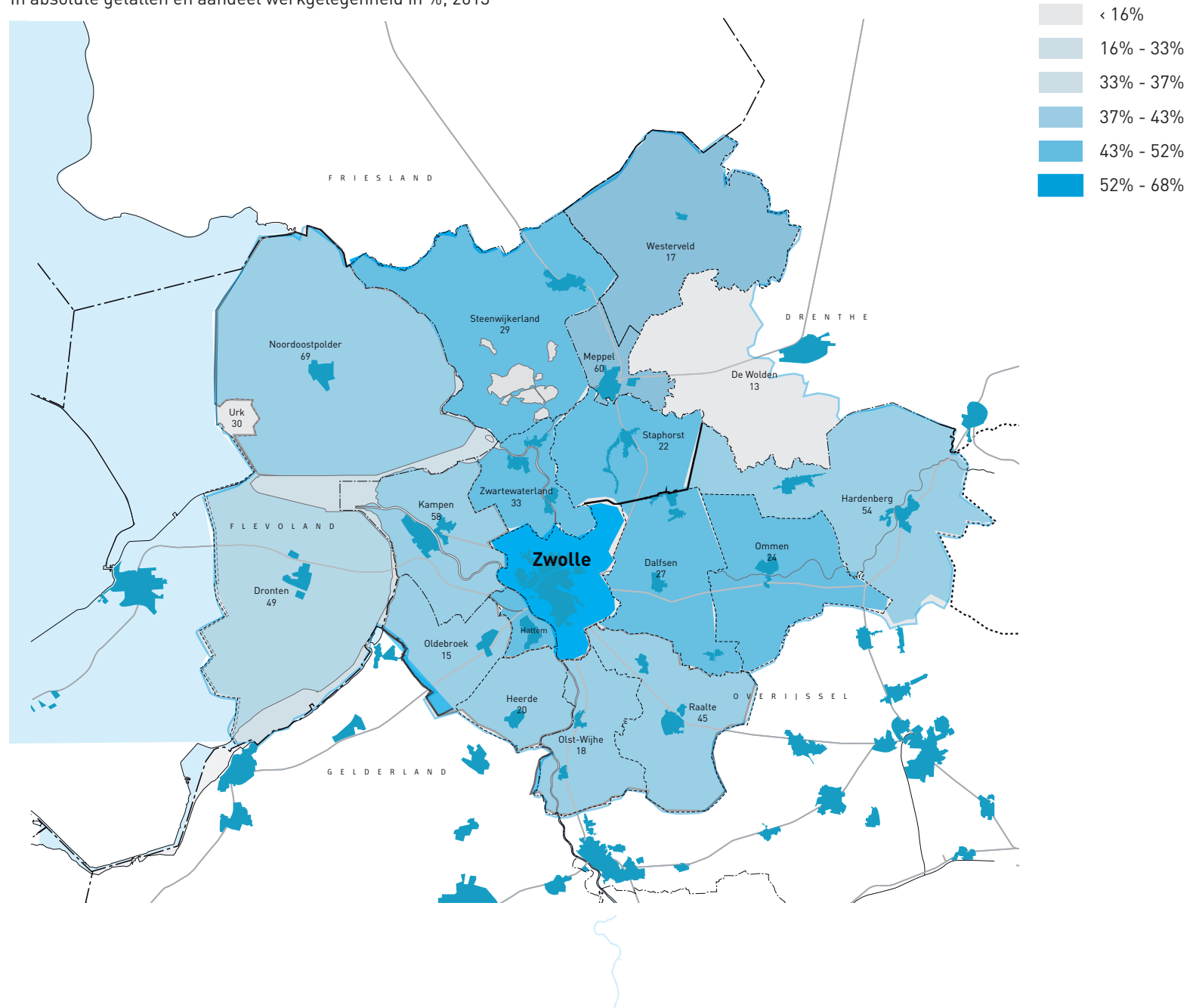
Figuur 2.4b

Figuur 2.4 c

Bedrijven met meer dan vijftig werknemers en hun aandeel in de lokale werkgelegenheid per Regio Zwolle gemeente

In absolute getallen en aandeel werkgelegenheid in %; 2013

Bron: Provincies Drenthe (DR); Flevoland (VR); Gelderland (PWE); Overijssel (BIRO) (bewerking: Provincie Overijssel, Team Beleidsinformatie).

Arbeidsparticipatie

Alle mensen tussen 15 en 65 jaar worden tot de potentiële beroepsbevolking gerekend. De beroepsbevolking bestaat uit degenen die daadwerkelijk werken, en de uit de werklozen die op zoek zijn naar een baan. Het aandeel van de beroepsbevolking in de potentiële beroepsbevolking is de bruto arbeidsparticipatiegraad. Dit is een maatstaf voor hoe groot het deel van de beroepsbevolking is dat in potentie zou kunnen werken.

De bruto arbeidsparticipatie in de Regio Zwolle is in 2013 72,9%. De lichte stijging van de voorgaande jaren zet zich voort. Nederland als geheel zit hier iets onder met een participatiegraad van 72,1%. Als de ontwikkelingen van de Regio Zwolle en Nederland over de afgelopen jaren met elkaar vergeleken worden dan valt op dat in het laatste jaar de arbeidsdeelname in de Regio Zwolle sneller is toegenomen; 1,5 procentpunt tegen 0,4 procentpunt. Kennelijk is de vraag naar werknemers in de Regio Zwolle minder afgezwakt dan in Nederland. Bemoedigend is dat de stemming onder ondernemers in de regio over verwachte ontwikkelingen over het personeelsbestand positiever wordt (zie figuur 1.2b).

Over het algemeen ontlopen de gemeenten binnen de Regio Zwolle elkaar niet veel ten aanzien van het niveau van de bruto arbeidsparticipatiegraad. Het meest opvallend is de stevige daling van de participatiegraad in de gemeenten Dalfsen en Olst-Wijhe. Daarbij moet opgemerkt

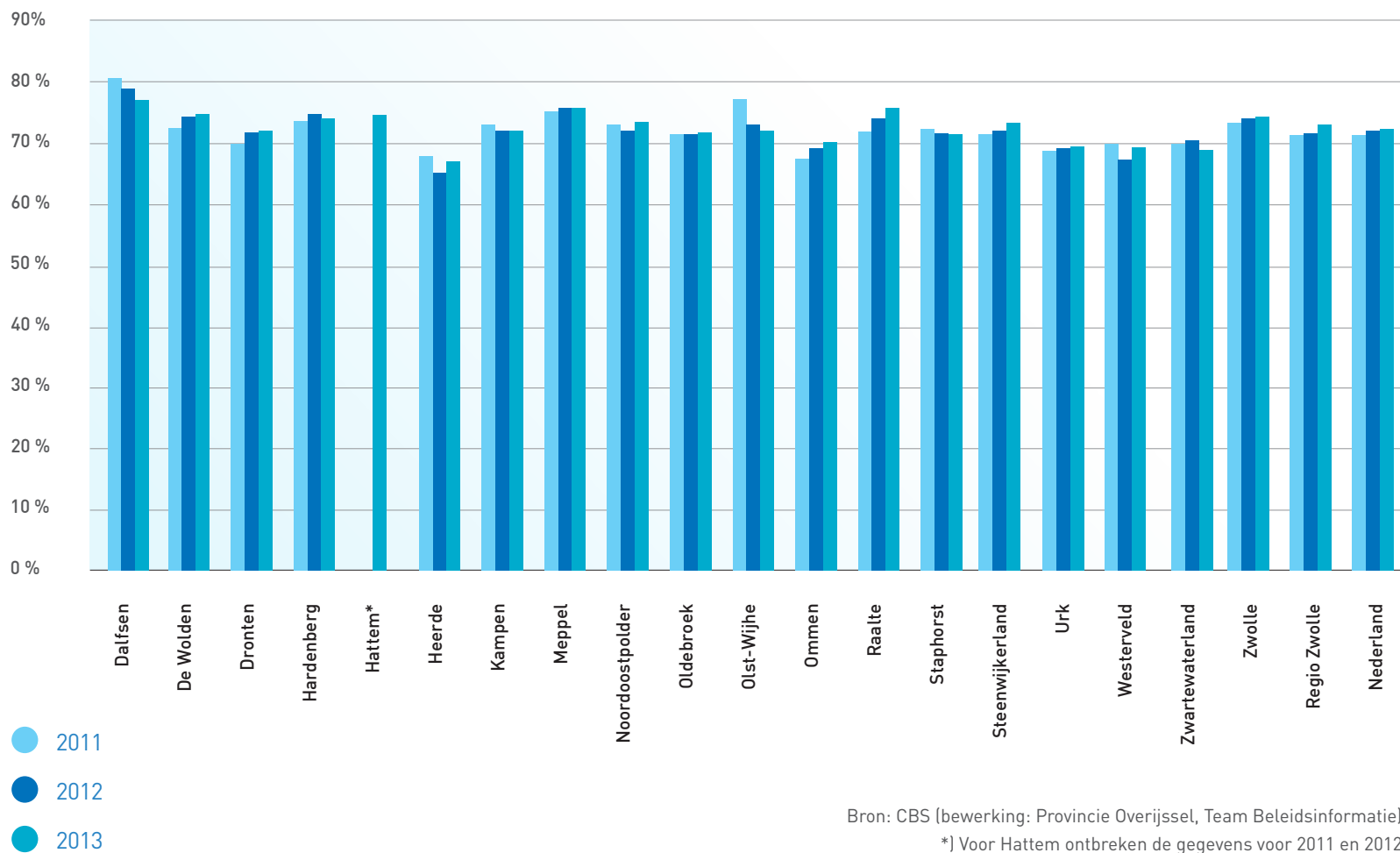
worden dat de betreffende participatiegraden bovengemiddeld hoog waren, en in Dalfsen nog steeds is. Verder valt Heerde in negatieve zin op. In deze gemeente blijft de bruto arbeidsparticipatie steken op 66,8%, ruim onder het gemiddelde.

De bevolking in de leeftijdscategorie van 15–65 jaar in de Regio Zwolle omvat ruim 415.000 personen, waarvan 210.000 mannen en 204.000 vrouwen. De participatiegraad van deze groepen in de Regio Zwolle wijkt licht af van het landelijke gemiddelde. In 2013 is de bruto participatiegraad onder de mannelijke potentiële beroepsbevolking in de Regio Zwolle 81,5%; in Nederland is dit 78,7%. Ten aanzien van de vrouwelijke beroepsbevolking is de verhouding omgekeerd: 64,1% en 65,4% in de Regio Zwolle, respectievelijk Nederland. Binnen de regio zijn grote verschillen te zien in arbeidsparticipatie naar geslacht, met name bij de participatie van vrouwen. In enkele kleine gemeenten komt de bruto participatiegraad soms net boven de 50% uit. Dit betreft onder meer Oldebroek, Staphorst, Urk en Zwartewaterland, gemeenten die gekenmerkt worden door een uitgesproken protestants-christelijke signatuur die een zichtbare invloed heeft op hoe gezinstaken worden verdeeld. Dit verklaart wellicht ook de hoge mate van arbeidsmarktdeelname van mannen in diezelfde gemeenten. De bruto participatiegraad ligt ruim boven de 80%; in Oldebroek is dit zelfs bijna 90%.

Figuur 2.4d

Bruto arbeidsparticipatie per Regio Zwolle gemeente en Nederland

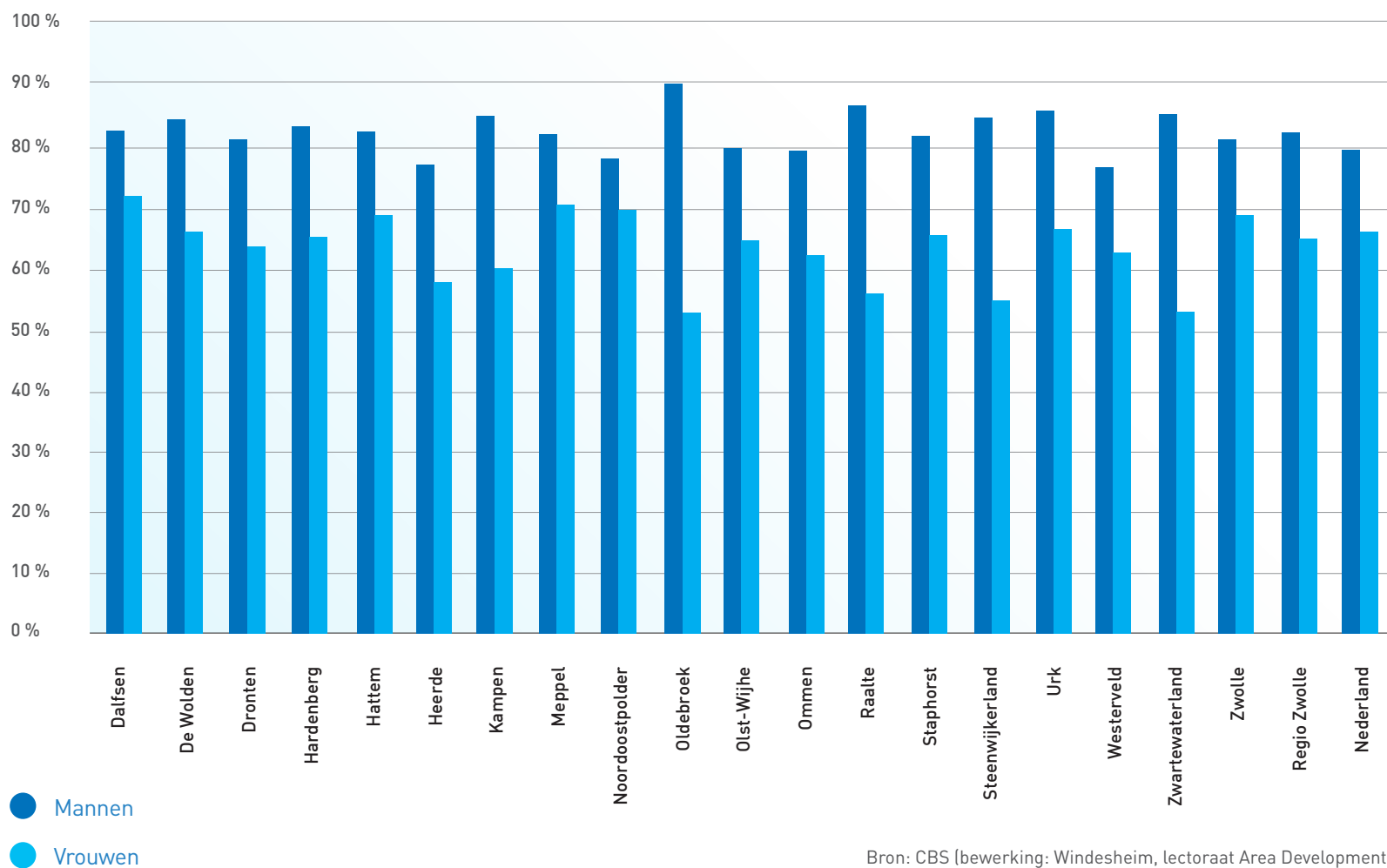
Aandeel van (werkzame en werkloze) beroepsbevolking in de potentiële beroepsbevolking in %; 2011-2013

Figuur 2.4e

Bruto arbeidsparticipatie naar geslacht per Regio Zwolle gemeente en Nederland

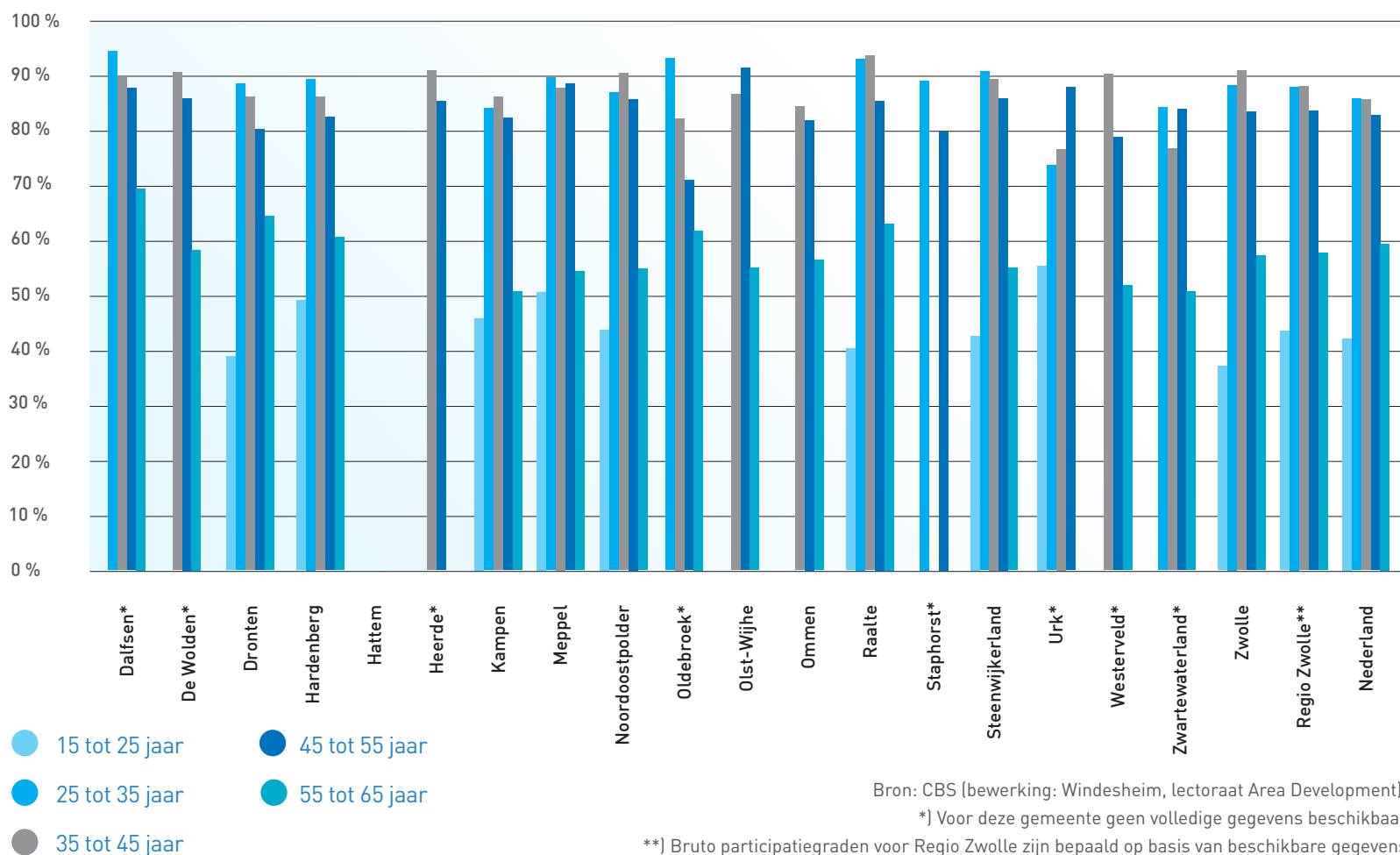
Aandeel van (werkzame en werkloze) beroepsbevolking in de potentiële beroepsbevolking in %; 2013

Figuur 2.4f

Bruto arbeidsparticipatie naar leeftijd per Regio Zwolle gemeente en Nederland

Aandeel van (werkzame en werkloze) beroepsbevolking in de potentiële beroepsbevolking in %; 2013

In figuur 2.4f is de arbeidsmarktdeelname nader bekeken aan de hand van leeftijd. Met uitzondering van de leeftijdscategorie 55 tot 65 jaar, ligt de arbeidsparticipatie voor alle leeftijdscategorieën in de Regio Zwolle hoger dan in Nederland. Het algemene beeld dat hieruit opgemaakt kan worden is dat in de Regio Zwolle vooral personen tot 45 jaar zich aanbieden op de arbeidsmarkt. Na deze leeftijd is de arbeidsmarktdeelname

gelijk of zelfs lager dan het Nederlandse gemiddelde. Een gemeente die opvalt qua samenstelling van de arbeidsparticipatie is Urk. Met ruim 55% neemt een relatief hoog aandeel van de leeftijdscategorie 15 tot 25 jaar deel aan de arbeidsmarkt. Dit kan te maken hebben met dat veel jongeren niet doorstuderen na het voortgezet onderwijs en zodoende beschikbaar komen voor de arbeidsmarkt.

Werkloosheid stijgt, maar blijft lager dan landelijk werkloosheidspercentage

In juni 2014 is de stand van het aantal niet-werkzame werkzoekenden, geregistreerd bij het UWV, in de Regio Zwolle opgelopen tot ruim 24.000; ruim 3.500 meer dan in juni 2013.²⁶ Afgezet tegen de beroepsbevolking levert dit een werkloosheid van 8,1% waar deze een jaar eerder nog 6,9% was. Terwijl de arbeidsvraag licht daalde, nam het aanbod toe – bevolking en potentiële beroepsbevolking blijven groeien. Landelijk is het beeld niet beter en liep in dezelfde periode de werkloosheid van 8,1% op naar ruim 10%.²⁷ Hoewel in vrijwel alle gemeenten in de Regio Zwolle de werkloosheidspercentages gestegen zijn, blijven deze bijna in alle gevallen onder het landelijk gemiddelde. Alleen in de steden Zwolle en Meppel ligt het niveau van werkloosheid (iets) hoger. Opvallend zijn de lage percentages in Staphorst en Urk, waar in de laatste gemeente

de werkloosheid zelfs licht gedaald is. Een verklaring hiervoor kan voortkomen uit de hechtheid van de gemeenschappen. Bij werkloosheid zijn de bewoners minder geneigd terug te vallen op het UWV; hulp komt van binnen de gemeenschap. Daarnaast liet Dronten ook een daling van werkloosheid zien.

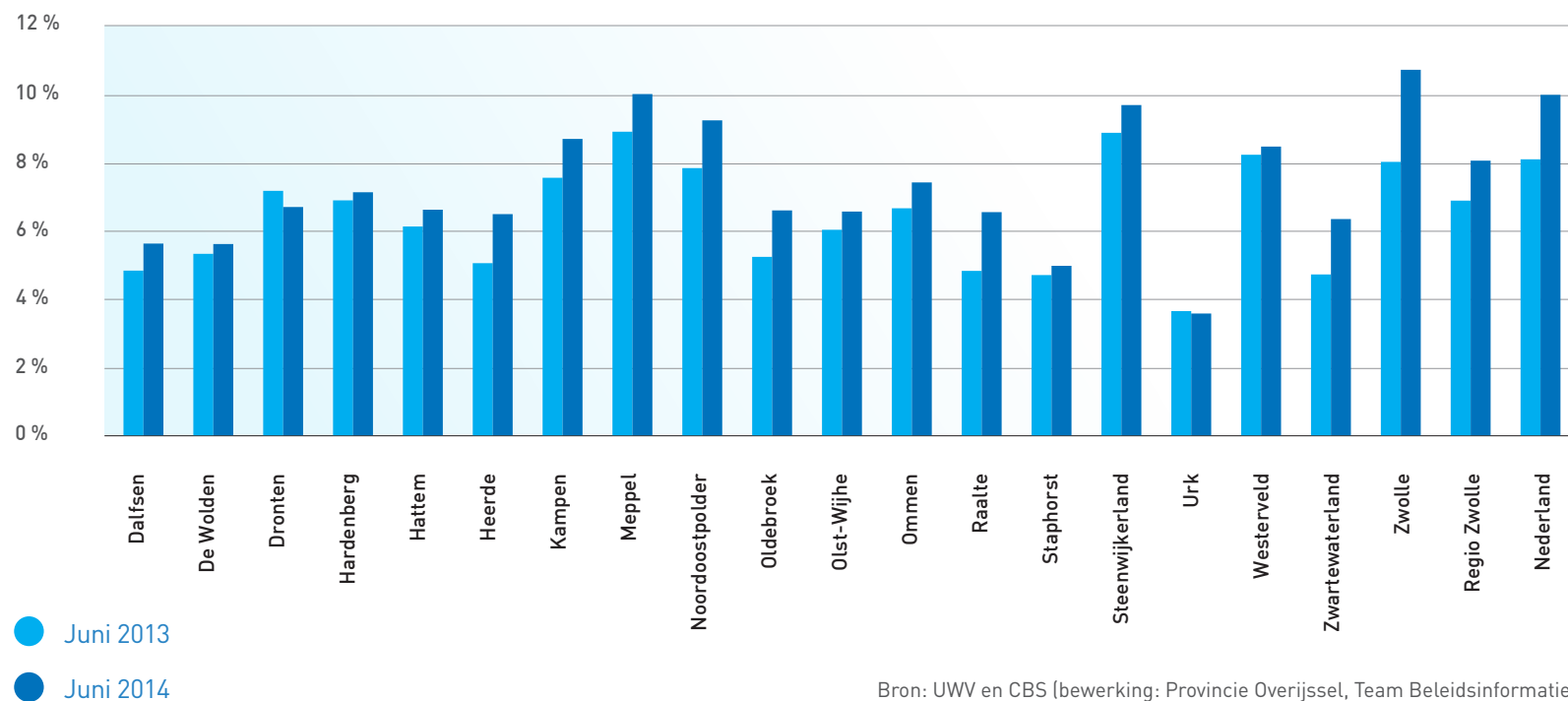
Samenstelling werkzoekendenpopulatie

In figuur 2.4h is te zien dat het aandeel van de niet-werkzame werkzoekenden in de Regio Zwolle dat bestaat uit personen jonger dan 27 in een jaar tijd van 15,5% gedaald is naar 10,1%. Let wel: hier wordt niet jeugdwerkloosheid gemeten in de zin van het aantal werklozen onder de 27 jaar als percentage van de beroepsbevolking tussen 15 en 26 jaar. Maar het drukt het aandeel jongeren uit in het totale aantal niet-werkzame werkzoekenden. Het totaal aantal jongeren onder de werklozen in de

Figuur 2.4g

Werkloosheidspercentage per Regio Zwolle gemeente en Nederland

Aandeel niet-werkzame werkzoekenden in de totale beroepsbevolking in %; 2013–2014

Bron: UWV en CBS (bewerking: Provincie Overijssel, Team Beleidsinformatie).

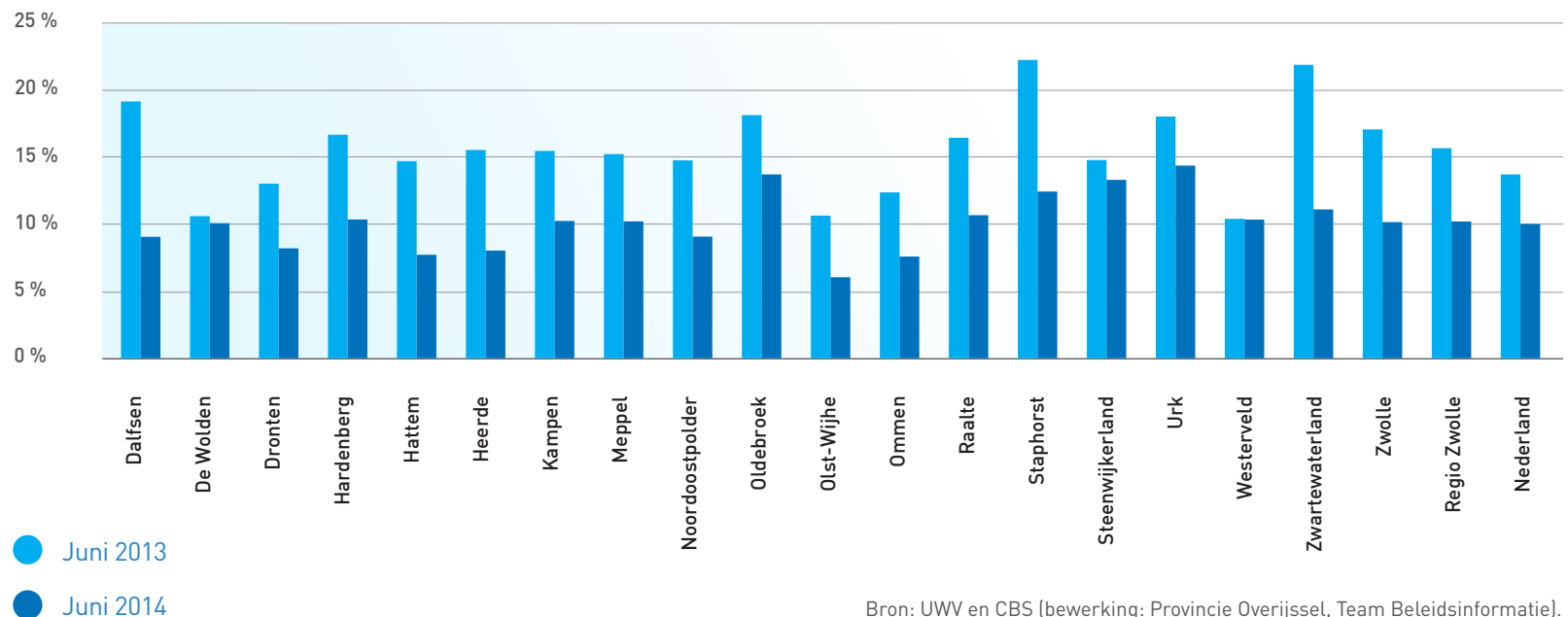
negentien gemeenten samen bedroeg in juni 2014 bijna 2.500 personen. Een jaar eerder was dit nog 3.200. Met deze daling is het aandeel werkzoekende jongeren in de Regio Zwolle nagenoeg op het landelijke percentage van 10,0% terecht gekomen. In alle gemeenten is een daling van het aandeel jeugdigen geconstateerd, hoewel de verschillen tussen de gemeenten groot zijn. Zo is het percentage Urkse jongeren in het aantal niet-werkzame werkzoekenden relatief hoog. Dit kan verklaard worden aan de hand van de eerder geconstateerde hoge participatiegraad van Urkers in de leeftijdscategorie 15–25 (zie figuur 2.4f). Relatief veel jongeren nemen deel aan de arbeidsmarkt wat ervoor zorgt dat zij oververtegenwoordigd zijn in de arbeidsmarkt cijfers voor deze gemeente. Een andere categorie waar veel belangstelling naar uitgaat in arbeidsmarktbeschouwingen zijn werknemers van 50 jaar en ouder. Voor de Regio Zwolle in zijn geheel is het aandeel van deze groep in het totaal van

niet-werkzame werkzoekenden afgenomen, maar niet zo sterk als bij de categorie tot 27 jaar. In de periode juni 2013 – juni 2014 is het percentage gedaald van 38,8% naar 38,4%. In absolute cijfers komt dit overeen met een daling van 1.300 uitkomend op bijna 9.400 niet-werkzame werkzoekenden van 50 jaar en ouder. Ook hier laat de Regio Zwolle zich goed vergelijken met Nederland. Voor Nederland daalde het aandeel van vijftigplussers van 37,8% naar 37,3%. De gemeenten in de Regio Zwolle laten een gevarieerd beeld zien als het gaat om de groei dan wel krimp van het aantal werklozen van 50 jaar en ouder. In meer dan de helft van de Regio Zwolle gemeenten stijgt het percentage van de categorie 50 jaar en ouder, maar de uiteindelijke omvang van de percentuele stijgingen is relatief klein. Het beperkte aantal gemeenten waar de daling van het aandeel vijftigplusser relatief groot is zorgt er zodoende voor dat het aandeel van deze groep in de Regio Zwolle daalt. Zwolle en Westerveld

Figuur 2.4h

Werkzoekenden tot 27 jaar per Regio Zwolle gemeente en Nederland

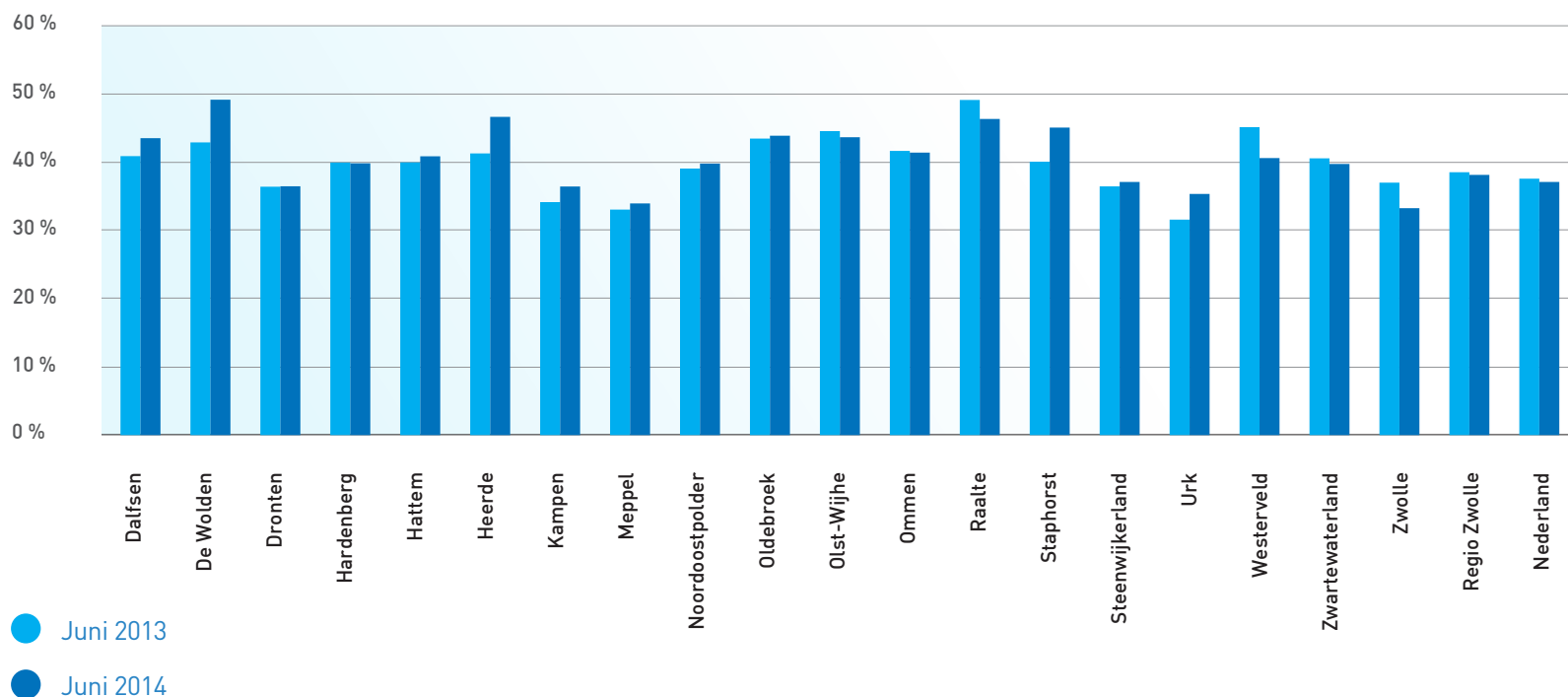
Aandeel niet-werkzame werkzoekenden tot 27 jaar in het totaal aantal niet-werkzame werkzoekenden in %; 2013–2014

Bron: UWV en CBS (bewerking: Provincie Overijssel, Team Beleidsinformatie).

Werkzoekenden vanaf 50 jaar per Regio Zwolle gemeente en Nederland

Aandeel niet-werkzame werkzoekenden vanaf 50 jaar in het totaal aantal niet-werkzame werkzoekenden in %; 2013–2014

zijn voorbeelden van de gemeenten waar een relatief sterke daling van werkloze vijftigplussers heeft plaatsgevonden.

Afgezet tegen de cijfers over werkzoekenden tot 27 jaar, dan valt het hogere aandeel van vijftigplussers te verklaren door de fors hogere arbeidsdeelname van deze groep in de Regio Zwolle (zie figuur 2.4f).

2.5 INKOMEN

Om een indruk te krijgen van het welvaartsniveau in de Regio Zwolle is het inkomen van de inwoners gemonitord. Hiervoor is het gemiddeld besteedbaar inkomen per inwoner gebruikt.

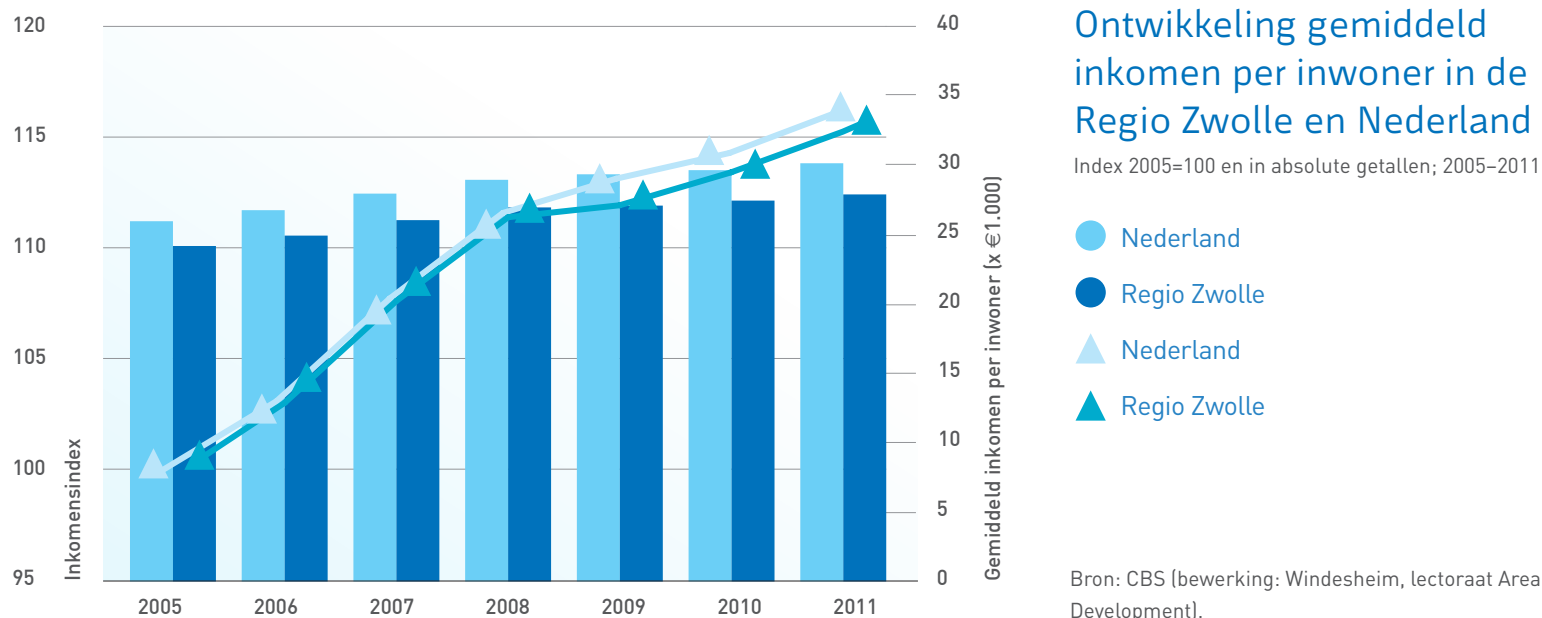
Gemiddeld inkomen groeit gestaag

De ontwikkeling van het gemiddelde inkomen van inwoners uit de Regio

Zwolle houdt gelijke tred met de landelijke inkomensontwikkeling. Na de dip in 2008–2009, de periode waarin het inkomen in de Regio Zwolle nauwelijks groeide, laat de Regio Zwolle ten opzichte van het landelijk gemiddelde vergelijkbare groeicijfers zijn. Dit zet zich ook door in 2011 (het meest actuele jaar wat betreft databeschikbaarheid).

De staven in figuur 2.5a laten zien dat in 2011 het gemiddelde inkomen per inwoner in de Regio Zwolle € 28.000 bedraagt tegen ruim € 30.000 landelijk. Doordat de groeipercentages in de Regio Zwolle en in Nederland vrijwel gelijk aan elkaar zijn, respectievelijk 1,6% en 1,7% in 2011 ten opzichte van het voorgaande jaar, blijft het inkomensniveau in de Regio Zwolle beneden het landelijk gemiddelde. De lijnen in de figuur, waarmee de inkomensontwikkeling uitgedrukt wordt in indexcijfers, laten zien dat in de Regio Zwolle het inkomen tussen 2005 en 2011 met 15,3% gegroeid is. De gemiddelde groei in Nederland bedroeg voor die periode 16%.

Figuur 2.5a

¹⁵ Groot, S., Gessel, van, G. en O. Raspe (2013) Foreign knowledge workers in the Netherlands, in: Jaarsma, M. Gessel, van, G., Gircour, R., Lemmers, O. en R. Smit (red.), Internationalisation Monitor 2013, Den Haag/ Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

¹⁶ NVM, 'Ook in 'zomerkwartaal' zet herstel door', persbericht 9 oktober 2014.

¹⁷ LEI Wageningen UR, Agrarische grondmarkt, kwartaalbericht augustus 2013.

¹⁸ Financiering agrarisch (onroerend) goed, jaarverslag 2010.

¹⁹ CBS (2012) Monitor topsectoren. Methodebeschrijving en tabellenset, Den Haag/ Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.

²⁰ Panteia (2014) Economie en ondernemen; topsectoren. Beschikbaar op: <http://tinyurl.com/oecody2>.

²¹ The Next Step: Coalition of the Willing. Door samenwerking, kennisdeling en alliantievorming naar innovatief ondernemerschap in de Regio Zwolle. Opgesteld door: Deltion, Kamer van Koophandel, Kennispoort, Provincie Overijssel, Regio Zwolle, UT Twente, VNO-NCW, Windesheim. Beschikbaar op: <http://tinyurl.com/q6sdmha>.

²² De afbakening van de regionale topsector Kunststoffen is gebaseerd op de gebruikte sbi-codes uit de brancheverkenning Kunststoffen Overijssel/Regio Zwolle, die is uitgevoerd door Kamer van Koophandel Oost Nederland (2011).

²³ Molema, M (2014) Het culturele kapitaal van Zwolle, Zwolle: Creative Board.

²⁴ Idem.

²⁵ De aanvragen in het kader van de tweede MIT-tender uit 2014 zijn op moment van publicatie van de Regio Zwolle Monitor nog niet verwerkt door de RVO.

²⁶ De omvang van de groep niet-werkende werkzoekenden geregistreerd bij het UWV is groter dan de werkloze beroepsbevolking, de definitie die het CBS hanteert om het aantal werklozen te meten. Onder niet-werkende werkzoekenden vallen ook de volgende groepen: personen die alweer werk hebben maar nog niet zijn uitgeschreven bij het UWV, personen die niet beschikbaar zijn voor een baan maar desondanks staan ingeschreven (onder andere arbeidsgehandicapten, mensen die in een re-integratietraject zitten, mensen die op zoek zijn naar een van minder dan twaalf uur per week), personen die wel beschikbaar zijn voor een baan maar niet actief zoeken (onder andere personen met sollicitatieplichtonthefing of ontmoedigden die niet meer verwachten een baan te vinden) en ingeschrevenen van 65 jaar en ouder.

²⁷ In de Regio Zwolle Monitor wordt de werkloosheid in juni 2013 en 2014 gemeten door het aantal niet-werkende werkzoekenden (nww) geregistreerd bij uitkeringsinstantie UWV in die perioden te delen door de gemiddelde totale beroepsbevolking van respectievelijk 2012 en 2013. Voor deze methode is gekozen om uitspraken te kunnen doen over de mate van werkloosheid op gemeente- en regioniveau, aangezien recentere gegevens over beroepsbevolking niet beschikbaar op gemeenteniveau. Uit het oogpunt van consistentie is deze aanpak ook toegepast om de landelijke werkloosheidspercentages te bepalen. De werkloosheidscijfers wijken af van de door het CBS gepresenteerde werkloosheidscijfers, omdat andere cijfers worden gebruikt. Het CBS gebruikt werkloze beroepsbevolking om het aantal werklozen te meten. Dit wijkt af van de cijfers van de niet-werkende werkzoekenden, op basis waarvan het UWV werkloosheid bepaalt.

A portrait of Jos Bisschops, a middle-aged man with short, light-colored hair, smiling. He is wearing a dark grey pinstriped suit jacket, a white dress shirt, and a bright blue necktie. The background is a brick building with a window and some greenery.

Jos Bisschops: “We willen meer ondernemen en samenwerken”

NATUURMONUMENTEN OVERIJSSSEL-FLEVOLAND STIMULEERT UITGAVEN EN INVESTERINGEN IN DE REGIO

Natuurmonumenten beheert zo'n 100.000 hectare natuur in Nederland. Het bekendste voorbeeld uit de buurt is Nationaal Park Weerribben-Wieden: het grootste laagveenmoeras van West-Europa.

Wat is het economisch belang voor de regio van de natuurorganisatie? "Wij zijn een grote werkgever en stimuleren de uitgaven en investeringen in de regio", zegt Jos Bisschops, regiodirecteur Natuurmonumenten Overijssel-Flevoland.

In 2012 gaf deze organisatie 10 miljoen euro uit aan beheer en onderhoud en aan verschillende natuurprojecten. Gevolg: extra uitgaven en investeringen in Overijssel ter waarde van 85 miljoen euro, zo blijkt uit onderzoek door een extern bureau.

Groot deel financiering uit eigen inkomsten

De directe en indirecte werkgelegenheid bedroeg 75 fte's, waarvan 20 fte's bij toeleverende bedrijven. De werkzaamheden hebben ook effect op de werkgelegenheid buiten de organisatie: 1160 fte's. In totaal is Natuurmonumenten Overijssel-Flevoland dus goed voor 1235 fte's. „In tegenstelling tot wat veel mensen denken, bestaat onze financiering bovendien voor een groot deel uit eigen inkomsten, zoals de contributies van onze leden. Dat zijn er landelijk 730.000, waardoor we bijna 10% van alle huishoudens in Nederland bereiken. Slechts 38% van onze inkomsten bestaan uit overheidssubsidies.”

Chinezen in Weerribben-Wieden

Nationaal Park Weerribben-Wieden, waarvan Natuurmonumenten het zuidelijke deel beheert (de Wieden), is het bekendste natuurgebied in de regio. Een plek met internationale aantrekkingskracht, getuige de toemerkende stroom van Chinese toeristen. Volgens Bisschops het gevolg van

een documentaire over het gebied op de Chinese tv. „Ik geloof dat Chinezen buslijn 70 van Steenwijk naar Giethoorn rendabel maken, zoveel zijn 't er. Wat voor ons vertrouwd is, de houten bruggetjes in Giethoorn bijvoorbeeld, is voor hen heel bijzonder.” Als het aan de regiodirecteur

Regiodirecteur Jos Bisschops: “Vergroot de internationale aantrekkingskracht van de Weerribben-Wieden”

ligt, wordt de internationale aantrekkingskracht vergroot. „We kunnen in onze marketing bijvoorbeeld rekening houden met de Chinese toerist en productmarktcombinaties meer richten op het buitenland.”

Meer ondernemen en samenwerken

Bij zijn aantreden als regiodirecteur heeft Bisschops er zijn persoonlijke missie van gemaakt om als natuurorganisatie meer te gaan ondernemen en meer samen te werken met bedrijven en organisaties uit de regio.

„Landelijk gezien richten we ons op vier verschillende takken van sport, zoals houtverkoop – wij zijn een van de grootste spelers op de Nederlandse markt – en luxe overnachtingen midden in de natuur. De andere thema's zijn energie opwekken uit biomassa en natuurbegraven. Dat laatste is een nieuw fenomeen. Steeds meer mensen tonen interesse om midden in de natuur begraven te worden. Velen vinden dat een fijne gedachte. En als je het vergelijkt met een normale begrafenis: het scheelt de helft van de kosten. Voor Natuurmonumenten is het een interessant verdienmodel.”

INTERNATIONALISERING

Internationale bedrijvigheid belangrijk voor de Regio Zwolle

- Een kwart van de bedrijven in de Regio Zwolle is internationaal actief
- 32% van de familiebedrijven is internationaal actief
- Van de niet-familiebedrijven in de regio is 19% internationaal actief
- 40% van de werkgelegenheid wordt gecreëerd door internationale bedrijvigheid
- Een internationaal actief bedrijf heeft gemiddeld twaalf werknemers

De Regio Zwolle is internationaal verankerd

- Export is hoofdzakelijk bestemd voor België en Duitsland
- Verenigde Staten is belangrijkste exportpartner buiten de EU
- Bedrijven met internationale ambities gaan niet over één nacht ijs
- 14% van de niet-internationale bedrijven heeft de intentie internationaal actief te worden
- Export direct aan de afnemer is meest gebruikte exportstrategie

3.1 DE ROL VAN EXPORT

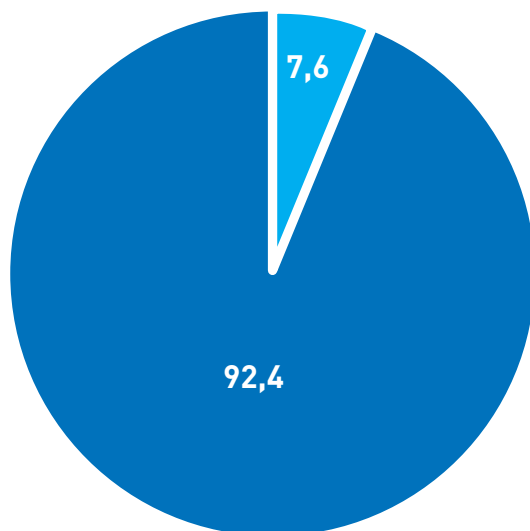
De binnenlandse vraag is de afgelopen jaren behoorlijk gekrompen en herstelt zich moeizaam. Voor nu, maar ook op de langere termijn, is de vraag uit het buitenland een belangrijke bron van groei. De logische vraag die zich dan opdringt is: hoe speelt de Regio Zwolle in op deze ontwikkeling? Door hier op in te gaan vanuit verschillende invalshoeken wordt een veelzijdige indruk gegeven van hoe het gesteld is met internationale oriëntatie van het bedrijfsleven in de Regio Zwolle. Dit wordt niet alleen gedaan op basis van kwantitatieve gegevens. Met enkele gevalsbeschrijvingen van internationaal actieve bedrijven wordt vanuit de praktijk extra inkleuring gegeven aan het thema internationalisering.

Bijdrage van de regio aan nationale export

Exportgegevens zijn vaak alleen op COROP-niveau beschikbaar. Als dat het geval is, is gekeken naar alle COROP-gebieden die de Regio Zwolle gedeeltelijk of geheel overlappen, tenzij anders vermeld. Het gaat om de COROP-gebieden Noord-Overijssel, Zuidwest-Overijssel, Zuidwest-Drenthe, Flevoland en Veluwe. Dat is een groter gebied dan enkel de negentien gemeenten die samen de Regio Zwolle vormen. (zie ook figuur 1.1c, pagina 14).

De totale omzet uit export voor Nederland bedraagt € 433 miljard. Gezamenlijk dragen alle vijf COROP-regios waar de Regio Zwolle in ligt 7,6% bij aan de totale Nederlandse export gerelateerde omzet. Hierbij gaat het om export minus doorvoer.

Figuur 3.1a

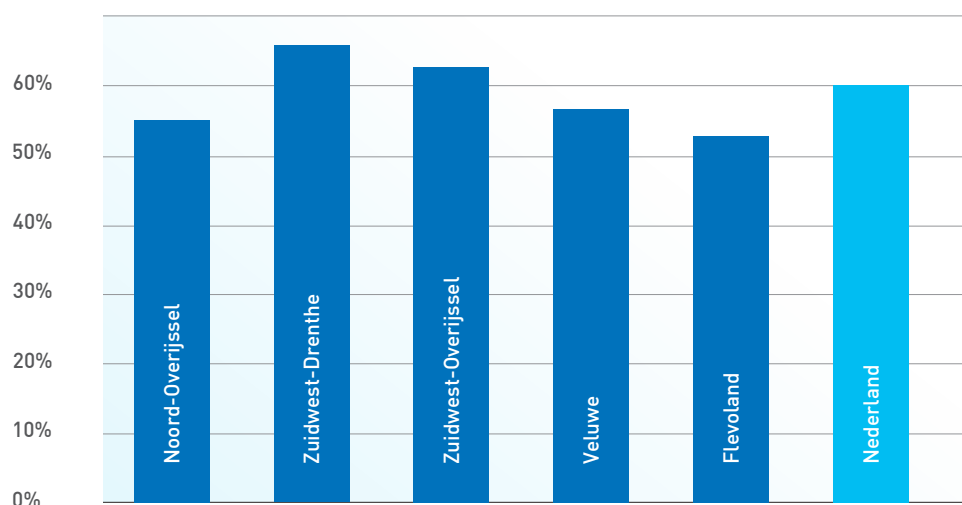
Aandeel COROP-gebieden in de totale Nederlandse export

Aandeel in %; 2013

- Totaal 5 COROP Regio's
- Overig Nederlandse export

Bron: Regionale Kerncijfers MKB, beschikbaar op www.ondernemerschap.nl (bewerking: Windesheim, lectoraat Familie bedrijven en lectoraat International Business).

Figuur 3.1b

Export als percentage van het bruto regionaal product per COROP

Aandeel in %; 2013

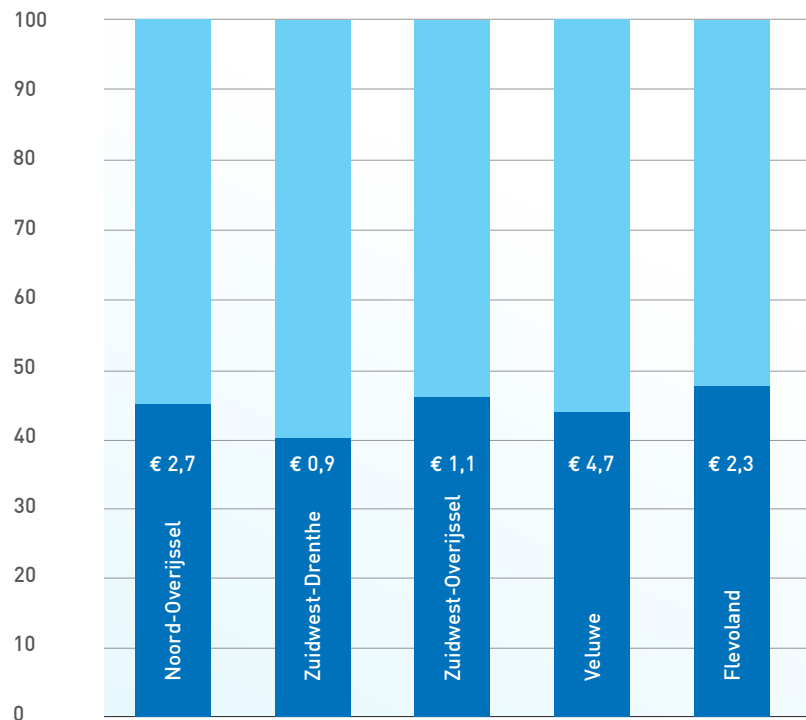
Bron: Regionale Kerncijfers MKB, beschikbaar op www.ondernemerschap.nl (bewerking: Windesheim, lectoraat Familiebedrijven en lectoraat International Business).

Export levert aanzienlijke bijdrage aan bruto regionaal product

Het bruto regionaal product (BRP) van de vijf COROP-gebieden die de Regio Zwolle (deels) overlappen is bij elkaar € 59,4 miljard (bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen). Export (in de regio geproduceerd en de doorvoer) draagt voor € 33 miljard bij aan het BRP, ofwel ruim 55% van het BRP is export gerelateerd. Dit komt sterk overeen met het landelijk beeld; de omzetwaarde van de export (inclusief doorvoer) is gelijk aan ruim 60% van het BBP (figuur 3.1b).

Van de totale export vanuit de vijf COROP-gebieden is meer dan de helft doorvoer (goederen die elders geproduceerd worden en vanuit de regio het land weer verlaten naar het buitenland). Voor alle COROP-gebieden die onderdeel uitmaken van de Regio Zwolle ligt het aandeel in de regio geproduceerd onder de 50%. In waarde leveren de COROP-gebieden Noord-Overijssel en Flevoland het grootste aandeel in de regio geproduceerde goederen en diensten, met respectievelijk € 2,7 miljard en € 2,3 miljard (figuur 3.1c).

Figuur 3.1c

Verdeling naar binnen en buiten de regio geproduceerde export per COROP

Aandeel in % en absolute aantallen (x 1 miljard) ; 2013

- Deel van de export dat daadwerkelijk in de regio geproduceerd wordt
- Deel van de export dat niet in de regio geproduceerd wordt

Bron: Regionale Kerncijfers MKB, beschikbaar op www.ondernemerschap.nl (bewerking: Windesheim, lectoraat Familiebedrijven en lectoraat International Business).

3.2 KARAKTERISTIEKEN INTERNATIONALE BEDRIJVIGHEID

In 2013 zijn in de Regio Zwolle 11.649 bedrijven internationaal actief. Dat is 23,9% van het totaal aantal bedrijven in de regio. Het is hoger dan het landelijke gemiddelde, daar ligt het gemiddelde op 22%. Met behulp van de Internationaliseringsmonitor (zie themabox) was het vervolgens mogelijk om aan de hand van verschillende karakteristieken de internationale bedrijvigheid in de Regio Zwolle (de negentien gemeenten) nader in kaart te brengen.

Kwart van de bedrijven internationaal actief

Van alle in Nederland internationaal actieve bedrijven (126.000) bevindt 9,2% zich in de Regio Zwolle. Hiervan richten 6.629 bedrijven zich op zowel export als import. Binnen de regio zijn er in 2014 2.437 bedrijven die zich alleen richten op export en iets meer die alleen aan import doen, namelijk 2.534 bedrijven. Afgezet tegen de totale bedrijfspopulatie in de Regio Zwolle hebben internationaal actieve bedrijven die aan import en export een aandeel van 14%. De categorie bedrijven die alleen exporteren of alleen importeren hebben ieder een aandeel van 5% in het totaal aantal bedrijven (figuur 3.2a).

In de Regio Zwolle zijn veel familiebedrijven gevestigd. Van deze categorie bedrijven is 31,7% internationaal actief. Ter vergelijking: van de niet-familiebedrijven is 18,9% internationaal actief. Voor zowel familiebedrijven als niet-familiebedrijven geldt ook dat de groep die zowel importeert als exporteert het grootst is.²⁸

Een andere categorie bedrijven die een deel van de internationalisering in de Regio Zwolle voor hun rekening nemen zijn de van oorsprong buitenlandse bedrijven. In de Regio Zwolle zijn dit er 233. Het gaat hierbij om bedrijven die een vestiging hebben in de Regio Zwolle, maar waarvan het hoofdkantoor in het buitenland gevestigd is.

INTERNATIONALISERINGSMONITOR

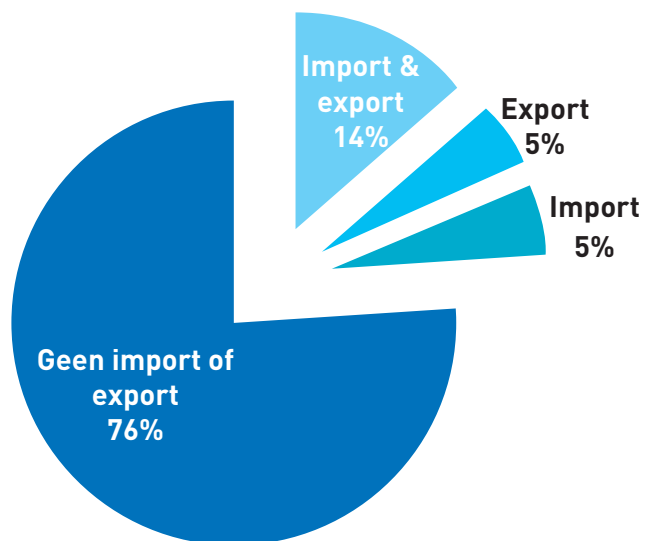
Lectoraat International Business van Hogeschool Windesheim heeft in 2014 de stand van zaken op het gebied van internationale bedrijvigheid in de provincies Gelderland, Overijssel, Drenthe en Flevoland onderzocht. Door middel van een vragenlijst is de mate van internationalisering van het bedrijfsleven geïnterviewd. Er is gevraagd naar kenmerken van het bedrijf, zoals het type bedrijvigheid, personeelsomvang en vestigingsplaats. Daarnaast wordt met behulp van internationaliseringsprofielen ingegaan op het proces binnen een internationaal actief bedrijf. In de Regio Zwolle hebben 653 bedrijven meegedaan met de monitor. Verschillende kenmerken van het onderzoek, zoals de spreiding van de respondenten over de verschillende gemeenten, de steekproefgrootte en resultaten uit vergelijkbare onderzoeken, duiden erop dat de steekproef een representatieve afspiegeling vormt van de bedrijvenpopulatie in de regio.

Internationaal georiënteerde bedrijvigheid belangrijk voor werkgelegenheid

Bedrijven die zowel importeren als exporteren en bedrijven die alleen exporteren of importeren zorgen voor ruim 127.000 arbeidsplaatsen. Dit komt overeen met een aandeel van 40% in de totale werkgelegenheid in de regio. Als wordt gekeken naar het aantal arbeidsplaatsen per internationaal actief bedrijf dan bedraagt dit gemiddeld twaalf werknemers. Verder blijkt dat bedrijven die zowel importeren als exporteren groter zijn (gemiddeld vijftien werknemers) dan bedrijven die alleen exporteren (elf werknemers) of importeren (zeven werknemers). Afgezet tegen de verdeling van alle bedrijven naar bedrijfsgrootte (indicator 1.5), dan valt op dat internationaal actieve bedrijven, uitgezonderd importerende bedrijven, doorgaans groter zijn dan de meerderheid. Bijna 90% van de bedrijven in de Regio Zwolle is namelijk kleiner dan 10 werknemers, 9% heeft een omvang van tussen de 10 en 49 werknemers. Het vergt kennelijk enige mankracht om de internationale stap te maken.

In vergelijking met louter nationaal georiënteerde bedrijven in de Regio Zwolle, zijn internationaal georiënteerde bedrijven kleiner in aantal, maar groter qua omvang. Dit is wat ook naar voren komt in verschillende studies over de productiviteit van internationaal actieve bedrijven. Het zijn met name productieve en grote bedrijven die aan export doen. Maar ook importerende bedrijven zijn productiever dan niet-importerende bedrijven.²⁹

Figuur 3.2a

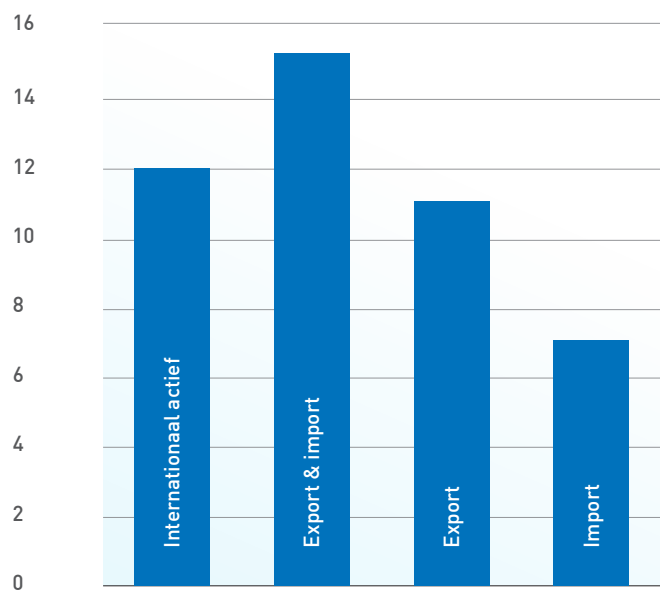

Verdeling internationale activiteiten in Regio Zwolle

Aandeel bedrijven die exporteren en/of importeren in %; 2013

Bron: Internationaliseringsmonitor (bewerking: Windesheim, lectoraat International Business).

Figuur 3.2b

Bedrijfsgrootte internationaal actieve bedrijven in gemiddeld aantal werknemers Regio Zwolle

In absolute getallen; 2014

Bron: Internationaliseringsmonitor (bewerking: Windesheim, lectoraat International Business).

Figuur 3.2c bevat een overzicht van de vijf grootste bedrijven, in termen van omzet, waarvan de hoofdkantoren zetelen in de Regio Zwolle. De grootste onderneming, Oliehandel Klaas de Boer uit Urk, maakt relatief en absoluut de minste omzet in het buitenland. Voor de nummer 5 uit de lijst, het full service distributiebedrijf Kuiken uit Emmeloord, geldt hetzelfde: de meeste omzet wordt in het binnenland gerealiseerd. Met een exporttaandeel van 75%, of zelfs iets meer, halen de overige bedrijven uit

de top 5 wel het grootste deel van hun omzet uit het buitenland. Dat zijn oliën en vetten leverancier Van Wijk en Olthuis uit Dronten, aardappelteleer Agrico uit Emmeloord en verpakkingsmaterialenfabrikant Combipac uit Hardenberg.

Kijkend naar waar zij hun omzet realiseren dan is te zien dat aanzienlijke delen uit het buitenland afkomstig zijn. Maar daarbij valt ook op dat niet per se de grootste ook het meeste exporteert.

Figuur 3.2c

Top 5 grootste bedrijven (omzet) en hun omzet gerealiseerd in het buitenland

In absolute getallen (x € 1 miljoen); 2013

BEDRIJF	OMZET	OMZET GEREALISEERD IN BUITENLAND	AANDEEL EXPORTOMZET
Oliehandel Klaas de Boer B.V.	285,05	45,26	16%
Van Wijk en Olthuis B.V.	274,62	215,12	78%
Agrico	259,18	193,09	75%
Combipac B.V.	166,40	131,04	79%
Kuiken N.V.	159,93	77,29	48%

Bron: Regionale Kerncijfers MKB, beschikbaar op www.ondernemerschap.nl en de jaarverslagen van de betreffende bedrijven (bewerking: Windesheim, lectoraat Familiebedrijven en lectoraat International Business).

3.3 BESTEMMING VAN EXPORT

Naar welke landen, en de mate waarin naar deze landen, geëxporteerd wordt geeft een indruk van de reikwijdte van de internationale verbondenheid van de regio. Het zal geen verbazing wekken dat de buurlanden de voornaamste exportbestemming vormen van in de regio geproduceerde goederen.

Export vooral naar buurlanden

Bedrijven in de Regio Zwolle exporteren net als de meeste exporteurs in Nederland vooral naar de buurlanden. Figuur 3.3a geeft een overzicht van Europese Unie (EU) lidstaten die het meest voorkomen als exportbestemming. Ten aanzien van België en Duitsland, gaf 78% van de internationaal opererende bedrijven aan in ieder geval naar deze landen te exporteren. Opvallend is wel dat het kleinere, en ook

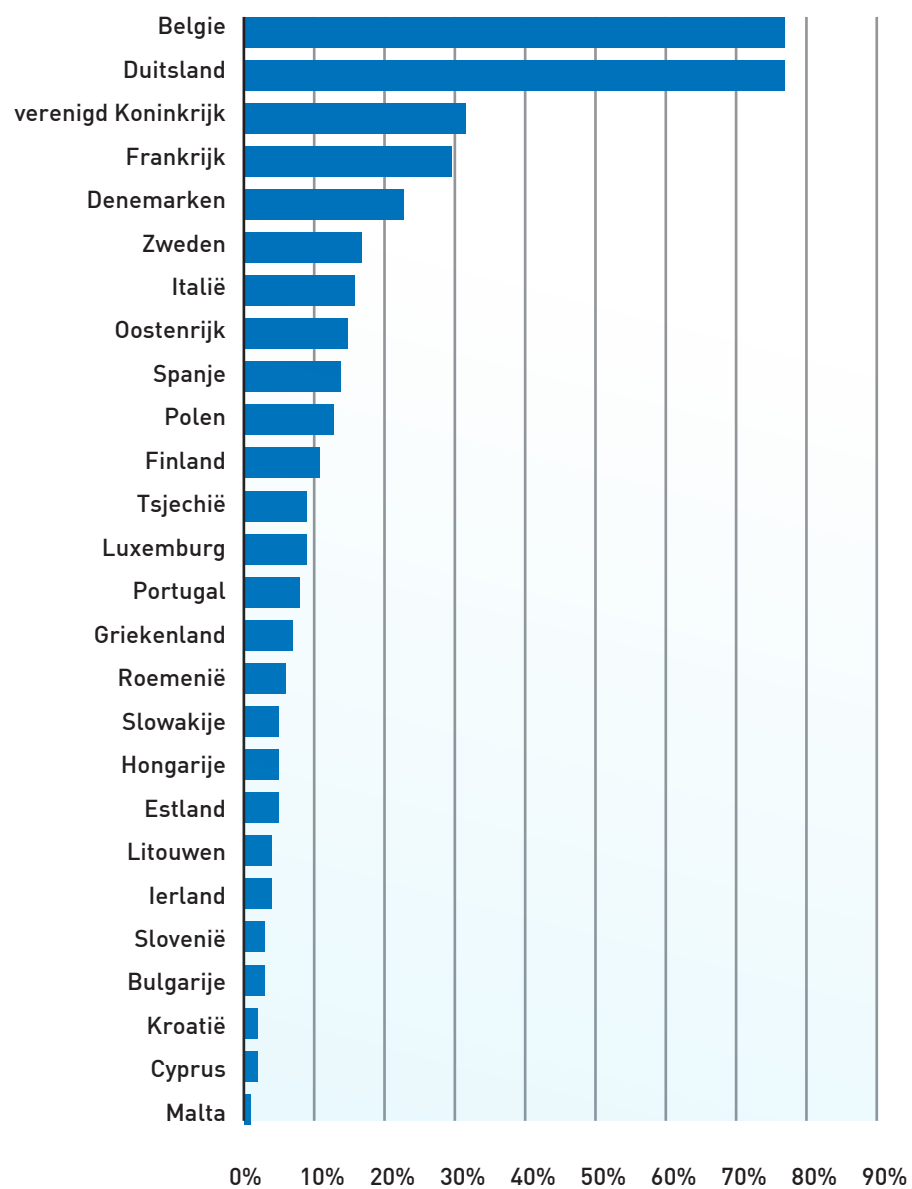
iets verder afgelegen, België net zo vaak bestemming van export is als het omvangrijke Duitsland. Andere relatief nabije landen zijn ook veelvuldig aangegeven als exportbestemming. Het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk zijn voor respectievelijk 32% en 30% van de internationale bedrijven een bestemming voor de geproduceerde goederen. De themabox bevat een illustratie over hoe het besluit van een bedrijf (Kornelis Caps & Closures) om te gaan exporteren naar bepaalde landen tot stand kan komen.

De verdeling van exportbestemmingen wijkt enigszins af van het landelijke beeld, in de zin dat Duitsland voor Nederland als geheel overduidelijk de belangrijkste exportpartner is. België is een goede tweede, maar wel op enige afstand. België lijkt gemiddeld genomen relatief belangrijker voor de Regio Zwolle dan voor Nederland als geheel.

INTERNATIONALISERING BIJ KORNELIS CAPS & CLOSURES: meegroeien met Unilever ³⁰

Kornelis Caps & Closures in Steenwijk is gespecialiseerd in de productie van plastic doppen voor afdichtingen van flessen. Het is in 1937 door Jelte Kornelis opgericht en nog steeds (deels) in handen van de familie. Gerben de Boer is Managing Director en mede-eigenaar van het bedrijf. Hij schetst de internationale ontwikkeling van het bedrijf: "Wij zijn meegegroei'd klanten als Unilever, Friesland Campina en Nestlé. Daardoor, en door het aanwezig zijn op internationale beurzen, zijn wij een internationaal bedrijf geworden. We hebben de strategische keuze gemaakt om 'horizontaal' te internationaliseren. Dat wil zeggen op de as Engeland – Polen, met Scandinavië als bovengrens en België als ondergrens. Daarbij hebben voor ons de culturele en praktische aspecten de doorslag gegeven. Hun denken en doen sluit goed aan bij de Nederlandse gewoontes. Bovendien kunnen onze salesmanagers zelf onze relaties in die landen bezoeken. Met een agent of distributeur is het niet altijd makkelijk werken. Wat ik zelf vooral ook leuk vindt aan onze internationale contacten is het persoonlijk kennismaken met andere culturen. Daar geniet ik van".

Figuur 3.3a

Bestemming export binnen EU vanuit de Regio Zwolle

Aandeel per voorkomende bestemming in %; 2014

Bron: Internationaliseringsmonitor (bewerking: Windesheim, lectoraat International Business).

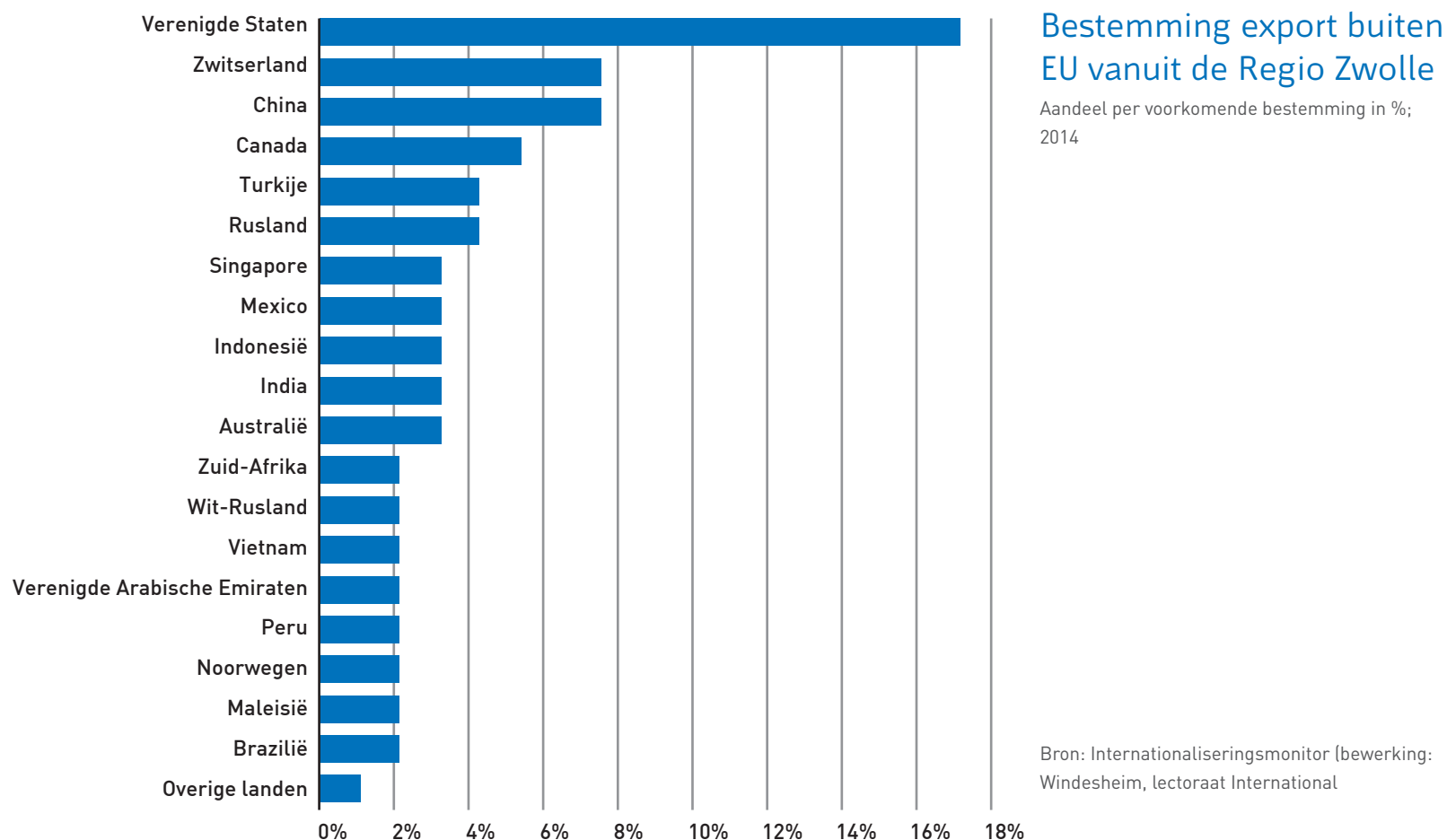
Export buiten EU vooral naar VS

Gekeken naar de export buiten de EU dan hebben de Verenigde Staten de grootste aantrekkingskracht. Van de internationaal actieve bedrijven in de Regio Zwolle exporteert 17% in ieder geval naar de Verenigde Staten. Ter illustratie, dit komt overeen met eenzelfde aantal bedrijven dat naar Zweden exporteert. Verder blijkt uit figuur 3.3b, waarin aangegeven de landen buiten de EU die het meest voorkomen als exportbestemming, dat China en Zwitserland op enige afstand volgen van de Verenigde Staten. Beide landen zijn elk voor 7% van de internationaal actieve bedrijven een bestemming van hun export.

Ook voor Nederland als geheel zijn de Verenigde Staten de belangrijkste bestemming buiten de EU. Naar China gaat slechts een zeer beperkt deel van de Nederlandse export.

Het buitenland bevat veel potentieel voor groei voor de Regio Zwolle. Maar ten aanzien van de handel met en productie uit het buitenland zijn de groei-economiën van Azië en Zuid-Amerika matig vertegenwoordigd.

Figuur 3.3b

3.4 INTERNATIONALISEREN: PROFIELEN EN STRATEGIE

Bedrijven gaan op verschillende manieren om met internationalisering. Dit geldt zowel voor bedrijven die de ambitie hebben om internationaal actief te worden als voor bedrijven die reeds internationaal actief zijn. Het is mogelijk om bedrijven met internationale ambities in te delen in verschillende profielen. Door bedrijven in de Regio Zwolle op deze manier te ordenen wordt inzicht verkregen in de bedrijfsprocessen die spelen bij het al dan niet internationaal gaan. Voor bedrijven in de regio die reeds internationaal actief zijn, wordt ingegaan op de strategieën die gebruikt worden om export te realiseren.

Profilering bedrijven met internationale ambities

Bedrijven gaan verschillend om met hun internationaliseringsambities. Sommige bedrijven bereiden zich weloverwogen eer ze de stap wagen. Andere gaan minder voorzichtig te werk. Zij willen eerst internationale praktijkervaring opdoen. Afhankelijk daarvan wordt gedurende het proces de benodigde kennis ingewonnen. Van de bedrijven die nog niet internationaal actief zijn is gebleken dat 14% wel de intentie heeft om internationaal actief te worden. Van deze groep is 91% zeer toegewijd om de daad bij het woord te voegen.

Op basis van de factoren informatie, middelen en commitment is nagegaan hoe nog niet internationale bedrijven zich voorbereiden op een internationaal avontuur. Dit heeft geleid tot drie profielen – ‘beginners’, ‘gevorderden’ en ‘D-dayers’ – waarin bedrijven met internationale ambities zijn in te delen. Figuur 3.4a geeft de verdeling weer van de potentieel internationaal actieve bedrijven naar type profiel. Van deze bedrijven is 10% niet in te delen in één van de drie profielen.

Tot het profiel ‘beginners’ behoort 17% van de bedrijven die willen internationaliseren. Bedrijven in dit profiel hebben geen marktkennis; dat wil zeggen kennis van een buitenlandse markt die ze willen betreden. Deze bedrijven hebben ook geen internationaliseringkennis. Hieronder wordt kennis van het internationaal zakendoen verstaan, zoals inzicht in relevante wet- en regelgeving, procedures en douanerechten en – plichten et cetera). Ten slotte hebben deze bedrijven ook geen middelen om hun internationale avontuur te bekostigen.

Bedrijven die tot het profiel ‘gevorderden’ behoren hebben zowel marktkennis van de landen waar ze actief willen zijn als kennis van het internationaal zakendoen. Deze bedrijven ontberen echter de middelen om daadwerkelijk internationaal actief te worden. Tot dit profiel behoort 32% van de bedrijven.

Het derde profiel is dat van de ‘D-Dayers’. In dit profiel zitten de bedrijven die aan de vooravond staan van hun internationale avontuur. Deze bedrijven hebben aanzienlijke marktkennis van het land of landen waar ze actief willen worden. Ook hebben ze kennis van internationaal zakendoen en hebben ze de middelen om dat te realiseren. Tot dit profiel behoort 41% van de bedrijven.

De themaboxen illustreren de doorslaggevende rol van marktkennis voor een bedrijf (Skytron IHB) dat internationaal actief wil worden, maar ook de rol van toeval en hoe een eerste klantcontact tot internationalisering leidt (Maan Group).

INTERNATIONALISERING BIJ SKYTRON IHB PENDANTS: de rol van marktkennis ³¹

Skytron IHB Pendants is gespecialiseerd in medische apparatuur voor de operatiekamers; bijvoorbeeld operatietafels en pendels. Het bedrijf zit in Zwolle. Skytron is marktleider in de VS en vanuit Zwolle wordt de Europese markt bediend en sinds dit jaar Azië. Roderik Erens is COO van het bedrijf. Hij vertelt: “Wij zijn op een internationale beurs in contact gekomen met Skytron. IHB ontwikkelde en produceerde daarvoor zogenaamde pendels voor de operatiekamers, een succesvol product in de Nederlandse markt. De Amerikanen waren op dat moment onbekend met pendels. Om pendels succesvol in markt te plaatsen is diepgaande kennis van disciplines en processen in de operatiekamer vereist. Het heeft ons ruim vijf jaar investeren in kennis en inzicht gekost om samen met Skytron voordat pendels succesvol en gebruikers effectief gebruik van pendels gingen maken in de VS. Daarbij speelt dat de medische cultuur in de USA een andere is dan in Europa. Iedere internationale markt vereist aanpassingen aan het product om succesvol te zijn. Wij hebben door ons internationale werk veel kennis opgebouwd in de verschillende medische eisen en specificaties per land”.

INTERNATIONALISERING BIJ MAAN GROUP: via de eerste klant ³²

Maan Group uit Raalte is in 1996 ontstaan toen André Jansen in zijn schuur een eigen bedrijf startte op het gebied van lijm- en oppervlakte techniek. Inmiddels kent het bedrijf een drietal onderdelen: Maan Engineering, Maan R&D en Maan Special Products. André Jansen: “Wij zijn met internationale klanten in aanraking gekomen door onze eerste klant. Een bedrijf uit Amsterdam, dat na een overname, ook zaken ging doen met Nokia. En zo gingen wij indirect ook voor Nokia werken. In het algemeen zitten onze klanten in een straal van 500 km om Raalte. Voor ons is dat behapbaar om te reizen. Potentiële klanten proberen wij op internationale beurzen te ontmoeten. Beurzen bezoeken doen wij in samenwerking met het Microcentrum Eindhoven, een groep van hightech bedrijven rond de TU Eindhoven. Daarmee profileren we ons als innovatief bedrijf, en in een netwerk van bedrijven val je sneller op. Beurzen zijn in onze ogen van grote waarde, via de website bijvoorbeeld komt buitenlandse belangstelling maar mondjesmaat binnen. Wij denken vaak dat buitenlanders het beter kunnen dan wij, maar dat is eigenlijk helemaal niet waar. In feite heeft internationalisering ons veel kennis en zelfvertrouwen opgeleverd”.

Voor de bedrijven met internationale ambities zijn diverse partijen beschikbaar die hen hierbij kunnen ondersteunen. Deze partijen zijn niet allemaal even bekend. De Kamer van Koophandel is de bekendste; 93,9% van de bedrijven in de Regio Zwolle kent deze partij. Met 61,3% zijn het daarna vooral de brancheorganisaties waarvan verwacht wordt dat ze ondersteuning bieden bij internationalisering. Andere organisaties die bedrijven aangeven als ondersteunende instantie zijn: ambassades (17,6%), Rijksdienst voor Ondernemend Nederland (RVO) (15,5%), consulaten (12,7%), WTC (12,1%), en Oost N.V. (11,2%). Andere partijen, zoals Fenedex, zijn slechts bij minder dan 5% van de bedrijven in de Regio Zwolle bekend.

Als het vervolgens gaat om het daadwerkelijke gebruik van externe partijen bij internationaliseringsvraagstukken dan steekt de Kamer van Koophandel er met kop en schouders bovenuit (83,8%), gevolgd door de brancheorganisaties (46,4%). Partijen zoals RVO, ambassades en consulaten zijn door respectievelijk 7,5%, 4,3% en 2,5% van de bedrijven ook daadwerkelijk gebruikt.

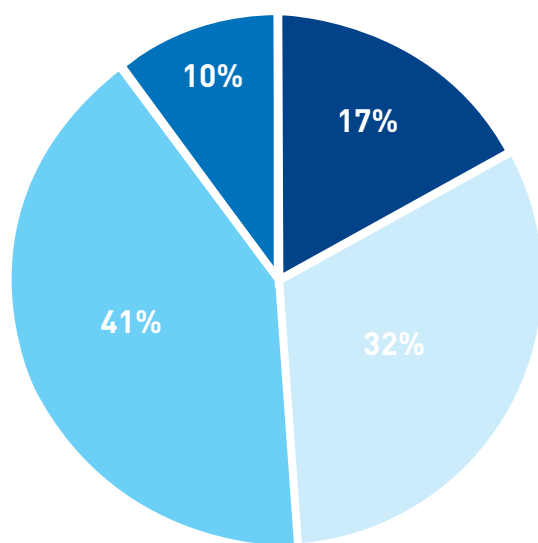
Vooraf directe export

Internationaal actieve bedrijven in de Regio Zwolle gebruiken verschillende manieren en kanalen om hun export te realiseren. Hieruit blijkt één strategie veruit dominant: export direct aan afnemende bedrijven, een strategie die door 84% van de internationaal actieve bedrijven in de Regio Zwolle wordt toegepast. In dit geval wordt onder directe export

verstaan dat de verkoop rechtstreeks aan de buitenlandse afnemer geschiedt. Er worden geen derden ingeschakeld. Op behoorlijke afstand volgt indirecte export via agenten/distributeurs (30%) als toegepaste strategie. Andere manieren en kanalen, zoals licenties/franchise, outsourcing, en een eigen marketing-dochteronderneming, blijken minder gangbare strategieën voor internationale expansie. Figuur 3.4b geeft een overzicht van de verschillende strategieën die het meest toegepast worden door internationaal actieve bedrijven in de Regio Zwolle. Hierbij dient opgemerkt te worden dat het mogelijk is dat een bedrijf verschillende strategieën kan hanteren.

Dat de meerderheid van de exporterende bedrijven ervoor kiest rechtstreeks aan de afnemer te leveren is niet verrassend gezien de gemiddelde omvang van deze bedrijven. Internationaal georiënteerde bedrijven in de Regio Zwolle zijn relatief groot qua aantal werknemers. Dit duidt erop dat de bedrijven over het algemeen de capaciteit hebben om zelf de verkoop en marketinginspanningen te doen. Hier staan hogere winstmarges tegenover. Wanneer een bedrijf kleiner is zal eerder indirecte export de gepaste strategie zijn. De verkoopondersteunende activiteiten worden dan immers door derden gedaan waardoor minder personele capaciteit benodigd is, maar de winstmarges zijn dan ook lager. Daarbij is de bestemming van de export hoofdzakelijk georiënteerd op nabijgelegen landen. Naar deze landen is export direct aan de afnemer eenvoudiger dan naar landen verder hier vandaan; wat onder andere te maken heeft met de mate van culturele overeenkomst tussen de landen.

Figuur 3.4a

Profilering bedrijven met internationale ambities Regio Zwolle

Aandeel van totaal aantal bedrijven met ambitie internationaal te gaan in %; 2014

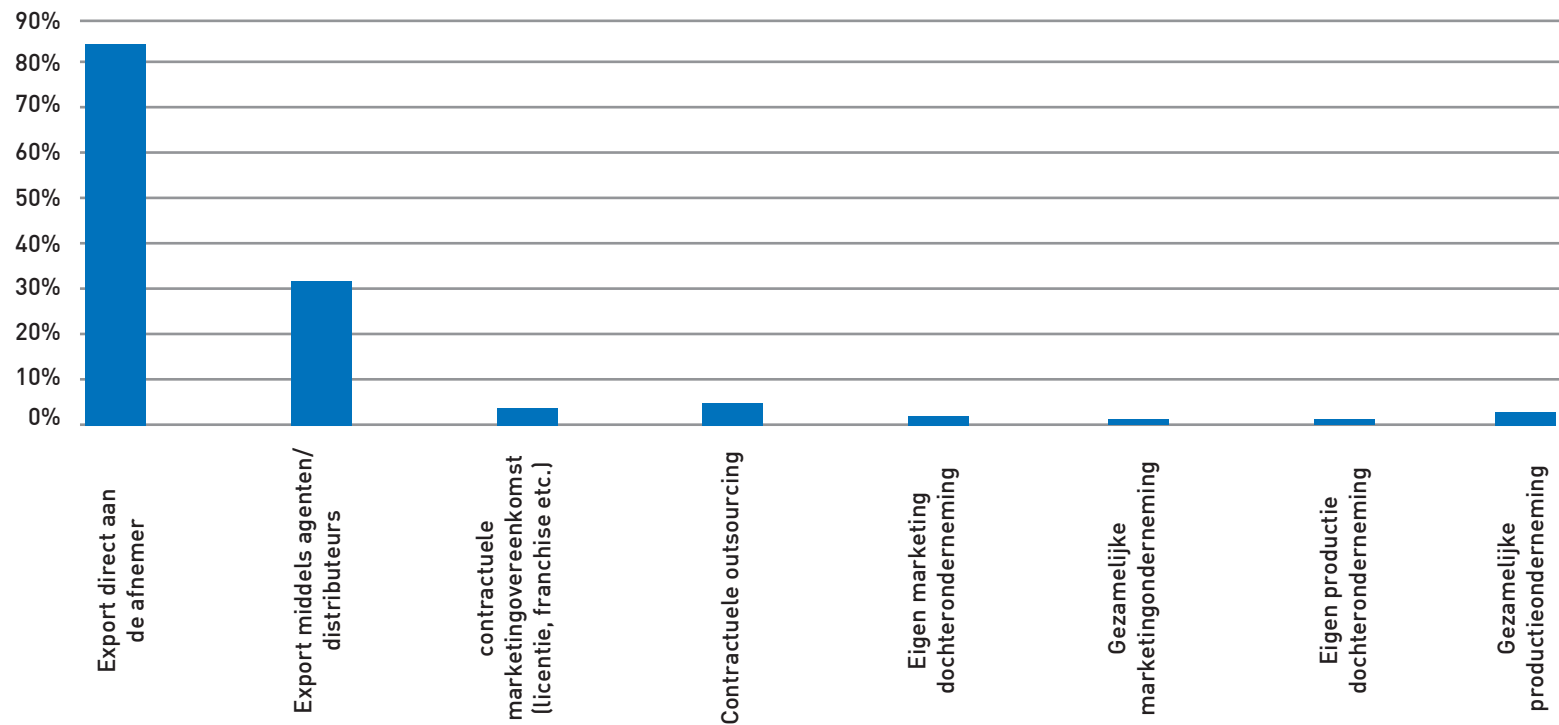
- Beginners
- Gevorderden
- D-Dayers
- Overig

Bron: Internationaliseringsmonitor (bewerking: Windesheim, lectoraat International Business).

Figuur 3.4b

Export strategieën van bedrijven in de Regio Zwolle

Aandeel van totaal aantal internationaal actieve bedrijven in %; 2014/2014

Bron: Internationaliseringsmonitor (bewerking: Windesheim, lectoraat International Business).

²⁷ Voor meer informatie over internationalisering van familiebedrijven: Rigtering, J.P.C., Genee, D.R. en I.A. Matser (2013) *Internationalisering door familiebedrijven; Best practices en aanbevelingen*. Zwolle: Het Nederlands Centrum voor het Familiebedrijf.

²⁹ Groot, S. en A. Weterings (2013) Internationalisation and firm productivity: firm and regional level effects, in: Jaarsma, M. Gessel, van, G., Gircour, R., Lemmers, O. en R. Smit

(red.), *Internationalisation Monitor 2013*, Den Haag/ Heerten: Centraal Bureau voor de Statistiek.

³⁰ Gevalsbeschrijving uitgevoerd door Windesheim, lectoraat International Business.

³¹ Gevalsbeschrijving uitgevoerd door Windesheim, lectoraat International Business.

³² Gevalsbeschrijving uitgevoerd door Windesheim, lectoraat International Business.

STICHTING METROPOOL ZWOLLE

De Regio Zwolle Monitor is een uitgave van Stichting Metropool Zwolle, met als bestuursleden Pierre Satink (voorzitter) - Accountant RA/partner bij Baker Tilly Berk, Harke Plas (secretaris) - Advocaat bij Dommerholt Advocaten, Ronald Knoll (penningmeester) - Relatiemanager grootzakelijke relaties bij Rabobank IJsseldelta, Michiel ten Brink - directeur FIZZ Marketing & Communicatie en Jasper Vrieling - Directeur Vrieling Adviesgroep.

De Regio Zwolle Monitor wordt mogelijk gemaakt door de partners van de Stichting:

